

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

**UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
YEAR BOOK**

NEW SERIES

ISSUE 18

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 21

Kyiv
UKRAINIAN WRITER
2013

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 18

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 21

Київ
УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
2013

Видання засноване у 1926 р., відновлене у 1992 р.

У черговому томі “Українського археографічного щорічника” (вип. 18) друкуються статті й джерельні матеріали з історії України XI–XX ст., зокрема аналізуються топоніми у графіті Софії Київської (XI–XVII ст.), уявлення про верховну владу у Великому князівстві Литовському, політика Трансильванського князівства напередодні вторгнення до Речі Посполитої у 1657 р., методи та принципи дослідження документальних матеріалів з історії УАПЦ–УПЦ (1921–1939), система шифрування документів ОУН(б) у післявоєнний період та ін. Рубрика “Пам’ятки історіографії” представлена неопублікованими раніше розвідками Євгена Завалинського про польсько-турецькі відносини у XV–XVII ст. та Омеляна Прицака про Катерину Грушевську. У виданні особливе місце відведено вивченню життя і творчості Михайла Грушевського (його листування з Володимиром Винниченком, лектура доуніверситетських часів, нові документи до історії його хвороби у 1934 р. тощо). Рубрика рецензій та оглядів подає читачеві рефлексії про нові видання в Україні, Росії та інших країнах. У “Miscellanea” подано історико-документальні нотатки.

Для науковців, викладачів історії, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичним минулим України.

Редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ (*головний редактор*),
Олександр МАВРІН (*заступник головного редактора*),
Броніслав АДАМОВИЧ, Геннадій БОРЯК, Віктор БРЕХУНЕНКО,
Дмитро БУРІМ, Ігор ГИРИЧ, Любов ДУБРОВІНА, Мирон КАПРАЛЬ,
Надія МИРОНЕЦЬ, Юрій МИЩИК, Всеволод НАУЛКО, Юрій ПІНЧУК,
Ольга ТОДІЙЧУК, Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Ярослав ФЕДОРУК

Редколегія тому:

Павло СОХАНЬ (*голова редколегії*),
Ігор ГИРИЧ, Володимир КРАВЧЕНКО, Олександр МАВРІН,
Григорій СТАРИКОВ, Ярослав ФЕДОРУК (*відповідальний секретар*)

Зареєстровано Міністерством юстиції України 30 квітня 2009 р.

Свідоцтво: Серія КВ № 15258–3830 Р

Зареєстровано ВАК України як фахове видання з історичних наук у 1999 р.

Перереєстровано постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 р., № 1–05/5

(Бюлетень ВАК України. – К., 2010. – № 7)

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 2 від 16 квітня 2013 р.)*

- © Археографічна комісія НАН України;
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2013
- © Український письменник, 2013

Надія МИРОНЕЦЬ (Київ)

ЛИСТУВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З МИХАЙЛОМ ГРУШЕВСЬКИМ (1908–1928)

Взаємне листування двох знакових постатей українського громадсько-політичного і культурного життя першої третини ХХ ст. викликає значний інтерес у дослідників історії й культури нашого народу. В останні роки епістолярій як В. Винниченка, так і М. Грушевського привернув велику увагу істориків, філологів, культурологів та інших фахівців. Було опубліковано окремі блоки листування В. Винниченка з різними громадськими й культурними діячами у багатьох періодичних виданнях, журнальним і книжковим виданнями оприлюднені комплекси листування В. Винниченка з Михайлом Коцюбинським¹, окремими книгами вийшли корпуси взаємного листування В. Винниченка з Є. Чикаленком² та з дружиною Розалією Ліфшиць³, листування використовувалося для написання низки статей і монографічних досліджень⁴, на основі джерелознавчого аналізу епістолярної спадщини В. Винниченка захищено кандидатську дисертацію І. Сахно⁵.

З метою публікації листування М. Грушевського Українським історичним товариством, Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України, Центральним державним історичним архівом України, м. Київ, Історико-меморіальним музеєм Михайла Грушевського започатковано серію “Епістолярні джерела грушевськознавства”, в якій вийшло вже 6 томів. Огляд цих та інших публікацій листування М. Грушевського дає редактор серії, президент УІТ у передмові до шостого тому⁶. Вже опубліковано листування Михайла Грушевського з Іваном Франком, Сергієм Єфремовим, Ольгою Кобилянською, Олександром Кандибою (Олесем), Федором Вовком,

¹ Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / Вступ, тексти листів та прим. П. М. Федченка // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60.

² Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – 448 с.

³ Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки) / Упоряд., вступ, комент. та прим. Н. Миронець. – Дрогобич, 2012. – 288 с.

⁴ Див.: Миронець Н. Вступ // Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог. – С. 3–4, 229–233.

⁵ Сахно І. Листування В. К. Винниченка як джерело для просопографічних досліджень: Дис. ... канд. іст. н. / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 2012. – 286 с.

⁶ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства // Листування Михайла Грушевського. – К.; Нью-Йорк, 2012. – Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – С. 9–13.

Миколою Біляшівським, В'ячеславом Липинським, Володимиром Дорошенком, Іваном Джиджорою, Євгеном Чикаленком, Юрієм Тищенком та чеським дослідником Іржі Полівкою.

Однак, незважаючи на значний доробок у справі публікації й дослідження епістолярної спадщини М. Грушевського, його листування з Володимиром Винниченком ще залишається поза увагою дослідників. Оpubліковано лише 6 кореспонденцій М. Грушевського до В. Винниченка за 1921–1928 рр.⁷, частково його листи використані автором даної статті в розвідці, присвяченій висвітленню питань розвитку української культури в листуванні В. Винниченка з М. Грушевським та Ю. Тищенком (Сірим)⁸.

Отже, актуальність публікації усіх виявлених документів взаємного листування В. Винниченка з М. Грушевським стає очевидною. Виявлений на сьогодні комплекс взаємного листування цих діячів порівняно невеликий: усього 52 листи, з них 33 листи В. Винниченка і 19 – М. Грушевського, хоч із контексту листування видно, що було їх значно більше, не всі збереглися або ж не виявлені. Хронологічно листування охоплює 20 років і чітко ділиться на два періоди: 1908–1913 і 1921–1928 рр.

За перший період збереглося 41 поштове відправлення: 29 листів В. Винниченка і 12 – М. Грушевського. Провідною темою епістолярного діалогу в цей час була публікація творів В. Винниченка в редактованому М. Грушевським “Літературно-науковому віснику” (ЛНВ) і пов’язані з цим проблеми. Відомо, що вперше В. Винниченко звернувся до цього авторитетного видання ще будучи гімназистом Єлисаветградської класичної гімназії, надіславши до редакції свою поему “Софія”. Оскільки ніякої відповіді з редакції не мав, то знову нагадав про себе після того, як одержав атестат зрілості, склавши екстерном іспити у Златопільській гімназії, і готувався вступити до Київського університету. У листі до львівського часопису він писав: “Прошу редакцію «Літературно-наукового вісника», як буде яка-небудь спроміжність, надрукувати мою «Софію». Я вже раз посилав вам, та господь її знає, де вона ділась, бо ніякого ні від кого одвіту не маю. Гадаю, що на кордоні не пропустили її через те, що написав її гімназист, а гімназістам, відома річ, нічого ні писати, ні друкувати не можна. Коли ж вам вона не придатна, то благаю надрукувати в якому-небудь другому українському часописі; як і се ж не можна, то прошу одіслати її в Цюрих...”

Мені ж, благаю, напишіть (в случаї, якщо вона не може бути надрукована), чим вона непридатна. А як надрукуєте, то і об сім сповістіть”⁹.

У Цюриху жила А. Волик, якась знайома В. Винниченка, що мала контакти з “Літературно-науковим вісником”, саме їй він просив переслати рукопис, можливо, сподівався на її клопотання за його твір перед редакцією часопису. У всякому разі, у своєму листі до ЛНВ від 4 лютого 1900 р. А. Волик просила повідомити, як редакція вирішила розпорядитися поемою

⁷ *Винар Л.* Листи Михайла Грушевського до Володимира Винниченка // Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 431–435.

⁸ *Миронець Н.* Питання розвитку української культури в листуванні Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським та Юрієм Тищенком (Сірим) (1908–1913 роки) (у друці).

⁹ Цит. за: *Панченко В.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. – К., 2004. – С. 22.

В. Винниченка “Софія”¹⁰. У той час поема не була опублікована в ЛНВ, але історія цієї поеми (пізніша її назва – “Повія”) мала своє продовження.

У 1928 р., а може, на початку 1929 р., літературознавець Михайло Марковський знайшов у рукописному відділі Всенародної бібліотеки УАН рукопис поеми В. Винниченка, яка мала назву “Повія” і яку автор, уже будучи студентом Київського університету, надіслав до редакції журналу “Киевская старина”. Поема в журналі опублікована не була, бо, як писав у рецензії на неї редактор журналу В. Науменко, на яку покликався М. Марковський, редакція вирішила поетичних творів узагалі не публікувати, до того ж цей твір був визнаний досить слабким. Поділяючи думку В. Науменка про слабкість поеми В. Винниченка, М. Марковський усе-таки вважав за потрібне познайомити з нею читачів, “тому що про перші кроки літературної діяльності В. Винниченка ми нічого не знаємо”¹¹. І він запропонував редагованому М. Грушевським журналу “Україна” надрукувати цю поему зі своєю вступною статтею. Але редакція не наважилася без згоди на той час уже відомого письменника опублікувати його перший недосконалий твір і звернулася до нього за дозволом. 11 лютого 1929 р. В. Винниченко записав у своєму щоденнику: “Лист від К. Грушевської. (В архівах «Кіевской Старини») знайдено рукопис моєї поеми «Повія», написаної ще в гімназії. Хтось написав статтю з цього приводу й редакція «України» хоче вмістити й саму поему, але без дозволу автора не рішається. Прохають дозволу)”¹².

В. Винниченко такого дозволу, очевидно, не дав. Тоді до нього звернулася Катерина Грушевська вдруге з листом від 8 березня 1929 р., у якому писала: “Здається, що Ви помиляєтеся щодо «Повії», бо Марковський в статті про неї, відзначивши всякі «впливи» на молодого автора, відзначає і її реалізм (особливо в другій частині), в якій відчувається вже манера будучого письменника описувати життя. Отже, мабуть, Ваші спомини про сю поему не зовсім вірні. Коли її буде скопійовано, копія буде Вам вислана для «обзнайомлення», але щодо думки про те, аби її зовсім не друкувати, то прошу зважити, що коли Марковський не надрукує її в нашій журналі, то зробить се в другому журналі, коли ж він зовсім не друкуватиме своєї статті (що беручи на увагу історико-літературницьку психіку майже неймовірно), то, як тільки розійдеться звістка про рукопис у Всенародній бібліотеці, перед бібліотекою стане черга з журналістів, професорів літератури і студентів всіх типів шкіл. Кожний думатиме про те, аби опублікувати швидше сенсаційне відкриття і проголосити свою заслугу для історії рідного слова”. Катерина Михайлівна далі не без гумору зазначала: “А так як наш многотижневий досвід з чергами по хліб, цукор, сіль і нафту показує, що щастя в сім бою припадає наймолодшим, що можуть встати найраніше і можуть вистояти найдовше, то всі шанси на опублікування «Повії» будуть в руках якогонебудь студента першого курсу ІНО або останнього курсу профшколи, що порівнюватиме свою нахідку з Кервудом або з Сінклером, як з найліпше відомими нашої публіці письменниками!

¹⁰ Там само.

¹¹ *Марковський М.* Перші літературні кроки В. Винниченка // *Україна*. – 1929. – Ч. 34. – С. 77.

¹² *Винниченко В.* Щоденник. – К.; Едмонтон; Нью-Йорк, 2012. – Т. 4: 1929–1931 / Ред. Г. Костюк, упоряд. текстів і прим. О. Мотиля, підгот. до друку і передм. С. Гальченка. – С. 39.

Боюсь навіть, що коли затягнеться справа з статтею Марк[овського], то і так прочують про «Повію» і вкрадуть у бідного автора (Марк[овського], розуміється) сенсацію і славу, а йому буде се дуже обидно»¹³.

Необхідно відзначити, що при публікації цього листа в збірнику «Слово» він був помилково атрибутований як лист до В. Винниченка від Михайла Грушевського. Однак наведений вище запис В. Винниченка в щоденнику, а також наступний запис від 14 березня, де він знову зафіксував одержання листа від К. Грушевської і в дужках зауважив: «Дозвіл на друк «Повії» треба дати, бо все одно надрукують інші, викрадуть, стоятимуть у черзі до бібліотеки, переписуть і зроблять сенсацію»¹⁴, – не залишає сумніву в тому, що лист не належав перу М. Грушевського, тому в цій публікації подаємо його в додатку.

Першим за хронологією із відомих нам листів взаємного листування обох діячів, авторство яких не викликає сумніву і в яких присутнє пряме звертання до адресата, є лист М. Грушевського від листопада 1908 р. Із його змісту видно, що це далеко не перший лист у їхньому листуванні. На час написання цього листа в ЛНВ уже були надруковані протягом 1903–1907 рр. три оповідання В. Винниченка і п'єса «Великий молох», тож важко уявити, щоб за цей час між письменником і редактором часопису не було листовного контакту. Були вони вже знайомі й особисто, хоч схоже на те, що перше оповідання молодого письменника «Народний діяч» було опубліковане у 1903 р. ще до особистого знайомства, яке, за спогадами Михайла Сергійовича, сталося пізніше. Дослідниця листування М. Грушевського з Є. Чикаленком І. Старовойтенко висловлює припущення, що саме про В. Винниченка писав Євген Харлампійович у листі до Михайла Сергійовича перед 24 січня 1904 р.: «Прошу Вас і д[окто]ра Франка пригорнути на чужині мого молодого приятеля, який зайде до Вас»¹⁵. А М. Грушевський про своє знайомство з В. Винниченком пригадував: «Знайомство наше почалось перед першою революцією, коли він, утікши з війська, жив у Львові. Одного дня він прийшов до мене, щоб порадитись, чи не можна б на документі – метриці чи матурі, вже не пам'ятаю, хімічним способом витравити дійсне ім'я і вписати нове, щоб з тим документом вернутись. Я відрадив його від сього, вважаючи шкодою псувати документ. Він більше не заходив до мене, і під час революції я не здибав його, бо він сидів в київській тюрмі – звідки й передав оповідання «Дим» для першої книжки «ЛНВістника», випущеної в Києві. Потім між нами була кореспонденція з приводу його співробітництва в ЛНВ, доволі нерівна: я не завсіди міг сповняти ті домагання, які він ставив до ЛНВ, стрічались же ми рідко, але «дружелюбно»»¹⁶.

Виявлене листування засвідчує, що принаймні з осені 1908 р. воно стало відносно регулярним, у міру того, як виникала потреба спілкування між автором і редактором. За листами можна прослідкувати процес підготовки

¹³ Листи до В. Винниченка (З архіву письменника) // Слово: збірник українських письменників у екзилі. – Нью-Йорк, 1964. – Зб. 2. – С. 330–331.

¹⁴ Винниченко В. Щоденник. – Т. 4. – С. 53.

¹⁵ Листування Михайла Грушевського. – К., Нью-Йорк, 2010. – Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд. І. Старовойтенко, О. Тодійчук; ред. Л. Винар, І. Гирич, С. Панькова. – С. 50.

¹⁶ Грушевський М. Спомини / Упоряд. С. Білокін // Київ. – 1989. – № 8. – С. 108.

творів В. Винниченка до друку в ЛНВ, виплату гонорарів, труднощі, які при цьому виникали, та ін. Однією з проблем, яка постійно ускладнювала видавничий процес, була цензура. Ця тема час від часу звучала в листах М. Грушевського. Так, відповідаючи на пропозицію В. Винниченка опублікувати в ЛНВ його п'єсу “Memento”, він писав: “Принципально я їй дуже рад і буду старатися провести з можливо найменшими цензурними повредженнями, коли сама тема не занадто крामольна”¹⁷. А на запитання автора, коли може бути опублікована його драма “Базар”, просив його прислати рукопис заздалегідь, “потім будемо про се думати – а ну ж буде нецензурна”¹⁸. Щодо оповідання “Чудна пригода” писав, що воно “може пройти іглині уха цензури, одже, піде, хоч і з деякими невеличкими пропусками”, а в примітці зазначив: “Як буде нецензурна, то постараюсь видати у Львові осібно”¹⁹. У цьому самому листі, обіцяючи автору вислати частину гонорару, з сумом зазначив: “Тісні часи прийшли, і на кешеню, і від цензури, і не сказати!”.

Однією з тем, яка обговорювалася в листуванні, була публікація В. Винниченком своїх творів у російських видавництвах. Відсутність можливості друкувати усі свої твори в українських виданнях, що було пов'язано не тільки з цензурними перепонами і фінансовими проблемами, але й з тим, що значна частина українських читачів і літературних критиків не сприймали тих ідей, які висловлював Винниченко у своїх творах (особливо гострій критиці піддавалися його п'єси “Щаблі життя”, “Memento” та повість “Чесність з собою”), спонукала його друкуватися в російських видавництвах, які запрошували В. Винниченка до співпраці та й гонорари платили значно вищі, ніж українські.

Тому В. Винниченко активізував свої контакти з російськими видавництвами, але намагався зробити так, щоб нові твори друкувалися паралельно в українських і російських виданнях, а коли подавав свої твори в перекладах з української, то вимагав обов'язково вказувати на це при публікації, хоч при цьому втрачав на гонорарах. Він гостро обурювався, коли видавці порушували домовленість. Не завжди вдавалося йому домогтися й одночасної публікації в українському й російському виданні. Характерною в цьому відношенні була історія з публікацією повісті “Чесність з собою”, якій присвячено чимало місця в листуванні. У листі до М. Грушевського від 21 грудня 1909 р. В. Винниченко писав: “Я вже кінчаю свою повість по-російському. Чи не згодились би Ви друкувати її по-українському у “Вістн[ику]” одночасно з друкуванням по-рос[ійськи]? Ні там, ні тут не буде позначено, що переклад. Бо це таки й не буде перекладом. Деякі місця я пишу спершу по-укр[аїнськи], а потім перекладаю на рос[ійську], деякі прямо по-рос[ійськи].

Це є відповідь критикам «Щаблів» – розвиток і пояснення ідеї «честности з собою», гармонії, цілності людини, а не підлягання своїм чуттям чи розуму. Так і буде зватись – «Чесність з собою»”²⁰.

Свою спробу опублікувати твір одночасно в українському й російському виданнях В. Винниченко у листі від 20 січня 1910 р. пояснював тим, що хотів

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 46–46 зв.

¹⁸ Там само. – Арк. 53–53 зв.

¹⁹ Там само. – Арк. 59–59 зв.

²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 27.

ще раз з серйозними питаннями виступити перед українським громадянством, але на цей раз – виступити під авторитетом російської публіки. “Коли «там» зацікавляться, одже й нашим, що завжди пасуть задніх у росіян, це покажеться цікавим. Хай і так, аби рушилась думка і щось творила”²¹.

Необхідність друкуватися в російських виданнях викликала в душі В. Винниченка сумні настрої. Він передбачав, і, як виявилось пізніше, не безпідставно, що його звинуватять у ренегатстві. Своїми переживаннями він поділився із Ю. Тищенком у одному з листів, а той про цей лист В. Винниченка розповів М. Грушевському, і Михайло Сергійович намагався своїм листом заспокоїти й одночасно застерегти письменника. Він писав: “Павел Филипович (Ю. Тищенко жив тоді по паспорту Павла Пилиповича Лаврова. – *Н. М.*) переказав міні сумний зміст Вашого листу, – не можу не сказати Вам кілька слів з приводу їх. Зовсім даремно вважаєте себе чужим українській суспільності. Не згоджуючись навіть з деякими Вашими гадками, вона Вас високо цінує і любить ті елементи в ній, які найбільш здорові і надійні. Що тяжко з нею жити – про се я добре знаю; а проте – не для того ж чоловік працює в суспільстві, щоб зривати «цвіти удовольствія». М. Грушевський з розумінням поставився до бажання В. Винниченка здобути собі визнання в російському суспільстві, але одночасно застерігав, що дуже боїться, щоб російське письменство не зірвало його і не відібрало від українського життя. “Се буде велика страта і для України і для Вас, Ви станете моральним калікою. Памятайте се і не продайтеся за чечевичну похльобку гонорарів і ширшої популярності. Коли Ви не встоїте – се буде дуже сумно”²².

На це В. Винниченко відповів, подякувавши М. Грушевському за “хорошого листа”: “За чечевичною похльобку я, звичайно, не продамся, а повість усе-таки продав збірникам «Земля». І от з цього приводу хочу спитати Вас: чи згодитесь Ви друкувати цю річ у «Вістн[ику]» через місяць по надрукуванню в «Землі»? (Довелось багато за це торгуватись, і згодились тільки на те, щоб через місяць). Якби Ви згодились, то можна б у «Раді» зробити оповістку приблизно такого змісту: «В. В[инниченко] написав на двох мовах укр[аїнській] і руській нову повість «Чесність з собою», яка буде одночасно друкуватись в збірниках «Земля» і «Л[ітературно]-Н[ауковому] Вістнику». Це є продовження «Щаблів життя» і т. д.». Спізнення на місяць не пошкодило б, бо передплатники «Вістника» по-руському не купували б, а ждали «Вістника». Можливо, що інтерес, викликаний «Щаблями», примусив би нових людей до передплати”²³.

Але сталося навпаки, ЛНВ відмовився публікувати цю повість В. Винниченка. М. Грушевський писав у статті “На українські теми”, що Винниченко, відповідаючи в листі до “Ради” на запитання різних людей, чому повість “Чесність з собою” він опублікував російською мовою, пояснював, що почав був писати повість по-українськи, але закінчив по-російськи, довідавшись від редакції ЛНВ, що читачі його “почали масово зрікатися передплати журналу через (неморальність) моїх праць – а «Чесність з собою» як раз така робота, в якій може зустрітись найбільше образ моральності цих

²¹ Там само. – Спр. 377. – Арк. 11.

²² ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 57–57 зв.

²³ ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 33–35.

шановних читачів”. Грушевський висловлює жаль з приводу деспотизму української публіки над автором, який, коли хоче мати аудиторію і попит, мусить намагатися писати так, щоб “не наражатися”, або – “мандрувати собі між иньшу громаду, шукати собі иньшої публіки...”. Грушевський шкодує за тим, що “мандрувати” мусить письменник, на котрого українська суспільність поклала великі надії, “котрому всі – незалежно від того, чи годилися з ним в теоретичних поглядах чи ні – признавали високий талант, незрівняну силу експресії й смілість гадки”²⁴.

Листування допомагає зрозуміти природу конфліктів, які час від часу виникали між письменником В. Винниченком і М. Грушевським як редактором ЛНВ. Для прикладу. 24 листопада 1911 р. Володимир Кирилович звернувся до Михайла Сергійовича з листом, у якому писав, що йому мало тих 10 аркушів, які може дати на рік “Вістник”, що він хотів би, щоб йому дали місця в журналі стільки, скільки він зможе заповнити, хоч би давав і на кожне число. Крім того, він хотів би підвищення платні, щоб мати можливість ліпше обробляти свої роботи, бо йому важливо, “щоб виробити в місяць певну суму грошей. Чи якістю, чи кількістю – ціль одна”. Мотивував він своє прохання тим, що на свій заробіток мусить утримувати не тільки себе, а ще 12 душ близьких людей (батьків й сім’ї братів). “Пишу це не для того, щоб розжалобити, – зауважував він, – а щоб Ви уважніше поставились до того, про що я буду писати”.

Він звертав увагу М. Грушевського на те, що пише саме йому, голові журналу, а не якимсь не відомим йому людям, які ніби дають йому субсидію, натякаючи на “Товариство підмоги українській науці, літературі і штуці”, яке фінансово підтримувало ЛНВ. “Я ніякої субсидії не хочу, не прошу і не прийму од невідомих мені людей (тим паче, що серед них є люди цілком ворожі до мене)” – наголошував він, маючи на увазі В. Леонтовича²⁵.

У відповідь на цей лист М. Грушевський писав: “Висота підмоги від «Товариства підмоги укр[аїнській] науці, літ[ературі] і штуці» на збільшенне гонорарів вирішиться з початком січня ст[арого] ст[илію], не скорше; буду старатися її можливо підняти. Але ставити питання так, щоб ЛНВістник обов’язався друкувати все, що Ви напишете, – се неможливо, і ніякий журнал, думаю, так не міг би справу поставити. Думаю, що Ви непотрібно зводите на такий ґрунт розмову. Поки що перед Вами 10 аркушів; коли вже будуть заповнені, а в руках редакції ЛНВ буде Ваш матеріал, котрий вона вважатиме бажаним для журналу, тоді вона в інтересах журналу, а не для Вашої потреби в грошах (таке трактованне було б для Вас самих прикрим) підійме справу. А підіймати вперед, коли і редакція нічого не має від Вас і Ви самі не маєте для неї нічого готового (ХІІ кн[ига] вже котрий день чекає обіцяного оповідання і стоїть) – се було б ніяково міні, і ще більш ніяково для Вас, бо переводило б справу з ґрунту інтересів журналу на ґрунт Ваших особистих інтересів.

Підіймати питання про повисшенне плати від аркуша було б безнадійно зовсім, і я не беруся сього навіть робити”²⁶.

²⁴ Грушевський М. На українські теми // Літературно-науковий вістник. – 1911. – Т. 53. – Кн. 2. – С. 401–403.

²⁵ ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 47–47 зв.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 54–54 зв.

Відповідаючи Михайлові Сергійовичу, Володимир Кирилович писав 5 грудня 1911 р.: “Мені надзвичайно соромно за попередній мій лист, а власне за те, що я хотів звернути Вашу увагу такими мотивами, які не повинні виноситись перед чужі люди. Я каюсь і дуже прохаю вернути мені того листа”²⁷. До речі, він іще й пізніше кілька разів просив М. Грушевського повернути цього листа²⁸, але, судячи з того, що лист зберігся в його архіві, М. Грушевський так цього й не зробив.

А в досить розлогому цитованому вище листі від 5 грудня 1911 р. В. Винниченко далі писав, що посилає телеграму, щоб повернули йому оповідання “Таємність”, яке готувалося до друку в ЛНВ, і категорично заявив: “Ні цього оповідання, ні якого инчого я більше не дам до «Вістника» і прошу в ближчому числі сповістити, що я вихожу з числа співробітників Вашого журналу”²⁹. Він пояснював це тим, що не хоче залежати від настирливої благодійності “Комітету допомоги...”, наполягав на своєму бажанні, щоб “Вістник” друкував або не друкував його твори залежно від їхнього художнього рівня, а не від того, яким буде рішення “Комітету допомоги”. “Ви пишете, – наголошував він, – що я ніби з огляду на свої особисті інтереси хочу, щоб «Вістник[ик]» друкував усе, що я дам, але Ви того не можете, бо виходите з інтересів журналу. Ви зрозуміли мене досить образливо для мене, і виною тому той спосіб, яким я хотів викликати Вашу увагу до свого бажання. Ви перенесли його на саме бажання. Ніколи я не мав на думці, щоб Ви або хтось мені подав милостину, в якому б я скрутному становищі не був. І доказом тому був мій торішній протест проти милости комітету і так само єсть і тепер. Я хочу мати діло тільки з журналом, я хочу оцінки своїх работ, я хочу місця для збуту моїх работ і не хочу ніяких субсидій, допомог і милостинь. Я не хочу навіть чути про якісь там комітети. Коли «Вістник» не може задовольнити ці мої бажання, я також не можу при його посередництві брати від когось милостину”³⁰.

Зайнявши таку позицію, В. Винниченко поставив себе в дуже скрутне становище, бо позбавився єдиного українського друкованого органу, де він міг публікувати великі твори. Невеликі газетні публікації не могли вирішити питання його заробітку, і він почав навіть схилитися до думки залишити письменницьку працю. Про ці його настрої можна судити з листування з Ю. Тищенком і Є. Чикаленком. Так, у листі до Є. Чикаленка він, розповідаючи про розрив з ЛНВ і викладаючи ті самі аргументи, що і в листі до М. Грушевського, пише: “...Я вважаю неможливим далі бути співробітником цього журналу... А якого? От тут то й каюк”. І робить висновок: “Краще не писати”³¹.

І Ю. Тищенко, і Є. Чикаленко умовляли В. Винниченка не поривати з ЛНВ. Зокрема, Є. Чикаленко писав В. Винниченкові 3 грудня 1911 р. стосовно його наміру вийти із ЛНВ: “Коли Ви ще не вийшли офіційно, то ради всього святого, не робіть рішучих виступів”. Він обіцяв поговорити з приводу його листа до ЛНВ із М. Грушевським, сподівався поладити справу і

²⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 48.

²⁸ Там само. – Арк. 42, 23.

²⁹ Там само. – Арк. 48.

³⁰ Там само. – Арк. 48–48 зв.

³¹ Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. – С. 202–203.

далі писав: “Тільки прошу Вас, не піднімайте ніякої історії, яка повела б до повного розриву з «Вістником». Давайте, поки що, оповідання на 10 аркушів, а потім видно буде; я певний, що справа якось полагодиться”³². У листі від 16 грудня Є. Чикаленко знову писав, що сподівається на полагодження відносин В. Винниченка із ЛНВ, пояснював йому, що Товариство підмоги українській літературі, науці і штуці надає підтримку не йому як людині, а як письменникові, значить, тут не філантропія, а підтримка літературної продукції. Він просив В. Винниченка не рівняти становища української преси до російської, “там се комерчеське діло, яке дає зиск, а у нас поки що тримається на «меценатстві», а через те не приймайте се за якусь філантропію”³³.

Очевидно, спільними зусиллями конфлікт В. Винниченка з ЛНВ було залагоджено, бо вже в 1912 р. у цьому виданні були надруковані його оповідання “Таємність”, “Історія Якимового будинку” і п’єса “Натусь”. Але він усе-таки вплинув на інтенсивність подальшого листування В. Винниченка з М. Грушевським. Протягом 1912–1913 рр. вони обмінялися лише кількома короткими листами, основною темою яких була підготовка В. Винниченком збірника перекладів творів українських письменників для “Універсальної бібліотеки”, яку видавало видавництво “Польза”, і куди він мав намір включити й оповідання М. Грушевського.

М. Грушевський про його тогочасні стосунки з В. Винниченком так писав у “Споминах”: “Потім між нами знову вийшла неприємність через ЛНВ – він доволі різко домагався підвищення гонорару, потім жадав звороту назад свого листа і т. д., і кореспонденція між нами розірвалась. Аж під час мого заслання він прислав мені свою книжку і поздоровну картку на Великдень, без підпису й адреси, – знаючи, що я пізнаю його письмо”³⁴.

Вони знову зустрілися, коли М. Грушевський у листопаді 1916 р. повернувся із заслання до Москви, де в той час на нелегальному становищі жив В. Винниченко. Обидва активно працювали над організацією і виданням журналу “Промінь”, редактором якого вважався В. Винниченко. Необхідності в листуванні в той час не було, бо спілкувалися, в основному, по телефону. Михайло Сергійович згадував: “Тому, що я був «піднадзорним», а Винниченко «нелегальним», ми майже не бували один у одного, а переговорювалися телефоном”, і саме “телефонним порозумінням мене з Виннич[енком] велась організація журналу...”³⁵.

Коли В. Винниченко і М. Грушевський опинилися в епіцентрі Української революції, потреби в листуванні також не було. Воно відновилося, хоч і дуже нерегулярно, вже на еміграції. Листів цього періоду виявлено всього 11. На цей час позиції керівників Української революції і перших осіб Української Народної Республіки – голови Української Центральної Ради і його заступника та першого голови Генерального секретаріату – щодо оцінок історичних подій недавнього минулого і тактики поведінки в нових умовах багато в чому розійшлися. І все ж у моменти, які В. Винниченко вважав особливо загрозливими для української революції, він звертався до М. Грушевського з про-

³² Там само. – С. 204.

³³ Там само. – С. 209.

³⁴ *Грушевський М.* Спомини. – С. 108.

³⁵ Там само. – С. 109.

позиціями створення революційного національного центру або Єдиного революційно-демократичного національного фронту для порятунку української революції. Ця тема – основна в листах В. Винниченка 1921–1923 рр.

Коли восени 1921 р. в емігрантських колах поширились чутки про можливу інтервенцію в Україну Польщі та Румунії й об'єднання сил контрреволюції, до яких В. Винниченко відносив і петлюрівців, він у листі до М. Грушевського від 17 вересня 1921 р., копію якого надіслав М. Шаповалу наступного дня, висунув ідею створення революційного національного центру, щоб організувати оборону революції і не дати захопити владу реакції. В. Винниченко писав: “Петлюрівщина й досі являється для ширшого загалу єдиним національним центром, вона для них є представницею української державности й національної самостійности. Через те, не зважаючи на всю антипатію багатьох до неї, її мусять визнавати й підпірати. Я гадаю, що з першими успіхами інтервенції вплив і політичне значення петлюрівщини почне дуже збільшуватись”. Щоб не допустити цього, В. Винниченко вважав за необхідне створення авторитетного революційного національного центру в Україні у формі коаліційного уряду. Він пропонував групі М. Грушевського вжити відповідних заходів перед Москвою для утворення такого центру. “Коаліційний новий Уряд із КПУ, УКП, УПСР, – писав він, – міг би зразу внести велике замішання в нац[іональні] елементи, що йдуть тепер з Петлюрою. Оголошення змін у політиці на Україні могло би притишити повстанство, викликати довірря у селянства...”. “Ваша група повинна повторити спробу нашої групи”³⁶, – знову наголосив він, маючи на увазі свої невдалі переговори з більшовицьким урядом у 1920 р. Він і сам не дуже вірив у реальність своєї пропозиції, але не виключав і того, що “можливо, на цей раз грізність ситуації примусить Москву піти на ті уступки, на які вона торік не хотіла піти”³⁷.

М. Грушевський відгукнувся на лист В. Винниченка 30 вересня 1921 р., повідомивши, що щойно його отримав, і писав: “На найблизшій зібранню з товаришами поставлю на їх обміркованне порушену Вами справу”³⁸.

Цього листа В. Винниченко отримав 3 жовтня 1921 р. Запис у його “Щоденнику” за цей день фіксує: “Лист від Грушевського, відповідь на мого листа”³⁹. Але офіційної відповіді від “віденців” на свого листа В. Винниченко, очевидно, так і не дочекався, бо в “Щоденнику”, де він, як правило, фіксував інформацію про всі написані й одержані листи, ніяких записів з цього приводу немає. Та Володимир Кирилович, схоже, цим особливо й не переймався. У листі до М. Шаповала від 24 вересня 1921 р. він писав: “Що до мого листа до Груш[евського] та до того, як вони («віденці» – прихильники М. Грушевського. – *Н. М.*) його оцінюватимуть і реагуватимуть на його, то це мене особливо не цікавить, я повинен був зробити те, що вважав за свій обов'язок, а як вони цей вчинок пояснять, не важно. Аби ж вони дійсно виконали й свій обов'язок: зробили таку пропозицію Москві. Розуміється, 90 шансів за те, що Москва висміє і «віденці» це знають. Але й знаючи це,

³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 62–63 зв.

³⁷ Там само.

³⁸ Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. – Фонд В. Винниченка (№ 138).

³⁹ *Винниченко В.* Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. – Т. 2: 1921–1925 / Ред. Г. Костюк; упоряд. текстів і прим. О. Мотиля. – С. 52.

вони повинні зробити пропозицію. Вона pomoже вияснити становище в цій справі й Москви і самих віденців⁴⁰. Продовжуючи цю тему, він далі писав: “Не думайте, дорогий Микито Юхимовичу, що я сам, пишучи того листа, не передбачав, що можуть думати й гадати з приводу його «віденці». Чи ж я сам не посміхався, уявляючи, як Москва поставилась би до пропозиції «віденців», коли б вони знайшли в собі стільки наївної мужности (чи мужної наївности) зробити таку пропозицію? Все це я сам передбачав. Але гадаю, що яко з принципіального боку так і з тактичного я не зробив помилки”⁴¹.

Важливим документом для розуміння політичної позиції В. Винниченка і його ставлення до М. Грушевського є адресований останньому його лист від 1 березня 1922 р.⁴². У ньому він інформував Михайла Сергійовича про те, що до нього звернувся П. Дятлов, який у той час працював у радянському представництві в Берліні, з пропозиціями, щоб В. Винниченко: 1) взяв на себе ініціативу скликання в Берліні паралельного Віденському конгресу українських парламентаріїв, на якому мав би провести лінію визнання сучасного Уряду України; або ж з тою ж метою об’єднати обидва конгреси (Берлінський і Віденський), і 2) користуючись своїм формально-юридичним правом, вернувся знов на пост голови Директорії й повів подібні ж акції.

“У відповідь на ці пропозиції, – писав В. Винниченко, – я заявив, що охоче зроблю все, що в моїх силах, для оборони здобутків революції, але для того, щоб мої усилля мали конкретні й реальні наслідки, потрібні відповідні умови. Одною з тих умов я виставив: введення в сучасний Уряд України кількох дійсних українців з рев[олюційно]-соц[іалістичного] табору (як заманіфестування дійсної й щирої українізації влади). Одхиляючи натяки П. Дятлова на мою особу як можливого кандидата на члена Уряду, я дозволив собі виставити Вас, Михайле Сергійовичу, на один із відповідальних політичних постів, повторивши П. Дятлову те саме, що колись писав Вам: я особисто готов служити всіми моїми силами тому Урядові, який відповідатиме позиціям, які я вважаю за найкорисніші для укр[аїнської] революції й на уступки яким я намагався в свій час схилити Москву. Мені тим легше було виставити Вашу особу, що Ваші теперішні позиції (виявлені в листі до Х. Раковського) в деяких головніших пунктах (і якраз тих, що мають в даному разі вагу) дуже близько підходять до моїх позицій, зайнятих мною в Харкові й по приїзді за кордон”.

В. Винниченко наголошував на тому, що хоч між ним і Грушевським існує “багато пунктів розходження” “як з програмового, так і тактичного поглядів”, він стоїть на позиції об’єднання революційно-соціалістичних сил України (“Єдиний революційний фронт”) для оборони української революції й соціалізму від соціальної й політичної реакції, яка обумовлена тяжким економічно-господарським станом України й яка неодмінно почне робити наступ чи то під проводом польсько-петлюрівських інтервенцій, чи то під захистом безоглядних концесій і взагалі нової економічної політики правлячої російської партії. Оскільки рано чи пізно виникне необхідність спільної оборони працюючих класів проти нової й старої буржуазії, то об’єднання

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 65 зв.

⁴¹ Там само. – Арк. 66.

⁴² ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 43–46 зв.

організацій, що представляють інтереси того чи іншого працюючого класу, мусить, на його думку, “бути в національних формах, поки національність в сучасному громадянстві, як соціологічний момент, грає таку значну роль”. “Отже для укр[аїнських] політичних угруповань, що мають в своїй програмі боротьбу за соціалізм, і тепер уже це питання повинно бути питанням дня. Тому я, передбачаючи спільний фронт, вважаю за можливе для себе обстоювати Вашу кандидатуру, як члена тої організації, яка повинна бути в об’єднаному фронті”.

Із закликом до М. Грушевського приєднатися до Єдиного революційно-демократичного національного фронту В. Винниченко звертався ще у кількох листах. 20 червня 1923 р. він записав у своєму “Щоденнику”: “Писання до Грушевського листа в справі Єдиного революційно-демократичного національного фронту. Заклик до вступу в єдиний фронт”⁴³. 24 липня 1923 р. В. Винниченко знову зафіксував у “Щоденнику”: “Лист до Грушевського. (Настійне вимагання точної відповіді відносно запропонованої участі в Єдиному революційно-демократичному національному фронті)”⁴⁴. (Два останні листи В. Винниченка до М. Грушевського, згадані в “Щоденнику”, виявити не вдалося).

Відповідаючи на лист від 24 липня, М. Грушевський писав 2 серпня 1923 р.: “Що ж до питання, на котрім Ви особливо настоюєте в останнім листі, то мушу сказати, що я поки що не можу бути ні рішучим прихильником Вашої акції, ні рішучим противником, бо – перше – сам я все-таки не уявляю ясно конкретних завдань її; друге – я не маю в сій справі ніякої директиви від ЦК моєї партії. В квітні я післав йому книгу «Н[ової] України» з Вашою статтею, але досі не дістав вказівок. Можливо, що ЦК УПСР теж не набрав більш ясного поняття про проєктовану Вами акцію, ніж я”⁴⁵.

Друга тема, яка порушувалася в листуванні цього періоду, це плани В. Винниченка щодо створення “Українфільму” і спроба залучити М. Грушевського до написання сценарію фільму на тему української історії, який мав намір знімати В. Винниченко на “Українфільмі”.

Після повернення М. Грушевського в УСРР В. Винниченко звернувся до нього з одним листом, у якому просив поради, яку літературу можна використати для написання історичного роману часів Хмельниччини, і одержав детальну відповідь історика.

Отже, у листуванні Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським зафіксовано важливу інформацію про розвиток культури, літератури, видавничої справи в Україні в дореволюційний період, про ті проблеми, які були з цим пов’язані, а також деякі сторони життя української політичної еміграції початку 1920-х років, зокрема, ставлення різних її діячів до співробітництва з радянською владою в Україні, до створення єдиного революційного фронту тощо. Знайшли в ньому відображення й міжособистісні стосунки та окремі риси просопографічних портретів учасників наведеного епістолярного діалогу. Листи можуть бути використані як джерельний матеріал в історичних і літературознавчих дослідженнях.

⁴³ Винниченко В. Щоденник. – Т. 2. – С. 218.

⁴⁴ Там само. – С. 225.

⁴⁵ Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. – Фонд В. Винниченка (№ 138).

* * *

Оригінали листів, які пропонуються увазі читачів у цій публікації, розпорошені по архівах і архівних фондах різних країн, що значно ускладнювало їх виявлення і опрацювання. Листи В. Винниченка зберігаються, в основному, в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, ф. 1235, оп. 1, спр. 384 – 26 листів, 2 листи у тому самому фонді помилково віднесені до спр. 377 – “Листи М. Василька”, по одному зберігаються у тому самому фонді у спр. 84 і 308, по одному – в ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 26 і ф. 3563, оп. 1, спр. 149 та один – у Архіві-музеї ім. Д. Антоновича УВАН у США, ф. В. Винниченка (№ 138).

Листи М. Грушевського, в основному, зосереджені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, ф. 1823, оп. 1, спр. 26 – 12 листів; 7 – в Архіві-музеї ім. Д. Антоновича УВАН у США, ф. В. Винниченка (№ 138). Трудність роботи упорядника була пов’язана також із тим, що листи у деяких справах (наприклад, ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 384 та ЦДАВО України, ф. 1823, оп. 1, спр. 26) розміщені не за хронологією, значна частина їх не датована або проставлено число й місяць, але не вказано рік, тому їх доводилося датувати приблизно за змістом або за поштовим штемпелем, якщо він присутній. Зустрічалися навіть випадки, коли лист був виявлений в одному архіві, а відповідь на нього – в архіві іншої країни, як наприклад, лист В. Винниченка від 1 березня 1922 р. (ЦДІАК України) і відповідь М. Грушевського від 7 березня 1922 р. (Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США).

При археографічному опрацюванні листів упорядником максимально збережено особливості авторського написання. Зміни в авторських текстах внесено лише в таких випадках:

- знято подвоєння літер у словах: *російський* (замість *россійський*), *професор* (замість *профессор*), ілюстрація (замість *іллюстрація*) і под.;
- вжито літеру “ш” замість “щ” у словах типу: *раніше* (замість *раніще*), *чорніша* (замість *чорніща*) і под.;
- вжито літеру “ї” замість “і” у словах на кшталт *нічим* (замість *нічим*), “*Куплі*” (замість “*Куплі*”), *цілий* (замість *цілий*) і под.;
- за сучасним правописом подано вживання розділових знаків, написання слів разом, окремо, через дефіс: *якраз* (замість *як раз*), *такий же* (замість *такий-же*) і под.;
- назви творів, періодичних видань та видавництв авторами писалися в лапках і без них, у публікації пишемо скрізь у лапках.

Авторські дати і місце написання листів подано на тому самому місці, де вони є в оригіналі; редакційні вказівки на дату і місце написання подано в заголовку листа; якщо їх встановлено упорядником, то це зазначено в легенді. Дати подано за таким стилем (новим чи старим), як вони зазначені в текстах або на поштових штемпелях, хоч треба мати на увазі, що листи, надіслані з Європи, у тому числі й зі Львова, датовані за новим стилем, а з України – за старим.

Принадібно висловлюю щиру подяку всім, хто допомагав підготувати листи до друку. За надання копій листів і дозволу на їх публікації дякую директорові Центрального державного архіву вищих органів влади та управ-

ління України Наталі Маковській, директорів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Івану Кисілю, Президентів Української вільної академії наук у США Альберту Кіпі та науковому співробітникові Архіву-музею ім. Д. Антоновича УВАН у США Тамарі Скрипці, колегам з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за допомогу в копіюванні листів, у пошуку матеріалів для коментарів та за окремі консультації – завідувачеві відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст. Ігорю Гиричу, старшим науковим співробітником Ярославові Федоруку і Наталі Черкаській, керівникові Львівського відділення Інституту Миронові Капралю, директорів Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Світлані Паньковій та іншим.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Львів, листопад 1908 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Шановний Володимир Кирилович!

На бажання Ваше я казав посилати Вам “Л[ітературно]-Н[ауковий] Вістник”¹, а сими днями вишлеться Вам кілька томів етнографічних матеріалів; не знаю, чи Вас інтересують тільки тексти фольклорні (нар[одної] словесности), чи й етнографія описова, чи українська, чи й галицька?

Дуже дякую за замір Ваш прислати до “Л[ітературно]-Н[аукового] Вістника” велику повість, над котрою тепер працюєте². Але поки Ви її виготовите, чи не дали б Ви чого-небудь хоч би й невеличкого? У Євг[ена] Харламповича³ є оповідання Ваше⁴, яке він дуже похваляє, тільки думає, що якби ще вступ, де виступають “великі літери”, попотрошити, то було б іще ліпше. Але чи схочете її коротити, чи ні, се ж мене не касаюче, а Ви лише її дайте до “Вістника”, коли нічого не стоїть на препоні, бо вже рівно рік, як у нас було надруковане Ваше оповідання⁵.

Здоровлю Вас щиро й прошу вірити в мої щирі симпатії й прихильність до Вас.
М. Грушевський

Сьогодні вернувся з Київа.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 61–62.

№ 2

Париж, 28 листопада 1908 р., В. Винниченко – М. Грушевському

28.XI.

Високоповажаний пане професоре!

Посилаю Вам дві невеликі роботи свої, одна – оригінальна, а друга – переклад з російської. Дуже прохав би, як прийдуться до вподоби, надрукувати їх в одному числі. Особливо прохаю не розривати “Куплі”⁶. Це оповідання більш 1½–2 аркуша не займе, а вражіння розіб’ється, як поділити на дві книжки.

Коли ласка Ваша, то напишіть мені, чи можна буде так, чи ні. Велику свою повість я готую і думаю, що вона буде скінчена не так хутко. Але маю ще п’есу⁷, яку треба тільки обробити, щό я й зроблю не раніше, як через місяць. Чи знайдеться у

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

“Вістнику” місце для неї? Вона не на сексуальну тему, так що з цього боку закидів я не боюсь.

Сподіваюсь, що одповісте мені якомога швидче, бо мені дуже важно знати, де я можу помістити свої роботи, щоб так чи інакше прикладати до них енергії.

Я трохи піддужив і маю надію, що працюватиму більш продуктивно, ніж весь цей рік⁸.

З щирою повагою.

В. Винниченко

Мені б дуже хотілось, щоб Ви не забракували переклад “Іскр”⁹. Річ невелика, місця багато не займе, а само по собі не гірше багатьох работ, які бувають на сторінках “Вістника”. Одна біда його, що переклад та авторка невідома. Але діло не в відомості, а в якості самої речі. Правда?

Всього найкращого. Рукописи посилаю Євг[ену] Харл[ампійовичу], який, прочитавши, дасть їх до редакції.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 3–4 зв. У даті рік проставлено над текстом олівцем. Місце відправлення встановлено за листами В. Винниченка до Є. Чикаленка (*Чикаленко Є., Винниченко В.* Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 120–121).

№ 3

Львів, не пізніше 9 грудня 1908 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажаний Володимир Кирилович! Лист Ваш переслали мені вчора з Києва, рукописей ще нема. Коли не стрінуся з якоюсь перешкодою, вволю Вашу волю. Але от що. Коли драма може бути так скоро, то я з технічних причин волів би пустити її наперед (перші книжки ЛНВ більші, і як драма не більше 4-х аркушів, я б її всадив в одну книжку). Отже, коли можете, напишіть, яка вона завбільшки. І ще питання, чи може перейти через цензурне ухо. Принципіально я їй дуже рад і буду старатися провести з можливо найменшими цензурними повредженнями, коли сама тема не занадто крамольна. Ну, у всякому разі кінчіть і присилайте. Чи дістали мого листа, писаного 2 тижні тому?¹⁰ Щиро прихильний М. Грушевський.

Я пробуду у Львові ще днів 10–12, адреса – проф[есор] університета.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 46–46 зв. Поштівка, адресована: M-r W. Starosolsky La poste a Plain Palais poste restant Genève. Адресу виправлено з: Hôtel l'Univers Paris France. Датовано за женеvським поштовим штемпелем.

№ 4

Париж, грудень 1908 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний п[ане] професоре!

Одержав Ваші книжки і дуже-дуже дякую за них. Признатись, до сього часу я й не знав, що зібрано так багато матеріалу. Не знав, мабуть, через те, що нігде не стрічав досі прикладу користування ними. Ні белетристи наші, ні поети, ні люди чистої науки не вважають потрібним працювати над цим надзвичайним багатством. І мені самому сором, що я до сього часу не напружив своєї енергії в цьому напрямі. Тепер буду надолужувать прогаяне. Аби тільки мені зовсім поправити здоров'я, щоб можна було побільше працювати.

Надія МИРОНЕЦЬ

Ви, певно, вже дістали від Євг[ена] Харл[ампійовича] моє оповідання і пере-
клад. Якщо вважаєте можливим надрукувати їх у “Вістн[ику]”, то я буду прохати
Вас ось про що: чи не могли б Ви вислати мені якусь частину гонорара авансом?
Далі, я винен “Вістнику” щось 80 чи більше рублів. Може б, Ви могли частинами
покривати його з моїх гонорарів (бо я сподіваюсь, що тепер зможу частіше давати
до “Вістн[ика]” свої роботи). Коли б Ви пристали на мою пропозицію, я був би дуже
задоволений.

Коли Ваша ласка, дайте мені якнайшвидше відповідь. Адреса моя та сама.
З щирим поважанням

В. Винниченко.

А в якому числі “Вістн[ика]” буде надруковано мої роботи (якщо приймаєте)?
Коли не важко, напишіть мені свою думку про них. Я з великим інтересом ви-
слухав би її.

В. В[инниченко].

Тільки що дістав Вашу картку. П’єса моя ще в черновику і може бути готова до
друку не раніше, як через місяць, бо я неодмінно хочу сам переписати її, дещо треба
виправити. Завбільшки, думаю, буде не більше чотирьох аркушів. Отже, прошу мені
написати, чи треба мені готувати її. Вона написана вже давненько¹¹, але я по багатьом
причинам не спішив з нею. А тепер, крім усього, ще працюю над великим романом¹²,
про котрий Євг[ен] Харл[ампійович] так боїться, щоб не вийшов публіцистичним. (Я
це беру на увагу і, скільки мога, постараюсь не зробити його таким). Через це дуже
прохаю Вас швидче написати мені, в якій книжці ви змогли б умістити її, якби я
прислав її Вам на 10-15 янв[аря] (нов[ого] ст[илію]). Чи зручно Вам так, чи ні? Коли
ні, то я і поспішати не буду, а звернусь до роману. З глибокою пошаною

В. Винниченко.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 5–6 зв.

№ 5

Львів, грудень 1908 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Шановний Володимир Кирилович!

Я одержав і прочитав “Куплю” і “Іскри”. Оповідання Ваше дуже інтересне і
мабуть “цензурне”. Рад я сповнити Ваше бажання, щоб “Іскри” теж були в ЛНВіст-
нику в одній книжці. Але позвольте підписати Вас під перекладом повним іменем.
Самі розумієте: коли читач прочитає Ваш підпис під перекладом, то йому буде ясно,
що се був Ваш “маленький каприз”, який редакція мусіла сповнити. А без того він
подумає, що редактору мусіла впасти цегла на голову, що він подумав перекладати
оповідання незвісної авторки* і нічим не визначне особливо (хоч і вповні приличне).
І почне в моїх статях шукати сліду умопомешательства. А се не приємно. Як я писав,
здається, я надрукую в II кн. (I [кн.] вже замкнена) – коли не схочете пустити наперед
драму.

Якби треба було грошей (аванс) зараз, то напишіть. Ваш довжок я скажу пога-
шати не відразу, а поволі.

Щиро прихильний М. Грушевський.

* російського і польського я взагалі стараюсь по можливості не друкувати перекладів,
бо російська література для одної половини передплатників, польська для другої доступна
в оригіналах аж занадто. (Примітка М. Грушевського. – *Н. М.*)

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

Деякі слова в “Куплі” добре б справити – “бабуня” занадто ніжно, може б “баба”.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 48–48 зв. Лист адресований: Monsieur V. Starosolski 63 Rue Monsieur la Prince Hôtel l'Univers Paris France. На паризькому штемпелі дата: 14–12.

№ 6

Львів, грудень 1908 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажний Володимир Кирилович!

Як Ви вважаєте мені до 15 січня прислати драму, то міг би її дати в II кн[изі], як ні, то дам у ній “Куплю”. II кн[ига] буде мати 14 або 15 арк[ушів], а дальші будуть менші, отже в них драму не можна буде дати цілу. До контори написав вислати Вам 50 руб[лів] зараз, а як буде треба, то напишіть. В неділю виїзжаю в Київ на свята, отже як не будете писати зараз, то напишіть на контору ЛНВ київську.

Питаєте моєї гадки про “Куплю”. Отже так: тема цікава дуже, початок, до стрічки з прошаками, чудесний, середина – мандрованне з тими прошаками цікава сама по собі, але вона розроблена занадто широко, її виперає з оповідання, воно забиває ту основну тему, в яку входить тільки як контраст. Кінець (від пожежі) трохи занадто розвезений, воднистий.

В цілмі оповіданне таке, що його нема чого стидатися Вам, дуже цікаве, але друга і третя третина слабші початку.

Се по щирости – не в гнів.

Сердечно здоровлю.

Ваш М. Грушевський

Не хотіли б Ви часом написати рецензії на щось белетристичне?

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 50–51. Лист адресований: Mг V. Starosolsky 63 Rue Monsieur le Prince Hôtel l'Univers Paris France. На паризькому штемпелі дата: 23–12–08.

№ 7

Париж, 1 грудня 1908 р., В. Винниченко – М. Грушевському

До 15го (н. ст.) пришло конче свою драму. Коли вона буде трохи більше 4х аркушів, то Ви вже, будьте ласкаві, не рвіть її. Дуже дякую за щирість думки про “Куплю”. Не беру її інакше як на увагу. За аванс дякую. Зараз п'єсу переписую, так що будьте певні, що матимете, як обіцяю.

Щиро вітаю і застаюсь з глибокою пошаною

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 2–2 зв. Поштова картка, адресована: ЕВБ М. Грушевский Редакция “Л.-Н. Вестника” Б.-Владимирская, 28 Киев Russie. Датовано за поштовим штемпелем.

№ 8

Париж, 8 січня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний п[ане] професоре!

Вислав Вам, як обіцяв, п'єсу до 10-го. Будь ласка, продивіться і напишіть мені, чи зможете вмістити її в одній книжці. Рвать ніяк не можна. Коли не можете, то і не

Надія МИРОНЕЦЬ

друкуйте зовсім, бо це для мене дуже погано: вражіння розбивається і вся річ губить інтерес. Коли ж можна, то тоді звернусь до Вас з проханням вислати мені ще грошей (рублів 100), бо дуже мені потрібні вони якраз в цьому місяці¹³. Останні після надрукування. Хотів би також, щоб зроблені були відбитки (500 екземплярів).

Коли Вам не дасть багато турбот, то напишіть мені свою думку про цю річ. Мене це цікавить, бо знаю, що компліментів робить не будете.

Коли хочете рецензій від мене, то пришліть книжки, на які потрібні рецензії, і я спробую написати.

Щиро вітаю!

В. В[инниченко].

Кому висилається “Вістн[ик]” у Париж дурно? Контора одмовила “Укр[аїнській] Громаді”¹⁴ на цій підставі, але ми такого не знаємо.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 12–12 зв. Поштова картка, адресована: М. С. Грушевский Б.-Владимирская, 28 Редакция “Л.-Н. Вістника” Киев Russie. Місце відправлення і дата встановлені за поштовим штемпелем.

№ 9

Київ, 31 грудня 1908 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажаний Добродію!

Думаю, що вміщу в одній книжці і гроші післати скажу сими днями – як скоро лише стягнуться. Але прошу Вас не бути такими вибагливими на міщення разом, не розриванне, ЛНВ не збірник, а журнал, і часом се може бути неможливе. Свою гадку про драму висловлю, зараз спішу. Книжки до рец[ензії] вишлються. Про висиланне дарового прим[ірника] ЛНВ вийшло непорозумінне – ЛНВ не має змоги посилати дарових і навіть співробітникам відтягає з гонорара за журнал. Вам щиро прихильний М. Грушевський.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1 – Спр. 26. – Арк. 52–52 зв. Листівка, адресована: Mr V. Starosolsky Франция à Paris France 63 Rue Monsieur le Prince Hôtel l'Univers. Датовано упорядником за київським поштовим штемпелем.

№ 10

Париж, січень 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Шановний пане професоре!

Звертаюсь до Вас з проханням: будь ласка, не друкуйте моєї п'єси¹⁵. Коли вже дали до друку, то візьміть назад і замістіть її “Куплею” і тим маленьким оповіданням. Дуже Вас прохаю про це. Щодо грошей, то все-таки вишліть їх мені з гонорару за “Куплю”. Незабаром я візьмуся ще до одної невеликої річі і пришлю Вам. Не гнівайтеся на мене, але на це у мене є важні мотиви. П'єсу, будь ласка, перешліть мені.

З щирою повагою

В. Винниченко

П'єсу прошу вислати на нову мою адресу:

V. Starosolsky, 16, Rue Sarrette, Paris.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 16–17. Місце і час відправлення встановлені за змістом і за датою листа до С. Чикаленка (див. коментар 15).

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

№ 11

Львів, січень 1909 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Пізно, не можна, шановний Володимир Кирилович! Якби хоч тижнем скорше. Чи робити відбитки супроти сеї зміни в Ваших поглядах на справу?¹⁶

Напишіть до контори ЛНВ, бо я їду в Петербург.

Гроші Вам післано – на стару Вашу адресу, чи одібрали?

“Невеликій річи” буду дуже рад.

Бажаю всього доброго!

З поважанням

М. Грушевський.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 58. Датовано за змістом.

№ 12

Львів, лютий 1909 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Шановний Добродію! Переказував д[обродій] Чикаленко, що Ви маєте готову драму¹⁷ і дали б її до ЛНВ, коли він може помістити дві Ваших драми в однім році. Отже, я не бачу в тім трудности, і прошу прислати, чи казати передати. З Київа писали, що взяли назад оповідання до справлення¹⁸; чи вернули Ви його, бо я хотів би його вже дати до друку? Відпишіть до Львова, я тут іще пробуду. Щиро прихильний М. Грушевський.

Казав Вам післати нову драму Яновської¹⁹ – може схочете написати рецензію?

Писали мені з Київа, що Ви писали про гроші, і що післали тим часом 30 р[ублів] – незадовго пішлють іще, як розживуться.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 47–47 зв. Поштова листівка, адресована: Mr V. Starosolsky Sanatorium Kúsnacht bai Zürich Suisse. Адресу виправлено з: Paris France 16 rue Sarette.

№ 13

17 березня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

17.III

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Мене дуже дивує, що Ви не одержали досі “Куплю”, яку я, виправивши, одіслав Вам 26 фебр[аля] (н[ового] ст[илію]). Будь ласка, напишіть мені, чи дісталась вона вже Вам, чи ні. В останньому разі доведеться робити якісь заходи, щоб знайти її.

В зв’язку з “Куплею” маю прохання: коли ви ще не давали до друку мій “Каприз” (переклад оповіданнячка “Іскри”) то, будь ласка, й не давайте²⁰.

Сьогодні я дістав п’єсу Яновської “Людське щастя”, прислану мені, мабуть, для рецензії. Поміркувавши, я мушу заявити, що не можу братись за рецензії. Не можу через те, що не хватає смілости лаять инчих за те, чого у самого багато. Хай це роблять ті, хто чистий від гріха. В цій п’єсі я помітив багато “сучків”; коли стану про них балакати, то всякий мені може по справедливості показати на мої “колоди”. Лучче ж я займусь своїми “колодами”. Напишіть, чи вислать Вам назад цю книжечку.

Як, може, Ви чули, я написав нову п’єсу²¹. Вона не буде більше за “Memento”. Я тепер її виправляю й перекладаю на російську та французьку мови. Але хотів би

Надія МИРОНЕЦЬ

знати, чи могли би Ви її прийняти до “Вістн[ика]” (якщо, розуміється, впадобається) і як скоро надрукували б. Мені це дуже важно знати. Дуже прохаю написати мені про це.

Ще одне проханнячко: коло всякої моєї дальшої роботи, яка друкуватиметься у Вас, прошу поміщати мою заяву до перекладчиків.

З щирою повагою

В. Винниченко

Для “Вістника”. Прошу неодмінно надрукувати це біля оповідання. В. В[инниченко].

Перекладчиків, для яких прохання має яку-небудь вагу, автор просить без його дозволу цієї роботи не перекладати.

Зноситись з автором можна через редакцію цього органу.

В. Винниченко.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 9–10, 1–1 зв. Дату 1909 р. вказано олівцем над текстом. Заяву до перекладачів вміщено помилково на початку даної архівної справи (арк. 1–1 зв.).

№ 14

7 квітня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Мих[айле] Серг[ійовичу]!

Будьте ласкаві, гроші вишліть мені ще сюди і, коли можна, то якомога швидче, бо я тут буду днів ще 10–11. П'єсу свою я Вам з охотою дам, але на мене сум наводить Ваша погроза розбити її на дві частини. Це дуже шкодить вражінню. А чому так далеко відкладено “Куплю”? Хіба не можна було пустити в IV кн[изі]? Ну, та Вам про це краще знати. “Каприз” мій прошу не друкувати, а повернути мені.

З щирою пошаною

В. Винниченко

7.IV.09

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 11–11 зв. Поштова картка, адресована: ЕВБ М. С. Грушевському Б.-Владимирская, 28 Редакция “Л.-Н. Вістника” Киев Russland.

№ 15

Київ, не пізніше 22 квітня 1909 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажний Володимир Кирилович! Завтра вишлють Вам п'ятдесят рублів, вибачайте, що не більше, але посуха. “Купля” буде одначе, здається, покрита вже, сею й попередньою висилкою, вся. Драму постараюся помістити всю в одній книжці, як не буде занадто довга. Тільки в VI і VII не можу – бо там іде довга повість Кобилянської²². Та Ви, в усякім разі, наперед її пришліть, а потім будемо про се думати – а ну ж буде нецензурна*. На осінні книжки, як і на всякі иньші – милости просимо! Наша хата для Вас отвором. Щиро прихильний М. Грушевський.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 53–53 зв. Листівка, адресована: France Paris 63 Rue Mr le Prince Mr Vladimir Starosolski. Датовано за київським поштовим штемпелем.

* Як буде нецензурна, то постараюся видати у Львові осібно. (Примітка М. Грушевського. – *Н. М.*)

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

№ 16

Львів, 30 травня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Львів. 30-V

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Прохаю вибачення, що не так хутко відповідаю. Але весь час не міг точно одповісти на деякі Ваші запитання. П'єси, виявляється, я не зможу хутко дати Вам, бо завів з нею одну комерцію, а саме – хочу провести її на парижську сцену. За це вже взялась одна парижська актриса, яка зараз перекладає п'єсу на фр[анцузьку] мову. Але вона поставила умову, щоби п'єси друковано не було, бо хто-небудь може перекласти без моєї згоди і провести злочинським способом на парижську сцену (такі приклади бували). Тому взяла з мене слово, що я не дам її до друку до того часу, поки ми не законтракуємо “Базар” з якою-неб[удь] дирекцією парижського театру і не закріпимо у Франції авторських прав. А на це треба багато часу. Вона хоч і має солідні з[в]’язки з театральними сферами, але провести п'єсу навіть французові удасться тільки після довгих, іноді многолітніх, митарств. Вона сподівається справу скінчити в кінці осені або в кінці року сього, але я дуже сумніваюсь в тому. Во всякому разі раніше ноября рахувати на увільнення п'єси не можна.

Хочу ще прохати Вас розпорядитись, щоб контора “Вістника” прислала мені точний рахунок моїх гонорарів і боргів. Чи я ще винен “Вістнику”, чи (дай то бог!) “Вістн[ик]” мені. І якби це швидко було зроблено, я був би дуже радий. Я зараз перебуваю у Львові. Дуже жалкую, що не захопив Вас тут.

Писати мені треба на таку адресу: В. Левинський²³ (для В.), ул. Супинського, 17, Львів.

З глибоким поважанням

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 13–14 зв. Рік у даті встановлено за змістом.

№ 17

Романівка, 7 червня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

7-VI

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Вибачте, що не так швидко відповідаю Вам. До цього часу не міг установити своєї адреси²⁴.

Дуже буду вдячний, коли подбаєте, щоб мені прислано було рахунок моїх боргів і гонорарів.

Хочу Вас спитати про одну річ. Чи забезпечені авторські права творів, що друкуються у “Вістнику” по тих державах, де є літературна конвенція? Чи можна без згоди автора перекласти з “Вістн[ика]” на французьку або німецьку? Чи можна обійти конвенцію таким способом, що спершу перекласти на російську, а потім уже на яку-неб[удь], що входить у конвенцію? Коли таким способом обійти не можна, то я дав би до “Вістн[ика]” свій “Базар”. Коли ж тут є небезпека, то буду готувати щось інше. Але попережаю, що буде не менше трьох аркушів, а то й чотири. Чи можна буде вмістити у два числа?

Чекаю ласкавої відповіді.

Адреса така: И. Рьльському (для К.)

М. Романовка

Ст. Ю.-З. Ж.Д.

З глибокою повагою

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1 – Спр. 308. – Арк. 55–56.

Надія МИРОНЕЦЬ

№ 18

Броди, 4 жовтня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Броди 4-Х

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!
Сердечно дякую за цінний Ваш подарунок. Сижу вже на Галицькій землі.
Вітаю шановну родину Вашу, а також пані-редактора, яка не може мені про-
стити “Memento”²⁵.

З глибоким поважанням

В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 15. Поштівка, адресована:
ЕВБ М. С. Грушевському Редакція “Л.-Н. Вістника” Б.-Владимирская, 28 Киев Russland.
Рік встановлено за поштовим штемпелем.

№ 19

Париж, 30 жовтня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Paris 30-Х

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!
Я послав у Київ до “Вістника” “Базар”²⁶. Сподіваюсь, що в йому немає жупелів.
Дуже вдячний був би, якби щиро висловили мені свою думку про його. Прошу не
ради гонору авторського, а для досвіду і науки. Так що, як матиметься в Вашому
вислові щось неприємне для мене, не ховайте, а навпаки, підкресліть його мені.
Щиро вдячний буду.

Нового нічого не маю, бо зайнятий весь час великою своєю повістю на ро-
с[ійській] мові²⁷. Що з неї вийде, не знаю, але працюю багато.

Маю один нескінчений начерк. Коли б чомусь “Базар” не підійшов, то за місяць,
а то й раніше трохи, прислав би сей невеличкий начерк (цілком добродійний... але
небезпечний з боку державної цензури. Біда з цензурами!).

Щодо грошей, то дуже просив би прислати мені зараз хоч що-небудь, бо сижу
при кількох франках і незабаром за квартиру треба платити.

Брошуру Вашу дістав і з великим задоволенням перечитав. Дуже не погано було
б, якби Ви прислали для Парижської Громади своїх книжок. Питають їх дуже, а
Громада така убога, що купити і мріять не може. Брошурка Ваша уже треті руки
переходить, боюсь, що зачитають. А вона мені самому потрібна, бо думку писати
п’єсу про Богдана Хм[ельницького] я не покинув.

Якщо буде Ваша ласка і схочете прислати книжки, то шліть на моє ім’я. А адре-
са моя така:

V. Starosolsky
Hôtel Vauquelin 24,
rue des Fossés St Jaques
Paris

Ця ж адреса і для кореспонденції. На Громаду листи пропадають, бо завелись
читачі чужих листів у нас.

Сердечно вітаю родину Вашу.

З глибоким поважанням

В. Винниченко

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

Цього листа послав тиждень тому у Львів, на ул. Супинського, 17, Вам, але чомусь прислали назад. Другої адреси Вашої не знаю. Посилаю через Левинського. Будь ласка, вишліть мені поки що скільки можете грошей, бо зовсім мені біда.

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 7–8 зв. Рік написання установлено за змістом.

№ 20

Львів, 5 листопада 1909 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Львів, 5.XI

Високоповажаний Володимир Кирилович!

Як живете і що поробляєте? Павло Фил[ипович]²⁸, мабуть, писав Вам, що Ваше оповідання (“Чудна пригода”)²⁹ може пройти іглині уха цензури, одже, піде, хоч і з деякими невеличкими пропусками. Але мині хотілося б між ним і “Чужими людьми”³⁰ дати щось Ваше, де не було б тих жупелів, щоб дати продихнути тим, котрі від сього “страждають”. Чи не пришлете чогось? Дуже був би рад. Як не готове, то напишіть титул. Грошенят трохи Вам з контори пришлють, на аванс розживемося, мабуть, коло нового року, тоді пошлемо. Тісні часи прийшли, і на кешеню і від цензури, і не сказати!

Ми два тижні як у Львові, а проседимо до Різдва. Не збираєтеся в тутешні сторони?

Щиро Вам прихильний М. Грушевський.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 59–59 зв. Лист адресовано: France Paris, V 14 Rue Thouin Cercle des Oukrainiens à Mr. V. Starosolski. Рік встановлено за змістом.

№ 21

Париж, 21 грудня 1909 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Paris 21-XII

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Дуже дякую Вам за щирю критику. Вказані Вами хиби я бачу й сам давно, але, правду сказати, одчепитись від них не маю просто часу. Якби я міг хоч раз або два переписати кожну роботу, ті хиби були б не так помітні.

Майже всі роботи мої друкуються з черновиків. Я, здається, один з укр[аїнських] белетристів, що живу літературним заробітком. А самі знаєте, що укр[аїнський] письменник не то що земельки не купить за гонорар, але й прожити з трудом може.

Деякі ж хиби властиві уже моїй вдачі, – тут нічого не зробиш. Тим часом, дуже дякую і прошу й надалі не поминати мене щирим безстороннім словом своїм.

Маю зробити Вам одну пропозицію. Я вже кінчаю свою повість по-російському. Чи не згоднісь би Ви друкувати її по-українському у “Вістн[ику]” одночасно з друкуванням по-рос[ійськи]? Ні там, ні тут не буде позначено, що переклад. Бо це таки й не буде перекладом. Деякі місця я пишу спершу по-укр[аїнськи], а потім перекладаю на рос[ійську], деякі прямо по-рос[ійськи].

Це є відповідь критикам “Щаблів” – розвиток і пояснення ідеї “чесности з собою”, гармонії, цільности людини, а не підлягання своїм чуттям чи розуму. Так і

буде зватись – “Чесність з собою”. Фігурирує той самий Мирон Антонович. Тільки в другій обстановці, серед “критиків”. Одже, зачіпаю таке питання, через що різні люди по різному дивляться на поставлені питання. Зачіпаю також питання релігії і настрої робітництва до інтелігенції. Картина життя соціалістичних верств в сучасні часи реакції. Спершу я не хотів зовсім по-укр[аїнськи] друкувати, бо з боку укр[аїнського] громадянства досі не бачив ніякого інтересу до ставлених питаннів. Чув тільки лайку, нерозуміння мене і брехню, страшенну ворожість за те, що я ніби вчу і говорю “нові слова”. Із цієї повісти видно буде, що іменно я не можу вчить, бо мені зовсім не про те ходить. Я тільки пропоную кожному чесно і широко самому собі подумати над тими питаннями, про які я думав. – Але сьогодні я прочитав у “Раді” про реферат Чепурковського³¹. Він зо мною не погожується, але я з великою втіхою бачу, що знаходяться все-таки читачі (а не видавці і письменники), які теж мають інтерес до сих питаннів. І тому я хочу тепер хоч для цих “десяти праведників” друкувати й по-укр[аїнськи].

Згодні Ви чи ні? Напишіть мені зараз же, бо я кінчаю. Коли згода, то зараз же сідаю писати й по-українському. Коли ж ні, то я й часу собі гаять не буду. Вся праця буде аркушів на 9. Могли би навіть раніше сповістити, що в 1910 р. у “Вістн[ику]” має друкуватись така-то велика повість на таку-то тему. Але, попережаю, що вона ж буде й по-російському. Я ще не знаю, як віднесуться рос[ійські] видавці до такої пропозиції, але то вже балачка з ними. Їм нема рації не згодитись, як уподобають річ.

Боюсь тільки, що з боку цензури будуть деякі причепки. Але політики я зовсім не торкаюсь. Питання крутяться в сфері економічній, релігійній, половій і психологічній. Деякі місця, може, пошарпають, але заборонить, на мою думку, не можуть. Одже, чекаю Вашої відповіді.

І ще одне прохання. Прислав мені один добродій статтю про мене і просить попрохати Вас умістити її в “Вістн[ику]”. Стаття прихильна до мене, але в таких питаннях, де читач не жажнеться. В жажливих місцях він скромно не згожується. Цікава ще тим, що розбіраються питання з марксистського погляду. Але теж не гостро. І називається “Проба характеристики творів В. Винниченка”³². Одже, будь ласка, скажіть мені, чи могли би Ви її помістити і в якому числі. Людина “безгрішна” і дума заробить якусь пару крейцарів. З свого боку, я був би Вам вдячний, якби статтю сю прийняли.

Сердечно вітаю родину Вашу і бажаю всього найкращого.

З глибокою повагою

В. Винниченко

Громада³³ і я дуже дякуємо за прислані книжки. Публіка була би дуже рада, якби мала Вашу “Историю украинского народа”³⁴. Але нам вже соромно турбувати Вас. На “Историю України-Руси”³⁵ збирається з громадян давненько вже податок, але така біднота, що поки що тільки 20 фр[анків] маємо. Все ж таки бажання мати Вашу многоцінну працю у себе в бібліотеці не кидаємо.

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 27–30. У даті рік встановлено за змістом.

№ 22

20 січня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

20.І.*

Високоповажаний Михайле Сергієвичу.

Вибачте, що пишу олівцем, – трохи хворий і лежу в ліжку.

Адреса автора статті³⁶ така: L. Idson (bei Dračka), 11, Scholtzgasse Wien II. – З Вашого боку буде дуже мило, коли Ви скажете вислати йому трохи грошей, хлопець дуже бідуює. А як Ви знаходите, чи може він “виписатись” на щось путяще?

Дуже радий, що Ви принципіально нічого не маєте проти друкування по-укр[аїнськи] моєї повісті³⁷. Можливо, що Ви її забракуєте по змісту, але то річ уже інча. Цю повість читав відомий Миролубов³⁸ (колишній редактор “Журн[ала] для всѣхъ”). З думками речі він не згожується, але тим цінніше для мене його одзив. А одзив дуже прихильний і повісті він пророчить значний успіх серед рос[ійської] публіки. Питання, зачеплені там, здаються йому такими сучасними й цікавими, що проти ставлення їх нічого не можна сказати. “Публіцистики”, як каже Є[вген] Х[арлампійович], уже нема зовсім.

Мені хочеться ще раз з серйозними питаннями виступити перед укр[аїнським] громадянством, може, таки зацікавляться. Але на цей раз хочу виступити під авторитетом рос[ійської] публіки. Коли “там” зацікавляться, одже й нашим, що завжди пасуть задніх у росіян, це покажеться цікавим. Хай і так, аби рушилась думка і щось творила.

Приємно мені також, що Ви не сердитесь за передачу “Чудн[ого] епізоду” в “У[країнську] Х[ату]”³⁹. Я згожуюсь перемінити назву і напишу про це в “У[країнську] Х[ату]”. А “Вістн[ику]” дам друге оповідання під заголовком “Чудн[ий] епізод”⁴⁰, хоча це якось виходить комічно. Але, на щастя, зміст тої речі, що хочу писати для “Вістн[ика]”, підходить до назви.

На закінчення побажаю і Вам, з свого боку, всього кращого, а найпаче тої живої незломної енергії, яка по справедливості робить Вас гетьманом** політично-громадської думки по цей і по той бік Дніпра.

Родині Вашій мій сердечний привіт і бажання всього доброго в новому році.

З глибокою пошаною

В. Винниченко

А чи вже одбилися репресії на “Вістн[ику]”?

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 377. – Арк. 11–12 зв. Рік установлено за змістом, який підтверджує напис на листі олівцем.

№ 23

Kurbad Sommerstein, 10 березня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

10-III

Вельмишановний Михайле Сергієвичу!

Я зараз перебуваю в санаторії. Лічусь знов, але на цей раз методом “поновлення організму (die Schrotshekur****)”. Метод надзвичайно тяжкий – нічого не пити і

* Олівцем іншою рукою дописано: 1910.

** Слово було взято в лапки, які потім було викреслено.

*** Помилка в правописі Винниченка. Має бути: Schroth-kur (нім.) – потогінне лікування, що ґрунтується на дієті, досі застосовується в медицині при лікуванні подагри тощо. Назва походить від імені засновника – цілителя Йоганна Шрота (1798–1856).

Надія МИРОНЕЦЬ

їсти тільки сухарі. Збезсилів я страшенно і абсолютно нічого не можу ні читати, ні писати. Ще мені лишилось поголодувати 3½ тижня. Після того тижнів 1½ переходний час, а вже тоді можу братись за роботу. Обіцяють дуже хороші наслідки. Не знаю, я вже 17 днів голодаю, поки що тільки загубив 17 фунтів і хожу, як кістяк. Звичайно, додержу до кінця, а тоді вже казатиму, чи “гоп”, чи “ох”.

Відповідно результатам курації буде й моя праця. Але як тільки зможу робити, зараз же візьмусь за “Чудний епізод”. Про повість свою я ще не маю звісток, бо недавно тільки послав у Петербург свою тутешню адресу.

Гадаю, що її тяжко буде помістити, бо завелика й “страшна”. А проте – побачимо.

Вітаю сердечно Вас і родину Вашу.

З глибокою повагою

В. Винниченко

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 25–26. Місце і рік написання листа встановлені за виданням: *Чикаленко С., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки.* – К., 2010. – С. 178.

№ 24

Kurbad Sommerstein, 4 квітня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

4-IV

Дорогий Михайло Сергієвичу!

На жаль, я вже припинив свою курацію і почав “переходний період”, себто дають трохи їсти й пити. Одже, з цим покінчено. Другий раз візьму курс цієї курації зімою, а зараз вже поправити не можна. Почуваю надзвичайну зтомленість і млявість. Так що з усилям пишу.

Як сказати по щирости щодо надбавки, то мене могли би устроїти 100 р[ублів] за аркуш. Я розумію, що це сума завелика для нашої преси, і коли неможливо, то призначте самі стільки, скільки є змога. Але говорю по щирости, як самі запропонували.

Я звідси виїжджаю 11-го і поки що адреси своєї подати не можу. Коли ласка, напишіть мені ще сюди. Гадаю, що лист іще встигне мене тут захопити.

Бажаю всього найкращого і дякую за ласкаву послугу.

В. Винниченко.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 31–32.

№ 25

Київ, не пізніше квітня 1910 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Дорогий товаришу!

Павел Филипович переказав міні сумний зміст Вашого листу⁴¹, – не можу не сказати Вам кілька слів з приводу їх. Зовсім даремно вважаєте себе чужим українській суспільности. Не згоджуючись навіть з деякими Вашими гадками, вона Вас високо цінує і любить ті елементи в ній, які найбільш здорові і надійні. Що тяжко з нею жити – про се я добре знаю; а проте – не для того ж чоловік працює в суспільстві, щоб зривати “цвітець удовольствія”. Я розумію Ваше бажання здобути собі в рос[ійському] суспільстві; але й дуже боюсь, щоб російське письменство не зорвало Вас і не відібрало від україн[ського] життя. Се буде велика страта і для України і для Вас,

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

Ви станете моральним калікою. Памятайте се і не продайтеся за чечевичну похльобку гонорарів і ширшої популярності. Коли Ви не встоїте – се буде дуже сумно.

Досить про се. Ми їдемо у Львів і пробудемо 2 місяці, а потім в гори. Коли по дорозі, дуже просимо до нас.

Гонорар на будуще згодилися Вам платити 100 р., як Ви хотіли.

Вибачте, що так пишу – їду саме.

Щиро люблячий Вас

М. Грушевський

Наші Вам кланяються.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 57–57 зв. Місце і час написання встановлені за змістом.

№ 26

Харцизьк, 13 травня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

13-V

Дорогий Михайло Сергієвичу.

Дуже дякую Вам за хорошого листа Вашого. За чечевичную похльобку я, звичайно, не продамся, а повість усе-таки продав збірникам “Земля”⁴². І от з цього приводу хочу спитати Вас: чи згодиться Ви друкувати цю річ у “Вістн[ику]” через місяць по надрукуванню в “Землі”? (Довелось багато за це торгуватись, і згодились тільки на те, щоб через місяць). Якби Ви згодились, то можна б у “Раді” зробити оповістку приблизно такого змісту: “В. В[инниченко] написав на двох мовах укр[аїнській] і руській нову повість “Честність з собою”, яка буде одночасно друкуватись в збірниках “Земля” і “Л[ітературно]-Н[ауковому] Вістнику”. Це є продовження “Щаблів життя” і т. д.”. Спізнення на місяць не пошкодило б, бо передплатники “Вістника” по-руському не купували б, а ждали “Вістника”. Можливо, що інтерес, викликаний “Щаблями”, примусив би нових людей до передплати. Будь ласка, напишіть мені з приводу цього на адресу Павла Пилиповича.

Я зараз їду до Катеринослава. З Києва мусів тікати, бо занадто багато людей знало про моє там перебування. А така “популярність” не завжди бажана і користна.

За ласкаве запрошення Ваше дуже дякую. Сердечно вітаю родину Вашу.

З глибокою повагою.

В. В[инниченко].

А що чути про ту статтю про мене, що я прислав Вам із Парижу? Автор турбується. Чи будете Ви її друкувати?

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 33–35. Лист, адресований: Вп. п. професору М. Грушевському ул. Супинського, 6 Львів Львов Австрія. Місце відправлення та рік встановлено за поштовим штемпелем.

№ 27

П'ятигорськ, 27 травня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

27.V

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

На жаль, повісти своєї я хутко не можу прислати⁴³, бо її зараз передивляється Славинський⁴⁴, який обіцяв зробити всі уваги щодо 1001 ст. – Мушу сказати Вам,

що повість ця є продовженням і розвитком ідей “Щаблів Життя”⁴⁵. Темам морально-половим одведено в ній багато місця. Я думаю, що вона викличе таке ж обурення, як і “Щаблі”. Одже, мабуть, її не доведеться друкувати в “Вістнику”, чому я скоряюся з великим жалем. Спробую помістити де инче, а як не знайду їй місця в укр[аїнській] пресі, то й перекладати не буду на укр[аїнську].

Взагалі з великим сумом прихожу до того переконання, що з чимсь більш серйозним і пекучим до укр[аїнського] читача ще рано підходити. Немає сумніву, що повість цю вони всі прочитають по-рос[ійськи] і все одно чистота душі їх буде скаламучена нею. Яка ж радія не пускати по-укр[аїнськи]? Щоб “рідна” література не забруднювалась? Сумно.

Сердечно вітаю Вас і родину Вашу.
З глибокою пошаною В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 377. – Арк. 4 зв. Рік написано олівцем іншою рукою. Місце написання встановлено за листом В. Винниченка до Люсі Гольдмерштейн (*Миронець Н.* Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь. – К., 2013. – С. 196).

№ 28

П'ятигорськ, 16 червня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

16-VI

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Я дуже буду радий, коли повість буде надрукована в “ЛНВ”⁴⁶. Рішуче нічого не маю проти попередження читачів з боку редакції. Я трохи не згожуюсь з Вами щодо різкості деяких моїх робіт. Без цієї грубості і різкості наш читач не звернув би уваги на ті думки, які так грубо висловлені. Але признаю, що деякі місця зайві. Ну, та про це можна багато говорити.

Повісти я зараз у себе не маю ще. Не прислали з Петербургу. Як тільки одержу, зараз же вишлю Вам. Не думаю, щоб читачі були задоволені нею. Не рахую я також на прихильність і росіян, бо вже чув деякі гадки про неї. Сподіваюсь, що підніметься лайка. Так, принаймні, говорили всі, хто читав. За художність хвалили. Але прочитаєте самі й скажете свою думку.

Не знаю, чи вдасться мені скористуватись Вашим ласкавим запрошенням і побувати в Карпатах. Я пробуду, мабуть, до октябрю на Україні. Зараз думаю засісти за велику повість з життя емігрантів⁴⁷. Поки що кінчаю невеличке оповідання для “ЛНВ” – обіцяний і оповіщений “Чудний епізод”.

Дуже співчуваю з Вами в тому, що дратує Ваші нерви, і тим паче, що мені це роблять обставини на кожному кроці. Я все лічу ці бідні нерви, а життя тут же псує їх. Так на цьому й смерть нас захопить.

Вітаю сердечно Вас і родину Вашу.

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 36–37 зв. Рік 1910 написано олівцем вгорі документа. Місце написання встановлено за листами до Люсі Гольдмерштейн (*Миронець Н.* Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь. – К., 2013. – С. 200–203).

№ 29

Любомірка, серпень 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

В половині юлія Вам повинні були прислати з Петербургу мою повість “Честність з собою”. До сього часу я не маю нізвідки ніякої звістки про неї. Будьте ласкаві, напишіть мені, чи Ви хоч бачили її. Дуже я турбуюсь про неї. Крім того, треба ж її виправити й одіслати в “Землю”, а я навіть не знаю, де вона й коли я її матиму у себе. Дуже прошу, – напишіть мені якомога швидче, бо я міняю хутко цю адресу: Волинск[ая] губ., Новоградволинский у[езд], м. Новая Чарторія, с. Любомірка, А. Н. Пигулович⁴⁸ (в середині “для В.”). (Уникайте в листах, будь ласка, мого ймення). Писав мені Лаврів⁴⁹, що одіслав Вам мою п’єсу “Брехню”⁵⁰. Як Ви її знаходите? Чи годиться до сцени?

Зараз пишу соціально-політичну комедію⁵¹, за яку мене старі будуть страшно лаять. Але я в своє оправдання можу сказати одне: коли я своїх не жалів і писав, що бачив, то з старими тим паче не мав ніяких підстав церемонитись.

Як себе почуваете? Чи минули Ваші неприємності? Коли будете у Києві і Львові? Я в Києві буду, мабуть, в перших числах сентября (ст[арого] ст[илію]), а у Львові в середині його. Дуже хотів би з Вами побачитись. Вітаю Вас і родину Вашу сердечно. З глибокою пошаною В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 49. Місце і дата написання листа встановлені за змістом.

№ 30

Київ, не раніше кінця серпня 1910 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Тільки що одержав Ваш лист. Козловський⁵², що приїхав сюди тому кілька день, оповідає, що рукопись прийшла до Львова коло 20.VIII і лежить у мене в хаті – не прислали, бо сподівалися скорого приїзду, і я вже її не буду сюди виписувати, щоб не згубилася, бо за кілька день їду. Чи прислати Вам її, чи переглянете у Львові? Я весь сентябр і октябр ст[арого] ст[илію] сподіюся пробути у Львові, дуже радий з Вами побачитись; як не занадто далеко Вам, то заїзжайте просто до нас.

“Брехню” прочитали ми соборне – був і Коцюбинський⁵³ тоді; відіслав до Києва, щоб ішла в чергову, X кн[игу] (IX вже була заповнена) – може, прочитаєте й коректу.

Гадка про драму присутніх усіх: 1 акт іде чудово, 2 дуже довгий і утомлює <підслуханне з балкону дуже примітивний мотив>. Третій не має змісту – люде товчуться – хіба б вивозила актриса, що грає героїню, якоюсь незвичайною грою. Се що до сценічності.

Прецінова ідея не знайшла розвою, виходить на пропись – брехнею світ пройде, назад не вернешся. А не думаю, щоб се була Ваша мораль.

Про повість напишу до Києва – зараз по приїзді прочитаю.

На комедію дуже цікавий. Дасте її, розуміється, нам! А що з “Дивним епізодом”⁵⁴?

У нас у Львові не весело, заповідається на осінь. Ну, але ж не на те, щоб звеселитись, живемо. Сердечно здоровимо Вас усі й будемо ждати нетерпляче.

Ваш М. Г[рушевський].

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 63–64. Місце і час написання листа встановлено за змістом. Лист відправлено не поштою, а, мабуть, кимсь передано,

бо на останньому чистому аркуші олівцем двічі написано: Для В. Після листа – білий конверт з написом: “В”.

№ 31

*Любомирка, кінець серпня або початок вересня 1910 р.,
В. Винниченко – М. Грушевському*

Високоповажаний Мих[айле] Сергійовичу!

Дуже мені прикро, що Ви одіслали “Брехню” до друку. Я ж навмисне послав її в чорновику, щоб висловити уваги, на підставі яких потім зробити поправки. Страшенно досадно! Мабуть, її вже набрали і нічого зробити не можна? Так, по Вашому, вона не годиться на сцену? А виправити можна, як думаєте?

Ідея, розуміється, не така, а якраз навпаки. Тільки мені дивним здається, що Ви не зрозуміли її. Героїня так же ясно й виразно каже, що головне в житті радість і щастя. І коли це дається брехнею, то слава брехні – мені здавалось, що якраз 3-й акт повинен давати найбільше напруження й інтерес.

У мене з одчаю руки опускаються і злість бере: невже ж я не напишу ні одної п’єси, що пішла б на сцену. Раніше я цього не дуже й хотів і писав п’єси не для сцени, але, починаючи з “Базару”, я б’юся, щоб вивести на сцену. І нічого не виходить! Лаврів мені написав про своє вражіння⁵⁵ з таким захопленням, що я вже трохи з полегкістю зітхнув. А тут виходить, що п’єса нікуди не годиться. Дуже досадно! Та хоч би ще не друкували, щоб або виправити, або спалити. Ну, і яка користь з неї такої? Тільки й слави, що буде надрукована. Досадно! Коли можна ще, будьте ласкаві, спиніть друк.

“Чудний епізод” уже написано, але до друку ще єсть багато часу.

Нова п’єса про “старих”⁵⁶. Не знаю, чи Ви згодитесь взяти її до “Вістн[ика]” – в ній багато “стовпів” зачеплено. Будуть пізнавать і Пчілку⁵⁷, і Леонтов[ича]⁵⁸, і Степаненка⁵⁹, і Єфрем[ова]⁶⁰, і Гехтера⁶¹, і багатьох других. Виведено трусість, дріб’язковість, тщеславіє, особисту фракційність (нібито на ґрунті принципів), пльотки, нікчемність, дурний шовінізм, класовий егоїзм і инчі прелесті наших охоронців моралі. Її на сцені не сподіваюсь бачити, бо невже ж Садовський⁶² зхоче своїх приятелів старих “позорити”. А другі трупи не варті того, щоб давать грать її. Не знаю, як Ви самі віднесетесь до неї. Скажете, що неправдиво передана дійсність. Але зарані звертаю Вашу увагу на те, що її треба роздивлятися, яко символистичну річ. А як в символі фігурою ідеаліста-поміщика Пилипенка представлено чистий, щирий і саможертвенний елемент в укр[аїнському] громадянстві (буржуазної версти). Буду читать її “молодим”. Завтра їду в Київ, а 10-15 (ст. ст.) буду в Львові. Повість мені не висилайте. Будьте ласкаві, напишіть мені зараз же у Київ.

ЦДАВО України. – Ф. 1823.– Оп. 1.– Спр. 26. – Арк. 59–59 зв. Місце і час написання листа встановлені за змістом.

№ 32

Львів, 21 грудня 1910 р., В. Винниченко – М. Грушевському

21.XII

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Вибачте мені ради бога за нескорую відповідь. Задержало мене “Моск[овское] Книг[оиздательство]”⁶³ – тільки вчора вислало одбиток “Чесн[ості] с собою”, який

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

і посилаю Вам. Переклад (половину) вишлю через 2-3 дні. Чи не спізнився я? “Співоче тов[арство]” також можу вислати, але коли Ви вже заняли місце в 1-й книжці чимсь инчим, то напишіть мені про це.

Щодо видання оповідань М[ихайла] З[аволоки]⁶⁴ в “Ун[іверсальній] Бібл[іотечі]”, то я можу автору запропонувати прилучитись до збірничка, в який хочу вмістити ріжних укр[аїнських] авторів. “Предок” мені дуже подобався, і я б його з великою охотою помістив у збірничку. (Подібний збірничок видала “У[ніверсальна] Б[ібліотека]” із польських авторів). Будь ласка, перекажіть це М[ихайлові] З[аволоці]⁶⁵, і коли він згодний, то під яким прізвищем його друкувати.

А як стоїть справа з гонораром за “Чест[ність] з соб[ою]»? Невже комітет рішив покарати мене⁶⁶ за те, що я написав по-рос[ійськи]? Але ж я її спочатку писав по-укр[аїнськи], а коли Ви сказали мені, що на теми “Щаблів ж[иття]” друкувати не можете, я мусів написати по-рос[ійськи]. Винен не я, і збавляти гонорар мені з боку комітета немає підстав. Я написав повість з емігрантського життя⁶⁷ і хочу, щоб вона одночасно друкувалась по-укр[аїнськи] і по-рос[ійськи]. Але, будь ласка, напишіть мені, чи й за неї буде зменшено гонорара. Бо умовою одночасного друкування я теряю в рос[ійському] гонорарі. Коли комітет може підсобляти Коцюб[инському], то я хоч і *enfant terrible*⁶⁸, хоч і не стараюсь бути в один час милим і нашим і вашим, все ж таки хочу як не підвищення, то не пониження свого гонорару. Бо річ уже іде не так про гроші, як про предмет вищого порядку. Будь ласка, напишіть мені про це неодмінно і, по зможі, швидче, бо в залежності від Вашої відповіді стоїть те, куди я звертатимусь (в рос[ійське] видавн[ицтво]) з своєю новою повістю.

З глибокою пошаною

В. В[инниченко].

Моя адреса: В. Дедевич, Кадецька, 8.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 18–18 зв. Місце і рік написання листа встановлені за змістом.

№ 33

Львів, 24 листопада 1911, В. Винниченко – М. Грушевському

24-XI

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Мушу звернутись до Вас з тим же, про що ми говорили перед Вашим від’їздом зі Львову. Мені мало тих 10 аркушів, які мені може дати “Вістник” на рік. Щоби Вам стало цілком ясно, через що саме мало, я скажу, що на свій заробіток мушу утримувати не тільки себе, а ще 12 душ близьких мені людей (це – мої батьки й сім’ї братів). Пишу це не для того, щоб розжалобити, а щоб Ви уважніше поставились до того, про що я буду писати.

Мені мало 10 аркушів, я хотів би цілком вільного збуту для своїх работ, на скільки б аркушів я не написав. Я хотів би, щоб мені дали місця в журналі стільки, скільки я зможу заповнити, хоч би я давав на кожне число журналу (звичайно, не нарушуючи пропорції матеріалу). Крім того, я хотів би підвищення платні. Це бажання своє я ставлю на друге місце. І ставлю його тільки для того, що при більшій платні буду ліпше обробляти свої работи. Власне ж мені ходить про те, щоб виробити в місяць певну суму грошей. Чи якістю, чи кількістю – ціль одна. Звичайно, мені хотілось би мати спомогу друкувати рідше, але ліпше, але з мусом нічого не зробиш.

Надія МИРОНЕЦЬ

І знов, – звертаю Вашу увагу, що я пишу це Вам, голові журналу, а не якимсь невідомим мені людям, які ніби дають мені субсидію. Я ніякої субсидії не хочу, не прошу і не прийму од невідомих мені людей (тим паче, що серед них є люди цілком ворожі до мене⁶⁹). Я знов звертаюсь тільки до “Вістника”. Не ставлю ні вимог, ні прохань, тільки запитую, чи може “Вістник” задовольнити мої бажання, чи ні. Якщо він не має спромоги, то я це візьму на увагу і більше нічого. Коли має спромогу (якими способами, чи субсидіями для себе, чи чимсь инчим, мені то все одно), я буду дуже радий.

“Таємність” я вишлю 30го або 1го. Вибачте, що трохи запізнюсь, – маю кінчити ще деякі роботи. Між инчим, я пишу тепер комедію. Потім маю писати повість з життя села, а також історичну з часів Хмельщини⁷⁰. Останні дві будуть більші, отже в промежутках будуть іти дрібніші річі (в 1 або 2 арк[уші]). Як те все я можу вмістити? Де?

Дуже прошу одповісти мені по зможі швидче на цього мого листа, бо від Вашої одповіді залежатимуть мої дальші плани, які я мушу реалізувати без перерви й на кур’єрських.

Збірник для “Ун[іверсальної] Бібл[іотеки]” потрохи збираю. Розписав до укр[аїнських] авторів за дозволом, але щось мовчать, – “пренебрегають”.

Всього найкращого!

З глибокою пошаною

В. Винниченко.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 47–47 зв. Місце і рік написання листа встановлено за змістом.

№ 34

Київ, 20 листопада 1911 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажний Володимир Кирилович!

Я ставлюся з найбільшою увагою до Вашої справи і радий зробити все можливе, але понад то, що я казав Вам у Львові, і тепер нічого не можу сказати. Висота підмоги від “Товариства підмоги укр[аїнській] науці, літ[ературі] і штуці” на збільшенне гонорарів вирішиться з початком січня ст[арого] ст[иллю], не скорше; буду старатися її можливо підняти. Але ставити питання так, щоб ЛНВістник обов’язався друкувати все, що Ви напишете, – се неможливо, і ніякий журнал, думаю, так не міг би справу поставити. Думаю, що Ви непотрібно зводите на такий ґрунт розмову. Поки що перед Вами 10 аркушів; коли вже будуть заповнені, а в руках редакції ЛНВ буде Ваш матеріал, котрий вона вважатиме бажаним для журналу, тоді вона в інтересах журналу, а не для Вашої потреби в грошах (таке трактування було б для Вас самих прикрим) підійме справу. А підіймати вперед, коли і редакція нічого не має від Вас і Ви самі не маєте для неї нічого готового (ХІІ кн[ига] вже котрий день чекає обіцяного оповідання і стоїть) – се було б ніяково міні, і ще більш ніяково для Вас, бо переводило б справу з ґрунту інтересів журналу на ґрунт Ваших особистих інтересів.

Підіймати питання про повисенне плати від аркуша було б безнадійно зовсім, і я не берусь сього навіть робити.

“Таємність” почекаю ще кілька днів, як не прийде, прийдеться ХІІ кн[игу] пустити без неї⁷¹, а се тим не добре, що І і II зайняті оповіданням Коцюбинського, давно присланим і набраним уже. Постарайтесь тому конче вислати “Таємність”

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

сими днями (сподіюсь, що вона цензурна), а потім до кінця січня н[ового] ст[илію] те, що мало б іти до кн[иги] III. Добре було б, якби Ви написали заголовки тих речей, які сподіється дати в найблизших місяцях (до Великодня).

Ваш щиро прихильний М. Грушевський.

Я виїду, м[а]б[уть], в четверг рано, на 2-3 тижні.

ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 54–54 зв.–55. Лист адресовано: Австрія Lemberg Львов Високоповажний Володимир Винниченко у Львові ул. Мурарська 30 Заказное. Місце відправлення і дата встановлені за київським поштовим штемпелем.

№ 35

5 грудня 1911 р., В. Винниченко – М. Грушевському

5-XII

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Мені надзвичайно соромно за попередній мій лист, а власне за те, що я хотів звернути Вашу увагу такими мотивами, які не повинні вноситись перед чужі люди. Я каюсь і дуже прохаю вернути мені того листа.

Я посилаю Вам телеграму з проханням вернути мені “Таємність”. Ні цього оповідання, ні якого іншого я більше не дам до “Вістника” і прошу в ближчому числі сповістити, що я вихожу з числа співробітників Вашого журналу⁷². Ширше пояснення цього виходу я дам читачам на сторінках преси. А Вам зараз можу сказати, що до цього мене примушує настирлива благодійність “Комітета допомоги...”. Як і торік, так і в цьому році Ви мені даєте зрозуміти, що мені допомагає якийсь комітет. (При чому торік Ви казали, що він допомагає тим, хто того найбільше потребує, і це є, мовляв, головним мірилом допомоги, а в цьому році мірилом таким виявляється у його інтереси журналу. Що буде мірилом в слідуєчому році, – я не знаю та й не хочу того знати). Я звертався до Вас, як до голови журналу, а не як до представника якогось комітету, якого я не знаю. Я від журналу хотів поширення місця мені в йому. Я не хотів, щоб журнал обов’язався друкувати все, що я напишу, але я хотів, щоб мене не обмежували 10 аркушами.

Обмеження може бути тільки художнє. Коли Ви ні одного аркуша не приймете, визнавши нехудожнім, я ні слова проти не скажу. І дійсно ні в одному журналі таких умов не може бути. Але ні в одному журналі нема того, щоб автора обмежували місцем і то через те, що хтось одному автору одвів на те місце стільки-то рублів. Ви весь час мені підкреслюєте, що будете старатись, щоб мені дозволили друкувати 10 арк[ушів] і не будете навіть розмови піднімати про інші умови. Не дивлячись на те, що торік Ви признали мій протест проти благодійства, що згодились оцінювати мої роботи і тим самим увільнили мене від нав’язаної мені милости комітету, в цьому році Ви знову висуваєте те саме. Ви пишете, що я ніби з огляду на свої особисті інтереси хочу, щоб “Вістн[ик]” друкував усе, що я дам, але Ви того не можете, бо виходите з інтересів журналу. Ви зрозуміли мене досить образливо для мене, і виною тому той спосіб, яким я хотів викликати Вашу увагу до свого бажання. Ви перенесли його на саме бажання. Ніколи я не мав на думці, щоб Ви або хтось мені подав милостину, в якому б я скрутному становищі не був. І доказом тому був мій торішній протест проти милости комітету і так само єсть і тепер. Я хочу мати діло тільки з журналом, я хочу оцінки своїх работ, я хочу місця для збуту моїх работ і не хочу ніяких субсидій, допомог і милостинь. Я не хочу навіть чути про якісь там ко-

Надія МИРОНЕЦЬ

мітети. Коли “Вістник” не може задовольнити ці мої бажання, я також не можу при його посередництві брати від когось милостину. І через це я зовсім пориваю з ним всякі стосунки до тої пори, коли він знайде можливість задовольнити мої не дуже вибагливі бажання.

В. Винниченко

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 48–48 зв. Рік написання листа встановлено за змістом.

№ 36

10 січня 1912 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Михайло Сергієвичу!

Мені часто пропадають листи, і я не знаю, чи Ви одповіли на мого останнього листа і чи вислали, як я прохав, передостанній мій лист.

Будь ласка, одпишіть мені на таку адресу:

Вп. п. Р. Ліфшиц⁷³, Мурарська 30^{II}, Львів.

З широю повагою.

В. Винниченко.

10.1.12

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 42.

№ 37

Львів, 8 березня 1912 р., В. Винниченко – М. Грушевському

8-III

Високоповажаний пане професоре!

Ще раз звертаюсь до Вас з тим же проханням, про яке писав уже декілька раз, а саме: щоб Ви вислали мені того мого листа, в якому я говорив про зміну умов моєї участі в “Вістн[ику]” і мотиви цього.

Крім того, прошу мені сказати, під якою назвою друкувати оповідання М[ихайла] З[аволоки]⁷⁴. Редакція “Ун[іверсальної] Б[ібліотеки]” схоче знати ім'я автора. Тому і з цієї причини я мушу Вас запитати, яку відповідь давати редакції.

З пошаною

В. Винниченко

Мурарська, 30

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 23. Рік у даті встановлено упорядником за змістом і за львівською адресою В. Винниченка.

№ 38

Село Лука, літо 1913 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Нарешті я одібрав у Назарієва переклад⁷⁵ ук[раїнського] збірника для “Ун[іверсальної] Библ[іотеки]” і тепер, сподіваюсь, він піде швидче. Тому звертаюсь до Вас з проханням: прислати мені ті оповідання М[ихайла] З[аволоки], які, на думку автора, підходять до збірника. Я вже раз дістав їх од Вас, але лишив у Парижі, бо не думав, що мені пощастить розійтися з Назарієвим. Він же має таку вдачу, що всяка справа в його руках мусить добре вилежатись, поки дійде до реалізації її.

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

Крім того, прикладаю до цього ще одне прохання. Чи не могли б Ви дати якусь роботу п[анові] Коваленкові⁷⁶ для заробітку, якого він дуже потребує?

Заздегідь обидва дякуємо Вас. Прошу по змозі швидче прислати матеріал і відповіді мені.

З глибокою пошаною

В. Винниченко

Моя адреса:

Вс. о. О. Гнідий⁷⁷ (для В. В.)

с. Лука, пошта Звиняче

Буковина

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 24–24 зв. Час і місце написання листа встановлені за змістом.

№ 39

Село Глибока, 21 серпня 1913 р., В. Винниченко – М. Грушевському

В[исоко]шанований Михайло Сергієвичу!

Коваленко виїхав уже з Австрії. Я взяв на себе сміливість перечитати Вашу картку, а також відповіді Вам за Коваленка: він охоче візьме запропоновану Вами роботу й зробить її негайно. Він має вільний час тепер. Умови гонорара також, гадаю, підійдуть. Отже, щоб не гаять часу, будьте ласкаві, вишліть йому матеріал на таку адресу: Signora K. Pichkoff, Capri (pr. Napoli), Italia.

З глибокою пошаною В. Винниченко.

Перечитав знов Вашу картку. Бачу, що матеріал уже висланому*. Але чомусь його не переслали сюди. Боюсь, щоб не пропав. Наведу справку. Моя адреса тепер: А. Гуцайло⁷⁸ (для В. В.) Глибока, Буковина.

В. В[инниченко].

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 19–19 зв. Поштова картка, адресована: Вп. п. професор М. Грушевський пошта Ясенів-Горішнє Галичина. Датовано за поштовим штемпелем. Рік (на штемпелі стерто) встановлено за адресою В. Винниченка.

№ 40

Село Глибока, кінець вересня 1913 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Я тепер не маю своєї фотографії при собі. За кілька днів їду до Парижу і звідти вишлю її Вам на львівську адресу. З “Заветами”⁷⁹ у мене нічого особливого не вишло. Але мій роман трохи не цензурний і я мушу його переробляти. Це й спинило друк. Можливо, що й на довший час. Були ще деякі причини, але не важного характеру, як напр[иклад] бідність “Завітів” і неспромога платити акуратно. Шкода, що так вишло, але яюсь, може, улаштую трохи згодом.

Вітаю Вас сердечно. Дуже жаль, що не можна вмістити перекладів з М[ихайла] З[аволоки] до збірничків.

З глибокою пошаною

В. Винниченко

* Так у тексті.

Надія МИРОНЕЦЬ

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 20–20 зв. Поштівка, адресована: Вп. п. професор М. Грушевський Львів ул. Пінінського, 6. Місце і час написання листа встановлено за змістом та за листами В. Винниченка до Є. Чикаленка (*Чикаленко Є., Винниченко В.* Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 348–349).

№ 41

Париж, 13 вересня 1913 р., В. Винниченко – М. Грушевському

13 вересня 1913 р.

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!
Посилаю Вам обіцяну свою фотографію.
Коваленко⁷⁹ написав мені, що переклад зробив і має в сих днях вислати.
З щирим поважанням

В. Винниченко

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 21. Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 42

Целендорф (?), 17 вересня 1921 р., В. Винниченко – М. Грушевському

17-IX-21

Копія

Високоповажаний Михайле Сергієвичу, загрозливі для укр[аїнської] революції міжнародні й політичні обставини примушують мене залишити на боці особисті відносини, а так само й наші тактичні й принципіальні розходження й писати до Вас. Я гадаю при цьому, що й Ви, з огляду на спільну справу, забудете на цей мент усі непорозуміння й незгоди, що були й є між нами, й поставитесь до моїх пропозицій з відповідною увагою, поставитесь з погляду не персонального чи групового, а з погляду української революції.

Як і Вам, мабуть, відомо, міжнародня ситуація на РФСР та УРСР складається так, що не виключена військова інтервенція. Газети доносять, що Петлюра виїхав з Польщі до Румунії. Це показує, що інтервенцію вирішено й незабаром має розпочатися військова акція Румунії та Польщі. В Румунії оголошено загальну мобілізацію. Польща посилає явно провокаційні ноти. З прикладеної газетної вирізки видно, що всією акцією керуватиме Франція. Ситуація в Польщі й Румунії така, що цим державам вигодно в даний мент мати війну. Становище в Росії й на Україні з економічного і політичного становища остільки тяжке, що справа інтервенції має багато шансів на успіх. Сподіватись на гарячу оборону європейського пролетаріату в цьому році, як в минулому, не можливо. Ви, розуміється, бачите, що європейський пролетаріат від наступу переходить до оборони; а крім того відношення євр[опейського] робітництва в цьому році до московських комуністів далеко не те, що торік, і через те не буде тої активності в перешкоджанню інтервенції. З другого боку, голод і розверстка на Україні дуже сприяють зростові повстанського руху. Національна політика Москви ще більше роздмухує цей рух і штовхає в реакцію навіть ті елементи, які в инчих умовах були б на боці революції. Звістка з Києва, що укр[аїнські] Червоні курсанти ввійшли в змову з петлюрівськими організаціями⁸⁰, є ілюстрація до сеї думки. Пет-

люрівщина й досі являється для ширшого загалу єдиним національним центром, вона для них є представницею української державности й національної самостійности. Через те, не зважаючи на всю антипатію багатьох до неї, її мусять визнавати й підпірати. Я гадаю, що з першими успіхами інтервенції вплив і політичне значення петлюрівщини почне дуже збільшуватись. Військовий успіх Польщі й Румунії збільшить економічну катастрофу в Росії, а на Україні ще більше розів'є повстанство, яке буде під керуванням петлюрівщини. Загубити ж хоча б одну Правобережну Україну для Росії є остаточна загибель. А захоплення України польсько-румунськими військами є цілковита реакція, як соціальна, так і національно-політична.

Я не сумніваюсь, що й Вам усе це відомо, щб я пишу. Хочу тільки вяснити свій погляд на ситуацію, з якого я роблю такий висновок. Думати про розвиток революції при такій інтернаціональній і внутрішній ситуації – неможливо. Обов'язком кожного революціонера є зробити все, що в його силах, щоб урятувати хоч підвалини революції, щоб не дати захопити владу реакції. Центр подій, очевидно, лежатиме спочатку на Україні. Отже, насамперед на Україні повинна бути організована оборона революції. А для можливости такої організації мусить бути організовано революційний національний центр, який мав би досить довірря й авторитетности, щоб одтягти від петлюрівщини нац[іональні] елементи, здатні до прийаття революції, й притишити повстанський рух, а то й перетягти його на свій бік проти польсько-румунської інвазії. Мені здається, що тут Ви й Ваша група повинні зробити відповідні заходи перед Москвою для утворення такого центру. Коаліційний новий Уряд із КПУ, УКП і УПСР міг би зразу внести велике замішання в нац[іональні] елементи, що йдуть тепер з Петлюрою. Оголошення змін у політиці на Україні могло би притишити повстанство, викликати довірря у селянства і відбитись на зборі продналога. Так само серед укр[аїнської] еміграції створення нац[іонально]-укр[аїнського] революційного Уряду викликало б зміну в відношенні до інтервенції в негативний бік і потягло б кращі елементи піддержки революції*. Знаю, що моя пропозиція носить майже утопічний характер, що Москва на коаліцію з УКП і УПСР не піде, знаю, що Ви надій на це не маєте. Однак, вважаю за свій обов'язок революціонера зробити, що є в моїх силах. Роблю це не в своїх особистих інтересах і цілях, бо зарані заявляю, що коли б така коаліція склалась, я особисто не мав би абсолютно ніяких претензій ні на яку ролю чи посаду, тільки допомагав би їй всім, чим міг би, головним чином, розуміється, літературно, навіть на Україну не поїхав би. Думаю, що й мої товариші по групі так само віддали б свої сили на службу тому центру.

Мені здається, що, не зважаючи на малі шанси на можливість згоди Москви на таку коаліцію, Ваша група повинна повторити спробу нашої групи, можливо, на цей раз грізність ситуації примусить Москву піти на ті уступки, на які вона торік не хотіла піти. Я особисто не маю великих надій на те, що коаліція урятує справу, але в кожному разі вона матиме на Україні далеко більше шансів на успіх, ніж сучасний курс політики й сучасний Уряд.

Ваша група має зносити з представництвом Москви. Воно могло б по радіо передати в Москву Вашу пропозицію, бо кожний** є дорогий і важний. Західна Європа в боротьбі з наступом реакції приходить до утворення єдиного соціаліст[ичного] фронту (спільні виступи нім[ецьких] комуністів з с[оціал]-д[емократами] Mehrheits⁸¹). Росії й Україні загрожує ще чорніша реакція, ніж в Європі. Розбиття революційних

* Далі 3 рядки жирно закреслено.

** Наступне слово не прочитане через підшивку.

Надія МИРОНЕЦЬ

сил, ворожнеча між рев[олюційними] течіями в даний момент є активна допомога тій реакції.

В. Винниченко

ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 62–63 зв. Копія рукою В. Винниченка. Місце написання встановлено приблизно за місцем тогочасного проживання В. Винниченка.

№ 43

30 вересня 1921 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

В[исоко]Поважаний Володимир Кирилович! Дістав Вашого листа з 17.IX, адресованого на Vöslau⁸². На найближшій збірці з товаришами поставлю на їх обміркованні порушену Вами справу.

З поважаннем
30.IX.[1]921
Ischi, Hosel Post

М. Грушевський

Публікується за автографом. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138). Листівка. Адреса: W. Wunnytschenko Cecilienstr. 6 Berlin-Zehlendorf-Mitte. На штемпелі Целендорфа дата: 3.10.21.

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 432.

№ 44

Відень, 28 січня 1922 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

28.I.[1]922

Wien VII Kirchengasse 41

Високоповажаний Володимире Кириловичу!

Лист Ваш кілька день шукав мене, бо ні я, ні т. Чечель⁸³ давненько вибралися з Vöslau. На Вашім листі теж нема Вашої адреси, так що я посилаю трохи наздогад.

Я дуже добре розумію вагу і цінність кінематографічної пропаганди українського визволення і загально-визвольних ідей і принципіально вповні згоджуюсь працювати для цього по моїм силам. Підхожих українських історичних тем, розуміється, багато, і я думаю, що можна було б вибрати навіть цілий ряд їх. Але я слабо знаю кінематографічну техніку, і, може, було б корисно почати з “коляборації”. У всякім разі я просив би, коли можна, прислати міні один-другий сценарій, котрий би підходив до вимог ідейної і матеріальної категорії, про котрі Ви пишете.

З високим поважаннем

Мих. Грушевський.

P. S. Ви знаєте, що в 1918 р. в Києві була теж зав’язана “Українофільма”⁸⁴, котрої членом був я, моя дружина⁸⁵ і дехто з моїх приятелів, і вона, мабуть, не припинила свого існування. Може, було б незручно брати те саме ім’я?

Публікується за автографом. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138).

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 433.

№ 45

Відень, 30 січня 1922 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

30.I.[1]1922

Повтореннє В сім тижні найкраще адресувати міні:

Wien IX, Spittelauerlande 3

Високоповажний Володимир Кирилович!

Не знаю, чи мій експрес, посланий 28.I, Ви одержали, повторюю його зміст на точнішу адресу, дану міні Ю. П. Сірим: Я писав в нім, що я принципіально гожусь взяти участь в виготовленнє історичних укр[аїнських] п'єс для кінематографа, прошу прислати один-два сценарії, які підходять, по Вашій гадці, під вимоги ідейні і матеріальні, і при сій нагоді звертав увагу – не так Вашу, як організаторів діла, що спілка під тою ж назвою “Українфільма” була заснована в Києві в 1918 р. і, мабуть, існує, отже не годилось би брати їм того ж імени.

З високим поважанням

М. Грушевський

Публікується за автографом. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138).

№ 46

Берлін, 1 березня 1922 р., В. Винниченко – М. Грушевському

1-III-22

Високоповажаний Михайле Сергієвичу,

я знову змушений писати до Вас в політичній справі. Сподіваюсь, що з змісту мого листа Ви зрозумієте мотиви цього.

В сих днях до мене звернувся П. Дятлів⁸⁶ з деякими політичними пропозиціями. Я не припускаю, щоб ініціатива цього звернення виходила тільки від його самого. Головніші з пропозицій були такі: 1) Щоб я взяв на себе ініціативу скликання в Берліні паралельного Віденському конгреса укр[аїнських] парламентаріїв⁸⁷, на якому мав би провести лінію визнання сучасного Уряду України; або ж з тою ж метою об'єднати обидва конгреси (Берлінський і Віденський). 2) Щоб я, користуючись своїм формально-юридичним правом, вернувся знов на пост голови Директорії й повів подібні ж акції. Аргументував П. Дятлов своє несподіване звернення і свою першу пропозицію тим, що ніби мій голос серед укр[аїнських] парламентаріїв мав би рішаче значіння, тому, мовляв, моїм обов'язком – бути активним в сій справі. Я не вхожу в оцінку дійсних мотивів звернення іменню до мене в цій справі, а рахуюсь просто як з фактом. У відповідь на ці пропозиції я заявив, що охоче зроблю все, що в моїх силах, для оборони здобутків революції, але для того, щоб мої усилля мали конкретні й реальні наслідки, потрібні відповідні умови. Одною з тих умов я виставив: введення в сучасний Уряд України кількох дійсних українців з рев[олюційно]-соц[іалістичного] табору (як заманіфестування дійсної й широї українізації влади). Одхиляючи натяки П. Дятлова на мою особу як можливого кандидата на члена Уряду, я дозволив собі виставити Вас, Михайле Сергієвичу, на один із відповідальних політичних постів, повторивши П. Дятлову те саме, що колись писав Вам: я особисто готов служити всіми моїми силами тому Урядові, який відповідатиме позиціям, які я вважаю за найкорисніші для укр[аїнської] революції й на уступки яким я намагався в свій час схилити Москву. Мені тим легше було виставити Вашу особу, що

Ваші теперішні позиції (виявлені в листі до Х. Раковського)⁸⁸ в деяких головніших пунктах (і якраз тих, що мають в даному разі вагу) дуже близько підходять до моїх позицій, занятих мною в Харкові⁸⁹ й по приїзді за кордон.

Я розумію, що виставлення Вас, як одного з членів Уряду, тягне за собою й умову легалізації Вашої Партії, без згоди якої Ви, розуміється, ніяких постів не прийняли б. Одначе це питання, оскільки я міг зрозуміти з розмови з П. Дятловим, зустрічає великий опір в рядах правлячої партії. Маючи багато пунктів розходження з вами, як з програмового, так і тактичного поглядів, я одначе все стою на своїй позиції об'єднання рев[олюційно]-соц[іалістичних] сил України ("Єдиний рев[олюційний] фронт") для оборони укр[аїнської] революції й соціалізму від соціальної й політичної реакції, яка обумовлена тяжким економічно-господарським станом України й яка неодмінно почне робити наступ чи то під проводом польсько-петлюрівських інтервенцій, чи то під захистом безоглядних концесій і взагалі нової економічної політики правлячої російської партії. Раніше чи пізніше, в цьому ще році чи через кілька років необхідність спільної оборони працюючих кляс проти нової й старої буржуазії стане зовсім виразною. І об'єднання організацій, що представляють інтереси тої чи іншої працюючої кляси, мусить бути в національних формах, поки національність в сучасному громадянстві, як соціологічний момент, грає таку значну роль. Отже для укр[аїнських] політичних угруповань, що мають в своїй програмі боротьбу за соціалізм, і тепер уже це питання повинно бути питанням дня. Тому я, передбачаючи спільний фронт, вважаю за можливе для себе обстоювати Вашу кандидатуру, як члена тої організації, яка повинна бути в об'єднаному фронті.

Я не смію з певністю сказати, чи врятувало б ситуацію порозуміння з правлячою партією, коли б вона щиро пішла на його, але гадаю, що в даних обставинах це був би найкращий спосіб урятувати те, що ще можна врятувати. Боюсь одначе, що заходи П. Дятлова являються одним із кунштюків сучасної російської дипломатії, а не наслідком розумної й об'єктивної оцінки становища і бажання щиро й чесно прийняти порозуміння з українським соціалізмом, як один із способів проведення революції. Боюсь, що всі ці розмови й проекти мають на меті улюблену ціль руських комуністів: розкол і роз'єднання опозиційних їм сил. Міжнародня ситуація, катастрофічний стан в Росії настійно вимагають визнання на Генуезській конференції⁹⁰ й уможливлення кредитів. Все, що шкодитиме на Генуезській конференції, треба усунути. Віденський конгрес укр[аїнських] парламентаріїв, Тарновський "Уряд"⁹¹, "Директорія" у Відні⁹², яке б вони мізерне значіння ні мали, все ж таки вони можуть бути одним із козирчиків у руках противників визнання сучасної російської влади (не називаю її радянською, бо вона, як і Ви це знаєте, не є такою). Отже, завдання закордонних агентів сеї влади для даного моменту є – усунути цей козирчик. З цією метою й пропонується мені нами вищенаведене. Я не одхиляю цих пропозицій і готов їти назустріч їм, але знов, як і той раз, ставлю умови не персонального характеру, а загальнополітичного. Коли ці умови приймуться, то, очевидно, що наша праця могла б мати корисні наслідки й треба ставати до неї. Але, повторюю, навчений особистим і інчим досвідом, я ставлюсь з великим застереженням до цих заходів і переговорів, в той же час розуміючи, що знов надійшла така ситуація, яка може сприяти уступкам з боку Москви, і що треба її використовувати, лишаючись принципіально стійкими.

Я сподіваюсь, що тепер Вам ясні причини й мотиви мого цього листа. Як я писав Вам уже, так і тепер повторю, що я особисто не збираюсь навіть їхати в ближчому часі на Україну, не говорячи вже про які будь посади чи пости. Але доля

укр[аїнської] революції й національного визволення для мене не є такі байдужі. І тому я не можу, чи є то в моїх особистих інтересах, чи ні, бути пасивним в цій справі. Через це я, будучи в даний момент “безпартійним”, все ж таки звертаюся до Вас і до Вашої організації в цій справі, яка повинна обходити всякого українського соціаліста. Подаю Вам ці інформації для того, щоб поставити Вас в курс інциденту, а також для того, щоб довідатись од Вас, як Ви ставитесь до мого виставляння Вас на один із відповідальних постів в сучасному політичному життю України. Так само, мені здається, ці інформації будуть не зайві Вашій організації в її тактиці щодо Конгресу укр[аїнських] парламентаріїв.

Сьогодні я одержав від П. Дятлова листа, в якому він пропонує продовження нашої розмови і просить конкретизації (й детальної) моїх умов. Я не запитав його в той раз, в імени кого він балакав зо мною, бо він старався підкреслити, що йому особисто дуже хотілось би, щоб дійшло до якогось порозуміння з укр[аїнською] еміграцією. Тепер я, розуміється, поставлю питання виразно й руба. Між инчим, коли він мене запитав про мої умови й з ким я хочу про них говорити, я відповідав, що тільки з Ц.К. Р.К.П. На це його відповідь була ухильчива, з чого я роблю висновок, що закордонна агентура має тільки загальні директиви й не має конкретних указівок. Можливо, що за такими агентура вже звернулася до Москви. Можливо ж, що вся ця акція є просто наслідок старання самої агентури, що хоче провести лінію “Смени Вех” серед української еміграції⁹³ без яких будь уступок з боку центра. Остання гадка є правдоподібніша, на мою думку. Однак помилка агентури і московського центру є в тому, що вони, як і завсігди, нехтують національним моментом. “Смена Вех” серед укр[аїнської] еміграції утруднена іменню цим моментом більше ніж соціально-політичним. Московська агентура всі надії покладає на матеріальне становище укр[аїнської] еміграції, яке, мовляв, примусить кінець-кінцем усіх їхати на Україну. Це, може, так і станеться, але ріжниця буде тільки в тому, що ворожість до окупаційної чужонаціональної влади не пройде в них. І ніякої “смени вех” по суті не буде. Пише мені також П. Дятлов про чутку, ніби я послав у Відень на Конгрес укр[аїнських] парламентаріїв розроблений мною план боротьби з большевиками. І пропонує мені краще розробити план співробітництва з ними. Не маю ніякого інтересу ні особистого, ні громадського ховати в цій справі від Вашої організації правду і для інформації Вам кажу, що ніякого плану не виробляв і не посилав. Моє відношення до Конгресу парламентаріїв не негативне “постільки, поскільки” він не займе позицій ворожих моїм. Можливо, що я дам навіть свій підпис під їхньою резолюцією, коли ознайомлюсь з нею. Нахожу, що певна користь від цього Конгресу могла б бути, коли б він заняв відповідні позиції. Однак в ближчі стосунки з ним не вступав. З того факту, що цей Конгрес так цікавить московську агентуру за кордоном, можна зробити деякі тактичні висновки і, може, намітити деякі тактичні лінії. Я не знаю точно відношення представників Москви і самої Москви до Вашої групи. Знаю з попереднього негативні сторони цього відношення; П. Дятлів в розмові показав, що в Москві нема великого інтересу до Вашої групи. Не берусь судити, чи щиро він це казав, чи дипломатично. Об’єктивно нема ніякого значіння в тому, як оцінює московська група комуністів ту чи инчу українську групу; але для даного політичного моменту в даній ситуації і для певної тактики це відношення Москви має деякі значіння. Мені думається, що моя особа не є для них якоюсь особливою, щоб, поминувши Вашу групу, вони звертались до мене з пропозиціями, які повинні були робити й Вам. Повторяю, я не маю ніяких інформацій з цього приводу. І через те,

Надія МИРОНЕЦЬ

для орієнтації в обстановці, я хотів би дістати від Вас можливі інформації. Так само й в справі відношення Вашої групи до Конгресу парламентаріїв і використання його в цілях Вашої тактики.

Я не сумніваюсь, що Ви розумієте, що цей мій лист пишеться до Вас і Вашої групи цілком довірливо. В йому нема нічого такого, чого я не повторив би прилюдно, але мені думається, що в інтересах української сторони треба бути обережними в поширюванні відомостей. Хоча, з другого боку, з тактичних мотивів деякі інформації деяким членам Конгресу парламентаріїв могли б бути корисними з тактичного погляду. Але вибір цих інформацій, форму і спосіб передачі їх повинна обговорити Ваша організація.

Щодо фільмової справи, то в ній зайшла деяка неясність. Природа капітала мусіла виявитись і тут. Коли вясниться остаточно, сповіщу Вас. В кожному разі “Українфільм” в тій чи инчій організації, трошки швидче чи трошки пізніше, буде функціонувати як слід.

Прощу якомога швидче відписати мені, щоб в переговорах я міг краще орієнтуватись в ситуації. Ще раз кажу: не надаю їм серйозного значіння і не сподіваюсь до них якихсь наслідків, але посереднє, дальше значіння, може, й буде від них. З щирою пошаною. В. Винниченко.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 43–46 зв.

№ 47

Берлін, 6 березня 1922 р. В. Винниченко – М. Грушевському

Високоповажаний Михайле Сергієвичу,
сценарія Вашого одержав. Це є дуже цінний матеріал, але, як Ви й самі пишете, тільки сировий. Щоб зробити з його сценарій, придатний до вистави, треба багато попрацювати.

Однак я тепер не буду вдаватись у деталі сеї справи, бо, як уже писав Вам, діяльність підприємства на якийсь час гальмується деякими організаційними обставинами. Розпочати справу можна буде не раніше як через кілька місяців. А до того часу можна буде обробити матеріал цілком вільно. В кожному разі, коли б наше підприємство через які-небудь обставини не змогло функціонувати, Ваш сценарій зможе найти собі фірму, яка візьме його до постановки.

Щодо гонорарних умов, то я досі не міг розвідатись як слід, – кожна фірма дуже ревно оберігає свої тайни. Розмір гонорару залежить від ряду причин, які не завсідди можна точно підрахувати. Коли сценарій ітиме в нашій фірмі, то, розуміється, я прикладу уваги, щоб його було оцінено по найвищій розцінці.

Мені дуже неприємно, що не можна негайно пустити в рух справу й що Вам довелось теж поспішати. Я особисто на цьому терплю ще більше, але вдіяти нічого не можу. Доведеться якийсь час почекати. Як тільки вясниться остаточно становище, негайно Вас сповіщу про це й про оброблення Вашого матеріалу.

З щирою пошаною

В. Винниченко

Берлін
6-III-22.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 22. Машинопис. Власноручний підпис В. Винниченка.

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

№ 48

Відень, 7 березня 1922 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

7.III.[1]922

Високоповажаний Володимир Кирилович! Тільки що одержав Вашого листа з I.III – він був адресований на Kirchengasse, а се мій постійний адрес, але передача відти займає все кілька день (для скорости тепер: треба адресувати Wien IX Spittelangerlande 3). Завтра я буду з товаришами і лист буде зачитаний.

З високим поважанням

М. Грушевський.

Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138). Автограф, поштівка. Адреса: V. Wynytschenko Zehlendorf Mitte Cecilienstr. 6 Berlin. На штемпелі Целендорфа дата: 9.3.22. На штемпелі Відня: 7.III.22. Є наклейка: Express.

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 433. У цій публікації листівка помилково датована 4.III.922.

№ 49

Баден, 3 липня 1923 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Baden, 3.VII. [1]923

Високоповажаний Володимир Кирилович!

Листа Вашого з 21.VI одержав⁹⁴ і з усією увагою перечитав. Але чим більше роздумую над поставленими Вами питаннями, тим більше переконаюсь, що на те, аби їх виложити та умотивувати, треба не листа, а книжки, і властиво, коли дійсно се може наше громадянство інтересувати, як Ви пишете, се треба б і зробити не в приватнім листі, а книжкою. Може бути, що таки й спроможусь на се!

З високим поважанням

М. Грушевський.

Публікується за автографом. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138).

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 433.

№ 50

Баден, 2 серпня 1923 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

Високоповажаний Володимире Кириловичу!

Я дуже жалую, що листом Вашим з 27.VII⁹⁵ Ви змушуєте мене писати сього листа, дуже міні прикрого.

Отже, скажу сим разом отверто – чого ж крім великої стриманости могли Ви й сподіватися з мого боку після Ваших попередніх відносин до мене, від нашого спів-робітництва в революційнім бльоку 1920 р. почавши?

Що ж до питання, на котрім Ви особливо настоюєте в останнім листі, то мушу сказати, що я поки що не можу бути ні рішучим прихильником Вашої акції, ні рішучим противником, бо – перше – сам я все-таки не уявляю ясно конкретних завдань

Надія МИРОНЕЦЬ

її; друге – я не маю в сій справі ніякої директиви від ЦК моєї партії. В квітні я післав йому книгу “Н[ової] України” з Вашою статтею⁹⁶, але досі не дістав вказівок. Можливо, що ЦК УПСР теж не набрав більш ясного поняття про проєктовану Вами акцію, ніж я. Коли б Ви схотіли сформулювати* її зовсім точно, ясно, коротко і отверто для поінформування ЦК УПСР, то я негайно переслав би йому Вашу формулу.

З високим поважаннем

М. Грушевський

Baden b. Wien, Isabelle Str. 15
2.VIII.[1]923

Публікується за автографом. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138).

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 434.

№ 51

Париж, 6 листопада 1928 р., В. Винниченко – М. Грушевському

Париж, 6-XI-[19]28.

Вельмишановний Михайле Сергієвичу,

звертаюся до Вас із великим проханням. Пам’ятаєте, багато років тому назад у мене був намір писати роман із доби Хмельниччини⁹⁷. Ви були такі ласкаві, що дали мені згоду допомогти мені в цій праці своїми вказівками та матерьялами. Багато причин стало на перешкоді мені в цій роботі. Одне, що дуже тяжко взагалі спокійно розробляти теми з тої минувшини нашої, образливо, досадно, гірко. А по-друге, живе політичне життя притягало більше уваги. Тепер я маю намір відновити свою тодішню спробу, не зважаючи на те, що почування від переглядання нашого історичного минулого лишилися в мене ті самі. Зате маю свою увагу звільненою від вимог живого політичного життя і можу присвятити її літературній праці. Отже тепер ще раз звертаюся до Вас з тим самим проханням, що колись: допомогти мені своїм знанням тої доби нашої історії. Звертаюся до Вас як до найбільшого авторитету і знавця нашого історичного минулого. Будьте ласкаві, порадьте мене, які саме матерьяли могли б найкраще, найекономніше стати в пригоді при цій роботі. Я вже маю от що: все, що має по цьому питанню Наук[ове] Тов[ариство] ім[ені] Шевченка. Заходами В. Дорошенка Тов[арист]во вислало мені всі ті числа “Записок”, де був уміщений якийсь матерьял, дотичний до доби Хмельниччини. Так само “Жерела до історії України” (4 томи). Крім того, я маю ще Костомарова “Богдан Хмельницький”. Оце й усе. Розуміється, цього мало, щоб бути як слід підготованим до совісної, історично-обгрунтованої мистецької праці.

Вам краще знати, що саме ще треба мені мати для цього і де його здобути. Чи не були б Ви добрі або прислати мені список тих матерьялів, що слід їх мати, з ука-зівками, де їх знайти, або ж, якщо така ласка Ваша, доручити кому-небудь зібрати те, що можна зібрати на Вкраїні, і вислати мені. Я боюся, що мені самому здобути з України матерьял буде дуже важко. Гроші, які будуть потрібні на купівлю книжок, той, хто робитиме це збирання, може взяти в видавництві “Рух”. Я вже написав

* Так в оригіналі.

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

“Рухові”, щоб він, на випадок як хто від Вашого імени звернеться до його за грішми, видав негайно всяку суму.

Якщо Ви не відмовите мені в Вашій допомозі, то, сподіваюсь, Ви не поминете своїми вказівками таких моментів, як тодішній побут, право, державний устрій, Запоріжжя, освіта, – вибачте, що про це пишу, але я саме в цих питаннях надто почувую недостатність свого знання. Якщо можна мати мапу України тої доби, а так само Січи та кордонів з інчими країнами, це б мені дуже допомогло в географічній орієнтації.

Маючи надію, що Ви не відмовите мені в Вашій допомозі, заздалегідь приношу Вам свою гарячу і сердечну подяку!

Наш сердечний привіт Вам і вельмишановній родині Вашій!

З глибокою пошаною

Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138). Машинописна копія без підпису.

№ 52

Київ, 11–13 листопада 1928 р., М. Грушевський – В. Винниченкові

11.XI.[1]928

Високоповажаний Володимире Кириловичу!

Сьогодні одержав я Вашого листа. Щоб не зістатись Вашим довжником*, берусь зараз відповідати. (Треба сказати, що я останніми роками майже не листуюсь, з браку часу і з інших причин). Буду відписувати помаленьку.

Одержавши Вашого милого дарунка, я післав Вам кілька книг на адресу д[обродія] Бушона⁹⁸ – разом з “Думами”⁹⁹ Катрусі¹⁰⁰. І от “Думи” вернулись “за не-нахождением”, а книги, мабуть, пропали – бо Ви про них не згадуєте? Спитайте у адресата, бо книги були цінні – збірник Київський і Чернігівський. І як же ото адресувати на далі?

Послужити Вашому пляну щодо Хмельниччини дуже б рад – тільки не знаю, чи вдасться. Матеріал величезний, на половину не виданий, а що друковане – розпо-рошене в безлічі видань, і в продажі з того майже нічого тепер нема. (Книготорговля прийшла у нас до стану неймовірного, запаси видань майже всі погинули etc).

Костомаров¹⁰¹ Вам дасть мало. Випишіть собі з Львів[ської] книгарні¹⁰² мої книги: “Початки Хмельниччини” і “Хмельниччина в розцвіті” (се 2 і 3 част[ини] VIII тому “Іст[орії] України[-Руси]”)**. При кінці “Початків Хмельниччини” знайде-те огляд літератури Хм[ельниччини] і огляд джерел. Се Вам багато допоможе. З літе-ратури радив би прочитати крім сих книг Томашівського в VI [томі] “Жерел [до історії України-Руси]”¹⁰³, Липинського “Україна на переломі”¹⁰⁴, Кордуби в “Записках [Наукового товариства ім. Шевченка]”¹⁰⁵. Може б, не зашкодило і Буцинського*** “О Богдане Хмельницком”^{106 4*}, а в кождім разі треба: Kubala, “Szkice historyczne” I-II (“Oblężenie Zbaraża”, “Beresteczko”, “Krwawe Swaty”, “Wyprawa Żwaniecka”): “Szki-

* У публікації в “Українському історику” це слово помилково надруковане: довірник-ком.

** Тут їх нема, і я не можу Вам відси післати; дуже часто я не маю навіть свого примірника своїх книг, а користуюсь бібліотечними (Прим. М. Грушевського. – *Н. М.*).

*** У публікації в “Українському історику” помилково – Букринського.

4* Слабе науково, але “оригінальне”. (Прим. М. Грушевського. – *Н. М.*).

се” теж кн[ига] 3, ціла. Його ж “Wojna Brandenburska” гл[ава] 7 “Śmierć Chmielnickiego”¹⁰⁷.

Я тепер саме починаю друкувати IX т. “Історії [України-Руси]” pp. 1650–1657, друкуватись буде, мабуть, цілий рік (2 книги, разом понад 1000 сторін[ок])¹⁰⁸; якби Вам було потрібно, можу присилати в коректурі.

Я думаю, Вам не можна буде обмежитись тільки літературою, а треба буде сягнути і до матеріалу. Особливо важні подорожі і звітлення послів*. Я радив би Вам почати з подорожі патр[іарха] Макарія¹⁰⁹. Вона подрібно переказана буде в IX т. ч. 2¹¹⁰, але її варто прочитати в повнім тексті, найкращий – російський переклад вийшов 1896–1900, в “Чтениях Общества Истории и Древн[остей] при Москов[ском] унив[ерситете]”, в сих роках¹¹¹, і окремою відбиткою п[ід] з[аголовком]: “Путешествие антиох[ійського] патріарха Макарія”, до України належать кн[ига] 2, кінець 4 і дещо (мало) з 5. Я певен, що Ви знайдете в Парижі, напр[иклад] в бібліотеці École des langues orient[ales] (2 rue de Lille), Instit[ut] Slave, 9, rue Michelet¹¹², або дістанете зі Львова**.

Я думаю, що Вам взагалі краще в справі книжок держатися Львова: звідси висилка книг зв’язана з різними труднощами, поскільки йде мова про випожицання з бібліотек – прямо-таки непереборними, а В. Дорошенко¹¹³ зможе Вам посилати, мабуть, без усяких формальностей те, що єсть в бібл[іотеці] Тов[ариства] Шевченка¹¹⁴ etc. Оскільки він сам не історик, може бути Вам помічним д[октор] Іван Крип’якевич¹¹⁵ – сам спеціаліст по Хмельниччині, я думаю, що Ви і безпосереднє можете до нього звернутись (ul. Domagoliczów, 9, Львів).

Історичної української карти XVII в. нема, польська єсть XVI в. – атлас Яблоновського і Павінського¹¹⁶, для середини XVII в[іку] України – карти Бопляна, видані Ляскоронським¹¹⁷. Для культурної історії побуту, освіти і літератури найбільше дасть Возняка “Історія укр[аїнської] літератури” II¹¹⁸ (моя “Історія [української] літератури” т. V кінчиться 1610-м роком¹¹⁹). Може б, іще Франка студії над народ[ними] піснями¹²⁰, та й Антоновича і Драгоманова “Малор[оссийские] истор[ические] песни” т. 2¹²¹. Ну от, здається, я відповів на все. Мої щиро витають Вас і Розалію Яковлівну, і я додаю мої поклони.

З щирим поважанням
М. Грушевський.

13.XI.[1]928

Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Фонд В. Винниченка (№ 138). Автограф.

Вперше надруковано: Український історик. – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – Ч. 1–4: Михайло Грушевський: Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 434–435.

* Я думаю, що, читаючи літературу, Ви самі відчуватимете, з яким джерелом чи певним місцем його Вам цікаво познайомитися безпосереднє. Я в своїй “Іст[орії] Хмельниччини” даю широкі виривки і парафрази з них. (Прим. М. Грушевського. – *Н. М.*)

** Добре було б, думаю, прочитати – якщо не читали 1) Самовидця Літопись (се все ж таки сучасник) 2) Величка Сказаніє (се більш історичний роман) і 3) Грабянки – для старшинського духу. 1) і 2) є в продажі тут. (Прим. М. Грушевського. – *Н. М.*) У публікації в “Українському історичному журналі” ця примітка відсутня.

ДОДАТОК

К. Грушевська – В. Винниченкові

8.ІІІ.1929.

Вельмишановний Володимире Кириловичу!

Здається, що Ви помиляєтеся щодо “Повії”, бо Марковський в статті про неї, відзначивши всякі “впливи” на молодого автора, відзначає і її реалізм (особливо в другій частині), в якій відчувається вже манера будучого письменника описувати життя. Отже, мабуть, Ваші спомини про сю поему не зовсім вірні. Коли її буде скопійовано, копія буде Вам вислана для “обзнайомлення”, але щодо думки про те, аби її зовсім не друкувати, то прошу зважити, що коли Марковський не надрукує її в нашій журналі, то зробить се в другому журналі, коли ж він зовсім не друкуватиме своєї статті (що беручи на увагу історико-літературницьку психіку майже неймовірно), то, як тільки розійдеться звістка про рукопис у Всенародній бібліотеці, перед бібліотекою стане черга з журналістів, професорів літератури і студентів всіх типів шкіл. Кожний думатиме про те, аби опублікувати швидше сенсаційне відкриття і проголосити свою заслугу для історії рідного слова. А так як наш многотижневий досвід з чергами по хліб, цукор, сіль і нафту показує, що щастя в сім бою припадає наймолодшим, що можуть встати найраніше і можуть вистояти найдовше, то всі шанси на опублікування “Повії” будуть в руках якого-небудь студента першого курсу ІНО або останнього курсу профшколи, що порівнюватиме свою нахідку з Кервудом або з Сінклером, як з найліпше відомими нашій публіці письменниками!

Боюсь навіть, що коли затягнеться справа з статтею Марк[овського], то і так прочують про “Повію” і вкрадуть у бідного автора (Марк[овського], розуміється) сенсацію і славу, а йому буде се дуже обидно.

Се щодо “Повії”. Інших новин у нас і нема, окрім холоду, снігу, обивательських розмов і інше. З літературних новин у нас чекають нову повість з життя еміграції, що скоро має вийти. Ведуться дебати про романи Підмогильного і Ю. Яновського, мабуть, Ви се знаєте, чи чули Ви нашу думку?

Сердечний привіт Розалії Яковні і Вам від нас.

З глибокою пошаною

Гр[ушевська]

Листи до В. Винниченка: (З архіву письменника) // Слово: Збірник українських письменників у екзилі. – Нью-Йорк, 1964. – 36. 2. – С. 330–331.

КОМЕНТАРІ

1. “Літературно-науковий вістник” (ЛНВ, “Вістник”) – літературно-мистецький, науковий і суспільно-політичний щомісячний журнал, що виходив у 1889–1906 та 1922–1932 у Львові, 1907–1914 та 1917–1919 – у Києві. Заснований з ініціативи М. Грушевського як продовження журналів “Зоря” (видання НТШ) та “Житє і слово” (редактор – І. Франко). У журналі опубліковані такі твори В. Винниченка: оповідання “Народний діяч” (1903), “Дим: різдвяна казка” (1907), п’єса “Великий молох” (1907), оповідання “Студент” (1907), оповідання “Зіна” (1909), п’єса “Memento” (1909), оповідання “Купля” (1909), п’єса “Чужі люде” (1909), п’єса “Базар” (1910), п’єса “Брехня” (1910), оповідання “Чудний епізод” (1910), п’єса “Співочі товариства” (1911), п’єса “Чорна Пантера і Білий Медвідь” (1911), оповідання

“Таємність” (1912), оповідання “Історія Якимового будинку” (1912), п’єса “Нагусь” (1912), оповідання “Талісман” (1913), роман “Записки Кирпатого Мефістофеля” (1917), п’єса “Панна Мара” (1918).

2. **велику повість, над котрою тепер працюєте** – Йдеться, очевидно, про повість “Чесність з собою”.

3. **У Євг[ена] Харламповича** – Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929), визначний український громадський діяч, публіцист, видавець першої української щоденної газети на Наддніпрянській Україні “Громадська думка” (1906) і “Рада” (1906–1914), меценат української культури, ініціатор і фактичний голова Товариства українських поступовців (ТУП), заснованого 1908 р. Підтримав В. Винниченка на початку його літературної діяльності, надавав йому матеріальну допомогу. В. Винниченко вважав його своїм “хрещеним літературним батьком”. Про їхні стосунки яскраво свідчить велике листування (Див. : Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – 448 с.).

4. **є оповідання Ваше** – Мова про оповідання “Те ж саме”. 11 листопада 1908 р. Є. Чикаленко писав В. Винниченкові: “Послав Вам «Те ж саме» заказною бандероллю, думаю, що в йому треба тільки скоротити першу частину до появи товариша. Радий, що Ви думаєте щось дати до «ЛНВістника», може там помістите і свою велику річ, хоч боюсь публіцистики в белетристичній формі. Пана професора я просив послати Вам етнографічний матеріал...” (Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 121–122).

5. **вже рівно рік, як у нас було надруковане Ваше оповідання** – Йдеться про оповідання В. Винниченка “Студент”, яке було опубліковане: ЛНВ. – 1907. – Т. 40. – Кн. 11. – С. 228–234.

6. **прохаю не розривати “Куплі”** – “Купля” – оповідання В. Винниченка, вперше опубліковане: ЛНВ. – 1909. – Т. 46. – Кн. 5. – С. 209–233.

7. **маю ще п’єсу** – Йдеться про п’єсу “Memento”.

8. **Я трохи піддужив і маю надію, що працюватиму більш продуктивно, ніж весь цей рік** – 1908 рік у житті В. Винниченка видався надзвичайно складним. Він почувався хворим і в березні 1908 р. поїхав на Капрі разом з Люсею Гольдмерштейн, маючи на меті підлікуватися й попрацювати. Але незабаром виявилось, що Люся від нього вагітна і термін був такий, що операцію робити не можна. Виникла проблема небажаної дитини, яка ускладнилася відсутністю грошей, погіршенням здоров’я Винниченка, через що він не міг працювати. Його тогочасний матеріальний, фізичний і психічний стан відображений у листі до Є. Чикаленка від 7 липня 1908 р. (Див.: Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 95–98).

9. **щоб Ви не забракували переклад “Іскр”** – Імовірно, автором цього оповідання була близька знайома В. Винниченка Софія Задвина, з якою він у цей час мав роман і активно листувався. Як видно з їхнього листування, вона робила перші письменницькі спроби, В. Винниченко підтримував її в цих намірах, радив більше працювати над технікою письма, обіцяв свою допомогу. У кількох листах вона просить повідомити назву журналу, в якому хоче прочитати своє оповідання. А в листі, датованому за штемпелем 5 грудня 1908 р., писала: “Насчет моего рассказа, очень убедительно прошу Вас не посылать его печатать” (ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 13 зв.). Очевидно, цим обумовлено прохання В. Винниченка щодо цього оповідання, висловлене в листі № 13.

10. Йдеться, очевидно, про лист № 1.

11. **Вона написана вже давненько...** – Йдеться про п'єсу “Memento”, яку Винниченко написав влітку 1908 р. в швейцарському курорті Biege, під свіжими враженнями від подій, які довелося йому пережити на Капрі. У п'єсі він досить відверто відобразив свій тогочасний психологічний стан, коли опинився перед фактом, що народиться небажана його дитина від жінки, якої він не любить і мати від неї дитини не хоче.

12. **працюю над великим романом** – Очевидно, йдеться про роман “Чесність з собою”.

13. **бо дуже мені потрібні вони якраз в цьому місяці** – Винниченко у той час потребував грошей, щоб перевезти Люсю Гольдмерштейн з дитиною із Женеви до Парижа, найняти для них квартиру і потім якимось чином позбутися дитини. Він поспішав реалізувати свій план до того часу, як буде опублікована п'єса “Memento”, бо розумів, що після знайомства Люсі з її змістом йому це зробити не вдасться. У листах до Софії Задвиної (див. коментар 9) він також просив грошей, щоб якнайшвидше реалізувати свій задум. Він писав: “Ты отлично знаешь, зачем я вызываю сюда Люсю, зачем все это проделываю”. “Но если я сейчас не переправлю сюда Люсю, может выйти ужасное для меня положение, – она узнает о пьесе и тогда все пропало” (ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 84, 148).

14. **“Укр[аїнській] Громаді”** – Українська Громада в Парижі заснована за активної участі В. Винниченка восени 1908 р.; являла собою безпартійну групу, метою якої було об'єднання всіх українських спільнот і забезпечення їх літературою, що переправлялася з-за кордону. У квітні 1909 р. до Київського охоронного відділення надійшли агентурні відомості про цю організацію та її членів, серед яких значився і Винниченко. Дослідники датують заснування Громади кінцем 1908 – початком 1909 р., однак із листування видно, що вона діяла вже восени 1908 р.

15. **не друкуйте моєї п'єси** – В. Винниченко у листі до Є. Чикаленка від 1 лютого 1909 р. пояснював це прохання тим, що прислухався до зауважень Євгена Харлампійовича щодо низького художнього рівня п'єси (Див.: *Чикаленко Є., Винниченко В.* Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 131–132). Однак це було не єдиною причиною, а долучилися, очевидно, й ті, що викладені в коментарі 13.

16. **Чи робити відбитки супроти сеї зміни в Ваших поглядах на справу?** – П. Лавров (Ю. Тищенко) писав М. Грушевському 24 січня 1909 р.: “Сьогодні одібрав картку від Винниченка. Він просить відбиток йому з «Memento» не робити...” (Листування Михайла Грушевського. – К.; Нью-Йорк, 2012. – Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – С. 131).

17. **Ви маєте готову драму** – Мова про драму В. Винниченка “Базар”, яка була вперше опублікована: ЛНВ. – 1910. – Т. 49. – Кн. 2. – С. 241–293.

18. **З Київів писали, що взяли назад оповідання до справлення** – Ю. Тищенко в листі до М. Грушевського від 24 січня 1909 р. писав, що Винниченко просить надіслати йому негайно оповідання “Купля”, “хоче щось виправити і за два дні повернути редакції”. А 13 лютого повідомляв: “Рукопис Винниченко ще не звернув, хоч уже пройшло більш десяти днів, як післали її туди” (Листування Михайла Грушевського. – К.; Нью-Йорк, 2012. – Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – С. 131, 135).

19. **Казав Вам післати нову драму Яновської** – Йдеться про п'єсу Л. Яновської “Людське щастя”.

20. **коли ви ще не давали до друку мій “Каприз” (переклад оповіданнячка “Іскри”) то, будь ласка, й не давайте** – Див. коментар 9.

21. **я написав нову п’єсу** – Йдеться, очевидно, про п’єсу “Базар”.

22. **повість Кобилянської** – Йдеться про твір О. Кобилянської “У неділю рано зілля копала”, опубл. в ЛНВ у 1909 р.: Т. 45. – С. 481–514; Т. 46. – С. 7–33, 245–272, 429–453; Т. 47. – С. 17–63.

23. **В. Левинський** – Левинський Володимир Петрович (1880–1953) – український учений, економіст, публіцист і теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників УСДРП. У 1904–1914 рр. був редактором або співробітником органів соціал-демократичної преси – “Воля”, “Земля і воля”, “Вперед”, “Робітник”, “Наш голос” (Львів) та фактичним редактором журналу “Дзвін” (Київ, 1913–1914).

24. **не міг установити своєї адреси** – Збираючись приїхати в Україну в середині травня 1909 р., В. Винниченко мав намір зупинитися у своєї давньої подруги Катерини Голіцинської, яка була в нього закохана, і дав їй адресу своїм можливим кореспондентам. Прибув він у другій половині травня, але надовго залишитися у Голіцинських не зміг, бо закохався в Катеринину сестру Марусю. Виник скандал, Катерина вчинила спробу самогубства, і Винниченко змушений був залишити її дім (Детальніше про це див.: *Миронець Н.* Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь. – К., 2013. – С. 135–139). Він переїхав до маєтку Рильських у Романівку, звідки й надіслав цього листа М. Грушевському.

25. **пані-редактора, яка не може мені простити “Memento”** – Йдеться, очевидно, про Л. М. Старицьку-Черняхівську.

26. **Я послав у Київ до “Вістника” “Базар”** – Див. коментар 17.

27. **занятий весь час великою своєю повістю на рос[ійській] мові** – Очевидно, йдеться про повість “Чесність з собою”.

28. **Павло Фил[ипович]** – Тищенко Юрій Пилипович (псевд. Сірий, 1880–1953) – видавець, публіцист, письменник. У 1907–1918 рр. у Києві вів справи Української видавничої спілки, НТШ, ЛНВ та газет “Село” (1909–1911) і “Засів” (1911–1912), завідував книгарнями НТШ у Києві, Харкові, Катеринославі, редагував і видавав книжки у видавництві “Лан” (1909–1914). Спільно з В. Винниченком та Л. Юркевичем заснував видавництво “Дзвін” у Києві (1907). Певний час у Києві жив за паспортом Лаврова Павла Пилиповича. Співзасновник видавництв “Український учитель” (1917–1919) та “Українська школа”. 1919 р. переніс видавництва “Дзвін” та “Українська школа” до Відня, де видав і перевіз в Україну 11 вагонів українських підручників, які до 1925 р. використовувалися в Україні; видавав твори В. Винниченка. З 1920-х років – у Чехо-Словаччині, з 1949 – у США, займався видавничою діяльністю. Автор біографічного нариса про В. Винниченка (*Тищенко Ю.* Хто такий Винниченко. – К., 1917. – 16 с.) та спогадів про нього (*Його ж.* Участь В. К. Винниченка в революційному русі 1914–1916 рр. // Володимир Винниченко: (Статті й матер’яли). – Нью-Йорк, 1953. – С. 42–56; *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко; передм. М. А. Шудрі. – К., 1997. – С. 66–75).

29. **“Чудна пригода”** – Йдеться про оповідання В. Винниченка “Чудний епізод”, яке було вперше опубліковане: ЛНВ. – 1910. – Т. 52. – Кн. 11. – С. 209–217.

30. **“Чужими людьми”** – “Чужі люде” – п’єса В. Винниченка, вперше опублікована: ЛНВ. – 1909. – Т. 48. – Кн. 10. – С. 3–71.

31. **сьогодні я прочитав у “Раді” про реферат Чепурковського** – У газеті “Рада” 5 (18) грудня 1909 р. (№ 275. – С. 3) було опубліковане повідомлення про те, що 2 грудня на черговій літературній вечірці в Київському Українському клубі О. Корчак-Чепурківський прочитав реферат “Останні твори д. Винниченка з погляду соціальної гігієни”, в якому відзначив, що серед молодих українських письменників Винниченко привертає більше, ніж хто інший, увагу громадськості. Про кожну його працю багато говорять і не лише через те, що в них помітно руку визначного таланту, але й через те, що автор завжди ставить перед читачем великої ваги життєві проблеми, ті “прокляті питання”, від яких, немов від настирливої мухи, не одігнатися спроста. Найбільше цікавить письменника статєва проблема, яку він піднімає, починаючи з “Щаблів життя”, і далі в “Memento”, “Купля”, “Чужі люди” та ін. Не в усьому погоджуючись із письменником у способах висвітлення цієї проблеми, Корчак-Чепурківський вважав, що “треба бути вдячним талановитому письменнику за те, що він порушив це великої ваги питання, – порушив сміливо і щиро”.

32. **“Проба характеристики творів В. Винниченка”** – Стаття Миколи Троцького, який виступив під псевдонімом М. Данько, “Вол. Винниченко (Спроба літературної характеристики)” була опублікована: ЛНВ. – 1910. – Т. 51. – Кн. 7. – С. 52–70. У ній автор висловлює думку про революційне значення творів В. Винниченка на тлі сучасної української літератури, яка досі була селянсько-побутовою, а психологічні проблеми в ній не піднімалися. Рецензент з’ясовує причини такого стану і вказує на те, що Винниченко вже у своїх ранніх оповіданнях дав цілу низку яскраво змальованих психологічних портретів, а в драмах і поготів. Аналізуючи п’єси Винниченка “Дисгармонія”, “Великий Молох”, “Щаблі життя”, автор розглядає підняті в них головні проблеми: чесність із собою, нову мораль, сексуалізм, проституцію та ін., а також подає свої міркування про дві нові п’єси Винниченка “Базар” і “Чужі люде”.

33. **Громада** – Йдеться про Українську громаду в Парижі, яка була заснована за активної участі В. Винниченка восени 1908 р. і являла собою безпартійну організацію, метою якої було об’єднання всіх українських груп та забезпечення їх літературою, що переправлялася із-за кордону.

34. **Вашу “Історію українського народу”** – Йдеться про працю М. Грушевського “Історія українського народу”, яка була опублікована в 1904 р.

35. **На “Історію України-Руси”** – “Історія України-Руси” – десяти томна праця М. Грушевського, в якій досліджується історія України від найдавніших часів (до початку XI ст.) до 1657–1658 рр.

36. **Адреса автора статті** – Очевидно, йдеться про автора присвяченої В. Винниченкові статті, надісланої до ЛНВ (див. коментар 32).

37. **Дуже радий, що Ви принципіально нічого не маєте проти друкування по-укр[аїнськи] моєї повісті** – Йдеться про повість В. Винниченка “Чесність з собою”.

38. **відомий Миролубов** – Миролубов Віктор Сергійович (1860–1939) – російський літератор, редактор і видавець щомісячного ілюстрованого літературного і науково-популярного “Журнала для всех”, що видавався в Санкт-Петербурзі в 1901–1906 рр. З 1911 р. редагував літературний збірник видавництва “Знание”, завідував літературним відділом журналу “Заветы”, разом з О. В. Амфітеатровим редагував журнал “Современник”. У 1914–1915 рр. був редактором і видавцем “Ежемесячного журнала литературы, науки и общественной жизни”. Прихильно

ставився до творчості В. Винниченка, друкував його твори в перекладі російською мовою. Збереглися його листи до В. Винниченка (ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 134а–154).

39. **Ви не сердитесь за передачу “Чудн[ого] епізоду” в “У[країнську] Х[ату]”** – “Українська хата” – літературно-критичний і громадсько-публіцистичний місячник національного поступово-демократичного напрямку, журнал молоді інтелігенції, виходив з березня 1909 р. до вересня 1914 р. у Києві за ред. П. Богацького і М. Шаповала. Згадане оповідання під заголовком “Таємна пригода” було опубліковане: Українська хата. – 1910. – Ч. 1. – С. 3–15.

40. **дам друге оповідання під заголовком “Чудн[ий] епіз[од]”** – Див. коментар 29.

41. **сумний зміст Вашого листу** – У нашому розпорядженні немає згаданого М. Грушевським листа В. Винниченка до Ю. Тищенка, однак з відповіді останнього можна здогадатися, що сумний зміст листа був викликаний необхідністю В. Винниченка друкуватися в російських виданнях. Ю. Тищенко писав: “Од Вашого листа віе сумом і, на мій погляд, Ви трохи переборщили в наданню ваги тій справі. Я з свого боку міг би тільки одно порадити: коли не можна буде рівночасно друкувати оповідання Ваше чи повість (Ви не пишете що саме) і на російській і на українській мовах, то згожуйтесь друкувати на російськ[ій]. Будуть казати – ренегатствує? Хто? Хто має право це сказати? Та вони ж, скурвини сини, сами що роблять? Хіба мало таких, що одною рукою насажда укр[аїнську], а другою пуска русифікацію? Хіба то не русифікатори, що роспинаються на словах за «рідну мову» та «неньку Україну», а щонеділі, щосвята читають народні лекції в обществе распротр[аненія] грамот[ности] «на чистейшем русском языке». І кому читають? Тим, що навіть по статистиці числяться українцями. Всі оті С-ки і иньші енки – се ж перші русифікатори. А вдруге ще й те – в чому Ви бачите ренегатство? В тому, що напишете по російські. Хіба Кенан, примірно, був ренегатом перед своїм народом, як писав статі про русскую Сібір? Ні, се не так. Коли ті добродії, що мають посади, гроші, положенне незалежне матеріальне виходять сміло і ширять слово російське між українцями (звучи себе рівночасно свідомими укр[аїнцями]), то Вам писати по російські для росіян, як кажуть, і Бог велів. Хай поспробує хто зробити закид щодо переходу Вашого в рос[ійську] літературу – побачимо тоді. Звичайно, я не беру на увагу отаких дурнів як Б[ород]ай та йому подібних” (ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 18–19 зв.).

42. **повість усе-таки продав збірникам “Земля”** – “Земля” – збірники, що видавалися “Московским издательством”, у них були опубліковані: повість В. Винниченка “Честность с собой” (1911. – Сб. 5. – С. 1–254), в перекладі з української роман “Рівновага” під назвою “На весах жизни” (1912. – Сб. 9. – С. 25–292), роман “Заветы отцов” (“Заповіт батьків”) (1914. – Сб. 14. – С. 99–286), роман “Хочу” (авторський переклад з української з рукопису) (1916. – Сб. 18. – С. 5–258), роман “Записки Кирпатого Мефистофеля” – “Записки Курносого Мефистофеля” (авторський переклад з української з рукопису) (1917. – Сб. 20. – С. 5–269).

43. **повісти свої я хутко не можу прислати** – Мова про повість “Чесність з собою”.

44. **передивляється Славинський** – Славинський Максим Антонович (1868–1945), український громадсько-політичний діяч, історик, публіцист, поет, редактор, видавець, перекладач, за фахом – юрист. Активний діяч української громади в Петербурзі, у 1905 р. – депутат І Державної думи. Редагував газети “Свобода и право”,

“Свободная мысль”, “Украинский вестник”, співредактор газети “Северный курьер”. Офіційний видавець та виконавець технічної роботи у двохтомному енциклопедичному виданні “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (1914–1916). Секретар журналу “Вестник Европы”. Публікувався в ЛНВ, російських демократичних газетах. У 1917 р. був представником Центральної Ради при Тимчасовому уряді. В уряді Української Держави – міністр праці. Голова дипломатичної місії УНР у Празі. На еміграції жив у Чехо-Словаччині. Заарештований радянськими спецслужбами у 1945 р., помер у в’язниці.

45. **повість ця є продовженням і розвитком ідей “Щаблів Життя”** – “Щаблі життя” – п’єса В. Винниченка; вперше опублікована: Дзвін. – К., 1907. – Зб. I. – С. 9–152. Цей твір гостро критикували М. Гехтер, С. Єфремов, С. Петлюра, Г. Хоткевич, Є. Чикаленко та ін.

46. **коли повість буде надрукована в “ЛНВ”** – Йдеться про “Чесність з собою”.

47. **думаю засісти за велику повість з життя емігрантів** – Йдеться про роман В. Винниченка “Рівновага”, написаний російською мовою, його первісна назва була прямим перекладом з української – “Равновесие”, потім він дав йому назву “На весах жизни”. Вперше опублікований: Земля. – М., 1912. – Сб. 9. – С. 25–292. Українською мовою вперше опублікований: *Винниченко В.* Твори. – К., 1913. – Кн. 6: Рівновага / Пер. з рос. Н. Романович. – 258 с.

48. **А. Н. Пігулович** – Пігулович Олександра Миколаївна (Алла), близька знайома В. Винниченка, радикальна соціалістка, співачка. Перекладала російською мовою деякі твори В. Винниченка.

49. **Писав мені Лаврів** – Ідеться про Ю. Тищенка (див. коментар 28).

50. **мою п’єсу “Брехня”** – “Брехня” – п’єса В. Винниченка, вперше опублікована: ЛНВ. – 1910. – Т. 52. – Кн. 10. – С. 3–57. З лютого 1916 р. ставилася в Александринському театрі в Петрограді. Автор за неї отримав половину Грибєдовської премії, яку розділив з російським драматургом С. Найдьоновим.

51. **пишу соціально-політичну комедію** – Йдеться, очевидно, про п’єсу “Співовчі товариства”.

52. **Козловський** – Козловський Всеволод Олександрович (1877–?) – громадський діяч, бібліотекознавець, секретар першої щоденної української газети на Наддніпрянській Україні “Громадська думка”, від 1906 р. – на еміграції у Львові. Фінансовий директор НТШ, співробітник львівської контори ЛНВ, секретар Союзу визволення України (1914–1917), у 1918 р. – секретар українського посольства в Берліні. Повернувшись в УСРР, працював у Всенародній бібліотеці України. 1930 р. переїхав до Алма-Ати. Подальша доля невідома.

53. **був і Коцюбинський** – Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913) – український письменник. Цінував творчість В. Винниченка, листувався з ним. Див.: Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком / Вступ, тексти листів та прим. П. М. Федченка // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60; Листи до Михайла Коцюбинського. – К., 2002. – Т. I / Упоряд. та комент. В. Мазного; вступ. ст. В. Шевчука. – С. 109–140.

54. **А що з “Дивним епізодом”?** – Мова про оповідання В. Винниченка “Чудний епізод” (див. коментар 29).

55. **Лаврів мені написав про своє вражіння** – Йдеться про лист Ю. Тищенка до В. Винниченка від 30 липня 1910 р., у якому він писав про п’єсу “Брехня”: “... скажу Вам, милий, що с цього б Ви й починали, коли хотіли, щоб п’єса Ваша

йшла на сцені. Я зачарований. Так багато в ній життя, рухів, красок (особливо в пестоц[ах] Наталі Павловни). Місцями вона, правда, нагадує мені щось Ібсеновське, але в цілості я тільки можу сказати, що добре. Сьогодні увечері я читаю її Садовському. Він жде з нетерпінням, а там і в цензуру, та й на сцену. Трохи я не згожуюсь з деякими місцями, ну та се діло суб'єкт[ивне]. Наприклад, я б ніколи не дозволив Досі падати при виді мертвої Н[аталії] П[авлівни]. Се ж дівчина з села, вбігла в хату і, не розчумавши добре, в чім річ, падає в обморок. (Се кінець Ваш). Може, воно й ефектно, але не правдиво" (ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 8–9 зв.). Слід відзначити, що В. Винниченко врахував це зауваження приятеля, і в опублікованому варіанті в фіналі Дося не непритомніє, а кам'яніє.

56. **Нова п'єса про "старих"** – Мова про п'єсу "Співочі товариства", яка вперше була опублікована: ЛНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 1. – С. 4–56 і викликала гостру критику.

57. **Пчілка** – Пчілка Олена (справжнє ім'я – Ольга Петрівна Косач) (1849–1930) – українська письменниця, драматург, публіцистка, громадська і культурна діячка, перекладачка, етнограф, мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова.

58. **Леонтов[ича]** – Леонтович Володимир Миколайович (псевд. – В. Левенко, 1866–1933) – український письменник, видавець, громадський діяч, меценат. До революції – земський діяч на Полтавщині, радник лубенського повітового та полтавського губернського земств, почесний мировий суддя. Член Старої громади і Товариства українських поступовців, член редакції ЛНВ у Києві, у 1906 р. – один з трьох видавців, член редколегії газети "Громадська думка", а потім "Рада". У 1917 р. – член Центральної Ради, у 1918 – міністр земельних справ Української Держави в уряді Ф. Лизогуба. Автор кількох книжок прози. У 1908 р., рецензуючи збірник "Дзвін", різко негативно оцінив п'єсу В. Винниченка "Щаблі життя" (див.: *Леонтович В.* Збірник "Дзвін" // ЛНВ. – 1908. – Т. 41. – Кн. 3. – С. 606–618). Помер на еміграції у Празі.

59. **Степаненка** – Степаненко Василь Пилипович (1855 – початок 1930-х рр.) – громадський діяч, популяризатор української літератури. Протягом 20 років (з 1898 р.) завідував книгарнею "Київської старовини". Відомий організатор учительських курсів, підтримував постійні зв'язки зі студентською молоддю, йому часто приносили на оцінку свої твори письменники-початківці. Він різко розкритикував подане В. Винниченком на конкурс журналу оповідання "Сила і Краса" (в пізніших публікаціях "Краса й Сила"), яке, однак, сподобалося Є. Чикаленкові й С. Єфремову, і вони переконали редактора журналу В. Науменка опублікувати його. Оповідання було опубліковане в 1902 р. і високо оцінене читачами й критикою.

60. **Єфрем[ова]** – Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) – український громадсько-політичний діяч, літературознавець, публіцист. Про стосунки С. Єфремова і В. Винниченка див.: *Миронець Н.* Листування Володимира Винниченка з Сергієм Єфремовим (1905–1916) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 498–521; *її ж.* Сергій Єфремов і Володимир Винниченко у світлі особистих та громадських взаємин // Зб. праць П'ятих Єфремовських читань. – Черкаси, 2012. – С. 25–49.

61. **Гехтера** – Гехтер Максим Григорович (1885–1947) – публіцист, журналіст і громадсько-політичний діяч, учасник українського руху, єврей з походження, член РУП; працював відділоводом у редакції газети "Рада". У 1905 р. за пропагування серед робітників ідеї української автономії був заарештований. Публікувався в ЛНВ, часописах "Село", "Засів", "Економіст" та ін.; висвітлював теми кооперації,

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

переселення, робітничого й сільського життя, писав рецензії на праці з економічних, національних та політичних проблем; за Директорії – на дипломатичній службі, очолював прес-бюро посольства УНР у Данії, виступав у західноєвропейській пресі з інформацією про українське політичне і культурне життя, 1919 – член Української дипломатичної місії у США. На еміграції жив у Празі, де публікувався в журналах “Prager Presse” та “Slavische Rundschau”.

62. **Садовський** – Садовський Микола Карпович (справж. прізвище. Тобілевич, 1856–1933) – український актор, режисер, письменник, громадський діяч. З 1881 р. грав у професійному театрі, 1888 р. організував власну трупу. У 1906 заснував у Полтаві пересувний театр, який став першим українським стаціонарним театром у Києві. У часи УНР – головний уповноважений у справах народних театрів. З 1921 р. очолював театр “Просвіти” в Ужгороді. З 1923 р. жив у Празі. У 1926 р. повернувся в Україну і грав у різних театрах. Автор спогадів “Мої театральні згадки”, опублікованих посмертно (1956).

63. **“Моск[овское] Книг[оиздательство]”** – “Московське книговидавництво” існувало в 1908–1921 рр. Його засновником був великий московський паперовий фабрикант Г. Блюменберг. У 1908 р. видавництво розпочало випускати збірники “Земля”, на сторінках яких постійно обговорювалися статеві проблеми, що викликало великий інтерес у читачів і несприйняття у деяких письменників. У збірниках було опубліковано такі твори В. Винниченка: повість “Честность с собой” (1911. – Сб. 5. – С. 1–254), в перекладі з української роман “Рівновага” під назвою “На весах жизни” (1912. – Сб. 9. – С. 25–292), роман “Заветы отцов” (“Заповіт батьків”) (1914. – Сб. 14. – С. 99–286), роман “Хочу” (авторський переклад з української з рукопису) (1916. – Сб. 18. – С. 5–258), роман “Записки Кирпатого Мефистофеля” – “Записки Курносого Мефистофеля” (авторський переклад з української з рукопису) (1917. – Сб. 20. – С. 5–269). “Московське книговидавництво” видало також “Собрание сочинений” В. Винниченка: Т. 1. Рассказы. Перевод с украинского (1911, 316 с.). Содержание: Момент. – Невольник красоты. – Глумление. – Гольфтьба. – Истинно-украинец. – Нечто большее нас. – Купля. – Странное происшествие; Т. 2. Рассказы. Перевод с украинского (1912, 265 с.). Содержание: Мелочь. – Контрасты. – Таинственный случай. – Записная книжка. – Антрепренер Гаркун-Задунайский. – Два эпизода. – Кузь и Грицунь; Т. 3. Рассказы. Перевод с украинского (1913, 305 с.). Содержание: Федька-халамидник. – Красота и сила. – Мнимый господин. – Зина. – У молотилки. – Таинственность. – История Акимова здания; Т. 4. Рассказы. Перевод с украинского (1913, 278 с.). Содержание: Талисман. – Хвостатые. – Ожидание. – Луч солнца. – Тайна (Отрывок из дневника). – Маленькая черточка. – На рабочем пункте (Набросок). – История с Костей. – Базар (Драма в 4-х действиях); Т. 5. На весах жизни. Роман. Перевод с украинского (1913, 292); Т. 6. Рассказы. Перевод с украинского (1915, 259 с.). Содержание: Радость. – Олаф Стефенсон. – Терень. – Обручение. – Победитель. – Цепи.; Т. 7, ч. 1. Божки. Роман. Авторский перевод с украинского (1915, 244 с.); Т. 8, ч. 2. Божки. Роман. Авторский перевод с украинского (1915, 244 с.); Т. 9. Перевод с украинского (1917, с. 271 с.). Содержание: Ложь. – Черная пантера. – Пригвожденные.

Другим виданням у цьому видавництві вийшли: т. 2 в 1915, т. 3 в 1916, т. 4 і 5 в 1917, т. 7 і 8 в 1916, т. 9 в 1918. (Володимир Винниченко: Анотована бібліографія / упоряд. Вадим Стельмашенко. – Едмонтон, 1989. – С. 68–70).

64. **Щодо видання оповідань М[ихайла] З[аволоки]** – Михайло Заволока – псевдонім, яким М. Грушевський підписував деякі свої літературні твори. В. Вин-

ниченко мав намір включити оповідання М. Грушевського “Предок” у збірник творів українських письменників, що планував видати у перекладі російською мовою у серії “Универсальная библиотека”, яка видавалася московським видавництвом “«Польза». Антик и К” з 1906 по 1918 р. Серія складалася з дешевих випусків кращих творів світової, переважно сучасної літератури, які виходили великим накладом.

65. **перекажіть це М[ихайлові] З[аволоці]** – З конспіративною метою В. Винниченко пише М. Грушевському про Михайла Заволоку як про іншу особу.

66. **Невже комітет рішив покарати мене** – Йдеться про Товариство підмоги українській науці, літературі і штуці, засноване 1908 р. за матеріальної підтримки В. Симиренка. Меценат асигнував на його потреби 100 тис. руб. з умовою, щоб щорічні відсотки з цієї суми були використані на потреби розвитку української літератури, науки й мистецтва. Серед його засновників були М. Грушевський, М. Лисенко, В. Леонтович, Є. Чикаленко.

67. **Я написав повість з емігрантського життя** – Мова про повість “Рівновага” (“На весах жизни”) (див. коментар 47).

68. **я хоч і enfant terrible** – enfant terrible (*фр.*) – буквально: жахлива дитина; *перен.* – людина, яка поводиться не так, як усі члени групи, партії, виступає проти загальної думки.

69. **серед них є люди цілком ворожі до мене** – В. Винниченко натякає на В. Леонтовича.

70. **Потім маю писати повість з життя села, а також історичну з часів Хмельниччини** – Ці наміри В. Винниченка не були реалізовані.

71. **“Таємність” почекаю ще кілька днів, як не прийде, прийдеться XII кн[игу] пустити без неї** – 22.XI.1911 В. Винниченко надіслав у Київ М. Грушевському телеграму: “Proshu wernuty tajemnist posylaju lista. Wenytcenko”, а 24.XI.1911 телеграфував: “Drukujte bez moho opowidania” (ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 384. – Арк. 40–41).

72. **Я посилаю Вам телеграму з проханням вернути мені “Таємність”. Ні цього оповідання, ні якого инчого я більше не дам до “Вістника”...** – Оповідання В. Винниченка “Таємність” вперше опубліковане: ЛНВ. – 1912. – Т. 57. – Кн. III. – С. 449–474.

73. **Р. Ліфшиц** – Ліфшиць Розалія Яківна (1886–1959) – дружина В. Винниченка, лікар за фахом, навчалася на медичному факультеті Паризького університету. Від 1911 р. жила з В. Винниченком у громадянському шлюбі. У 1914–1919 рр. в Росії і в Україні, від 1919 р. – на еміграції. Детальніше про неї і її стосунки з В. Винниченком див.: Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки) / Упоряд., вступ, комент. та прим. Н. Миронець. – Дрогобич, 2012. – 288 с.

74. **оповідання М[ихайла] З[аволоки]** – Див. прим. 64.

75. **одібрав у Назаріїва переклад** – Назаріїв Олекса Теодорович (Федорович) (1880–1918) – громадсько-політичний діяч, бібліограф, критик. Родом з Полтавщини. Брав активну участь у таємних гімназійних (Прилуки) та студентських (Українська студентська громада в Петербурзі) організаціях, член РУП та УСДРП. 1908 р. переїхав до Львова, де був бібліотекарем НТШ, публікувався в українській пресі. У 1914–1918 рр. – співробітник Союзу визволення України. 1918 р. повернувся на Східноукраїнські землі, де невдовзі помер.

76. **Коваленко** – Коваленко Олександр Михайлович (1875–1963) – інженер-механік, громадський діяч, один із засновників РУП, учасник виступу на панцернику

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

“Потьомкін” (1905), після поразки повстання – на еміграції, де приятелював з В. Винниченком. Влітку 1913 р. разом з ним перебував на Буковині. Протягом 1919–1922 рр. – на дипломатичній службі УНР, у 1922–1930-х роках – викладач Української господарської академії в Подєбрадах (ЧСР).

77. **Вс. о. О. Гнідий** – Гнідий О., священник з с. Лука на Буковині, у родині якого гостював В. Винниченко з дружиною влітку 1913 р.

78. **А. Гуцайло** – У листі до Є. Чикаленка від 23 серпня 1913 р. В. Винниченко писав: “Моя адреса до 5-10-Х (н. ст.): В[исоко]п[оважний] п[ан] А. Гуцайло (для ВВ) Глібока, Буковина”.

79. **З “Заветами”** – “Заветы” – літературно-політичний щомісячний журнал, видавався в Санкт-Петербурзі від квітня 1912 р. до липня 1914 р. Вийшло 28 номерів. Провідний публіцист і фактичний керівник – В. М. Чернов. У журналі було опубліковано в авторському перекладі з рукопису роман В. Винниченка “По-свій” – “К своим” (1913. – № 3. – С. 11–51; № 4. – С. 49–72; № 5. – С. 13–45) та стаття “Геній України – Т. Г. Шевченко (К столетней годовщине со дня рождения)” (1914. – № 2. – С. 1–8).

80. **укр[аїнські] Червоні курсанти ввійшли в змову з петлюрівськими організаціями** – У Києві серед слухачів Школи Червоних старшин було створено підпільну “Українську Військову Організацію” (*Срібняк І. Обеззброєна, але не скошена: Інтернаціональна Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*. – К., 1997. – С. 92).

81. **з с[оціал]-д[емократами] Mehrheits** – Ідеться про Mehrheitssozialdemokratische Partei Deutschlands (MSPD) (Німецька соціал-демократична партія більшість), яка існувала з середини 1917 по 1922 р.

82. **адресованого на Vöslau** – Ймовірно, йдеться про Бад Фьослау (Bad Vöslau) – місто, курорт в Австрії, у федеральній землі Нижня Австрія. Входить до складу округу Баден.

83. **т. Чечель** – Чечель Микола Флорович (1891–1937) – український громадсько-політичний діяч, за фахом інженер. Один із лідерів української студентської громади Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення. У 1917 р. – член Української Національної ради Петрограда. Член Центральної й Малої Рад від студентських організацій, секретар УЦР. Член ЦК УПСР. Політичний однодумець М. Грушевського. У 1919 р. емігрував до Відня, входив до Закордонної делегації УПСР. У 1922 р. повернувся в Україну. Працював викладачем у 3-й Харківській профшколі архітектурно-будівельного фаху, керівником секції Держплану УСРР. У 1931 р. був заарештований у справі “Українського національного центру”. У 1937 р. заарештований удруге і розстріляний.

84. **в 1918 р. в Києві була теж зав’язана “Українофільма”** – Газета “Нова Рада” (1918. – № 122. – 24 липня. – С. 4) повідомляла, що в м. Києві заклалося товариство на паях “Українофільма”, до складу якого входять українські громадські організації, діячі, фахівці сцени. Завданням цього товариства було виробництво і поширення кінематографічних українських фільмів історичного, етнографічного, географічного змісту. Задля того товариство в першу чергу придбало на Лук’янівці за 70 000 крб. велике добре пристосоване ательє з лабораторією, в котрому мало незабаром приступити до фабрикації картин. Докладніше про завдання товариства “Українофільма” та умови його функціонування йшлося в доповідній записці Управи товариства до Головного управління по справах мистецтв та національної культури

за підписом заступника голови Ю. Старицького (ЦДАВО України. – Ф. 2457. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 60–60 зв.).

85. **моя дружина** – Грушевська Марія-Іванна Сильвестрівна (з дому Вояковська; 1868–1948) – українська громадська діячка, перекладач, педагог. На сторінках ЛНВ публікувала переклади творів світової літератури. Член Центральної Ради та Української трудової партії, комітету Українського національного театру та комісії для заснування Української Академії мистецтв. Одна із засновниць та член президії Української національної жіночої ради (1919–1922).

86. **П. Дятлів** – Дятлів (Дятлов) Петро Юрійович (1883–1933 (1937?)) – громадсько-політичний діяч, публіцист і перекладач. Член РУП та УСДРП. Як редактор полтавського нелегального журналу “Соціал-демократ” був арештований. Відбувши річне ув’язнення, 1909 р. виїхав за кордон. Мешкав у Цюриху, а в 1911–1914 – у Празі, під час Першої світової війни – у Відні, де співпрацював з Союзом визволення України (СВУ). Як член ЦК УСДРП підтримував зв’язки з групою лівих, зокрема з Л. Юркевичем та В. Левинським. Був співробітником газети “Боротьба”, яку видавав у 1915–1916 рр. у Женеві Л. Юркевич. Одночасно контактував з групою В. Леніна у Швейцарії. 1918 р. вступив до української секції Комуністичної партії Австрії. З 1919 р. видавав у Відні організовану за допомогою українських комуністів США і Канади “Комуністичну бібліотечку”. 1921 р. увійшов до складу Закордонного комітету Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ), видавав його орган – газету “Наша правда”. У березні 1921 р. виступив з різкою критикою з радянофільських позицій діяльності ЗГ УКП. Наприкінці 1921 р. переїхав до Берліна, де вступив до української групи Комуністичної партії Німеччини, почав працювати в радянському представництві. Виконував агентурні доручення більшовиків, зокрема й в оточенні В. Винниченка. Влітку 1924 р. П. Дятлів переїхав до Праги, де був співробітником радянського представництва. У січні 1925 р. він повернувся в Україну, вступив до КП(б)У, працював у Наркоматі освіти УСРР, викладав у вишах Харкова, перекладав для Державного видавництва України (ДВУ). У 1930-х рр. заарештований і розстріляний. Дата смерті точно не встановлена. За даними С. Білокона, він був засланий на Соловки і розстріляний наприкінці 1937 – на початку 1938 р. (*Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)*. – К., 1999. – С. 136). Інші джерела подають дату 1933 р. (Енциклопедія українознавства: Словникова частина – доповнення. – [Мюнхен,] 1955. – Т. 11. – С. 296; *Винниченко В. Щоденник*. – К.; Едмонтон; Нью-Йорк, 2010. – Т. 3: 1926–1928. – С. 275; *Мельник О. Щоденники Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1924 роки) // Український археографічний щорічник*. Нова серія. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 639).

87. **скликання в Берліні паралельного Віденському конгреса укр[аїнських] парламентаріїв** – Напередодні Генуезької конференції віденська ініціативна група українських емігрантів ініціювала скликання Українського національного конгресу. Конгрес відбувся 21–26 лютого 1922 р. за участю 75-ти українських парламентаріїв. На ньому було прийнято постанову, з якою конгрес звернувся до Генуезької конференції. У постанові дається короткий історичний екскурс – обґрунтування загарбницької політики Російської держави стосовно України, починаючи з часів Богдана Хмельницького, підкреслюється, що, маючи всі права на існування власної суверенної держави, Україна фактично і формально відновила свою державність у ході російської революції 1917 р., проголосивши суверенність УНР. Українська держава спочатку встановила рівноправні відносини з Московською та іншими державами,

у тому числі з Англією і Францією. Але незабаром Московська держава оголосила Україні війну, що продовжується й досі, встановила більшовицьку владу, яка підтримується силою й терором. Конгрес парламентаріїв України констатував, що боротьбу українського народу утруднює і затягує негативне ставлення світових держав до права українського народу на відновлення і закріплення своєї суверенної держави. У постанові підкреслювалося, що державна самостійність України відповідає інтересам інших держав, оскільки вона покладе край безмежним намаганням Московщини стати гегемоном світу і стане міцною підвалиною до політичної рівноваги Європи. Українські парламентарії заявили, що український суверенний народ не визнає обов'язковими для себе ті міжнародні договори, які будуть підписані з окупаційним урядом Раковського, запевнили, що український народ не припинить нав'язаної йому кривавої боротьби аж до остаточної організації своєї держави в етнографічних межах, а до того часу не буде спокою у Східній Європі і світ переживатиме тяжку економічну і політичну кризу. В постанові зазначалося, що представники українського народу на конференцію не закликані, “тому являється цілком справедливим, аби вони були запрошені та вислухані”. Документ підписали: Бюро конгресу: О. Вілінський, М. Вереміїв, В. Кедровський, П. Плевако, П. Чижевський.

88. Ваші теперішні позиції (виявлені в листі до Х. Раковського) – Відкритий лист до керівника уряду радянської України Християна Раковського М. Грушевський написав у листопаді 1921 р. і опублікував у редактованому ним часописі “Борітеся – поборете” (1921, № 10). У листі він переконував керівництво УСРР у тому, що воно робить велику помилку, утверджуючи однопартійну диктатуру. Він категорично не погоджувався з вимогою радянської сторони до УПСР піти на “повне політичне самовідречення” і наголошував на тому, що відмова в легалізації УПСР фактично закрила йому і його товаришам шлях до повернення в Україну. “Тактика непримиренного поборювання”, взята на озброєння радянським керівництвом щодо української інтелігенції за кордоном замість тактики миротворчої, призвела до розчарування інтелігенції, пошуку допомоги з боку інших сил, зміцнення антибільшовицьких центрів. Вихід із такого становища Грушевський убачав у відмові від “партійної виключності”, у широкому і чесному порозумінні з такими соціалістичними партіями, як УКП, УПСР та ін. “Треба поділитися з ними властю, працею і відповідальністю, щоб піднести кредит Радянської Соціалістичної України”, – писав Грушевський. Лист закінчувався таким закликком до партійно-державного керівництва УСРР: “Поки час і можливості не втрачені, поки українські соціалістичні радянські партії мають силу і змогу підтримати нинішній радянський режим, поки реакція не перекотилася через наші і Ваші голови, треба спільними силами всіх, зрікшись цієї партійної виключності, скріпити радянську будову і наповнити її живим змістом і живими силами, котрі убезпечили б її від небезпеки катаклізмів і потрясінь з боку всіх темних сил – внутрішніх і зовнішніх”.

89. дуже близько підходять до моїх позицій, зайятих мною в Харкові – В. Винниченко має на увазі позицію, яку він займав під час поїздки до Москви й до Харкова у травні–вересні 1920 р.

90. на Генуезській конференції – Генуезька конференція – міжнародна зустріч з економічних і фінансових питань в Генуї (Італія), яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. У ній брали участь 29 держав. Це була перша представницька міжнародна конференція, де брали участь країни Четверного союзу та Росія. Участь УСРР у Генуезській конференції здійснювалася через єдине представництво РСФФР,

оформлене 22 лютого 1922 р. в Москві. До складу делегації РСФРР увійшов голова РНК УСРР й нарком закордонних справ УСРР Х. Раковський. Зі свого боку уряд Української Народної Республіки, який перебував на еміграції, направив до Генуї делегацію на чолі з О. Шульгіним, яка, однак, не отримала статусу учасника конференції, а тому діяла поза межами засідань конференції шляхом неофіційних зустрічей із представниками західних держав й поширення меморандумів. Українцям вдалося домогтися включення для розгляду на міжнародній конференції в Генуї галицького питання. Є. Петрушевич особисто очолив галицьку делегацію, увівши до неї К. Левицького, С. Рудницького і О. Назарука. Але дискусію з проблем Галичини було зірвано. Головною проблемою обговорення на конференції була проблема економічних зв'язків та повернення російських боргів. У Генуї делегації РСФРР було пред'явлено вимоги інших країн визнати всі міжнародні борги, фінансові зобов'язання царської Росії, взяти на себе відповідальність за збитки від дій радянських і попередніх йому урядів або місцевих властей. Пропонувалося всі позики, укладені з Росією після 1 серпня 1914 р., вважати погашеними тільки після сплати певної суми, а всі націоналізовані підприємства повернути іноземним власникам. Делегація РСФРР, очолювана Г. Чичеріним, погодилася обговорити питання про борги, концесії і компенсацію колишнім іноземним власникам, зажадавши, у свою чергу, відшкодування збитків від іноземної інтервенції, визнання де-юре радянського уряду і надання йому фінансової допомоги. Жодне з питань, висунутих у Генуї, не знайшло позитивного вирішення, і їхнє подальше обговорення було перенесено на Гаазьку конференцію 1922 р. Під час роботи Генуезької конференції РСФРР уклала Рапалльський договір з Німеччиною 16 квітня 1922 р., який передбачав відновлення дипломатичних стосунків, скасування взаємних відшкодувань, розвиток торгівлі та інше.

91. **Тарновський “Уряд”** – Йдеться про Уряд УНР, місцем перебування якого в 1920–1923 рр. було м. Тарнів (Польща).

92. **“Директорія” у Відні** – В. Винниченко мав на увазі спробу О. Андрієвського, А. Макаренка, Ф. Швеця та Т. Галіпа “відновити” у грудні 1921 р. у Відні діяльність Директорії УНР за своєю участю. Однак ця спроба успіхом не увінчалася. (Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). – К., 2006. – С. 393).

93. **провести лінію “Смени Вех” серед української еміграції** – “Сменовеховство” – російська, а згодом і українська, політична течія на еміграції, яка підтримувала радянську владу і закликала співпрацювати з нею. Назва походить від збірника “Смена вех”, який вийшов у Празі в липні 1921 р. Авторами вміщених у ньому статей були відомі в Росії літератори, науковці, діячі “білого” руху. Восени в Парижі вийшло перше число журналу з такою самою назвою, а весною 1922 р. в Берліні почав виходити щоденник “Накануне” для широкої пропаганди “сменовеховства”. (Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. – Т. 2: 1921–1925 / Ред. Г. Костюк; упоряд. текстів і прим. О. Мотиля. – С. 163). Стосовно цього явища в українській еміграції сучасні дослідники вживають термін “поворотство” (Див.: Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). – К., 2006. – С. 464–518).

94. **Листа Вашого з 21.VI одержав** – Згаданого листа В. Винниченка виявити не вдалося. Про його зміст В. Винниченко записав 20 червня 1923 р. у своєму “Щоденнику”: “Писання до Грушевського листа в справі Єдиного революційно-демократичного національного фронту. Заклик до вступу в єдиний фронт” (Винни-

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

ченко В. Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. – Т. 2: 1921–1925 / Ред. Г. Костюк; упоряд. текстів і прим. О. Мотиля. – С. 218).

95. **листом Вашим з 27.VII** – Згаданий лист В. Винниченка не виявлений. 24 липня 1923 р. В. Винниченко записав у “Щоденнику”: “Лист до Грушевського. (Настійне вимагання точної відповіді відносно запропонованої участі в Єдиному революційно-демократичному національному фронті)” (Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. – Т. 2: 1921–1925 / Ред. Г. Костюк; упоряд. текстів і прим. О. Мотиля. – С. 225).

96. **книгу “Н[ової] України” з Вашою статтею** – Йдеться про журнал “Нова Україна” (Прага, 1923, № 1–2), в якому було опубліковано статтю В. Винниченка “Єдиний революційно-демократичний національний фронт”.

97. **у мене був намір писати роман із доби Хмельниччини** – Про свій намір написати п’єсу або повість із часів Хмельниччини Винниченко писав Грушевському ще в 1910 р. (див. листи № 28, 30), а ще раніше (у вересні 1908 р.) про план написати твір на історичну тему (правда, без її конкретизації) писав у листі до Є. Чикаленка і просив його допомогти літературою. Є. Чикаленко у листі-відповіді, у цілому високо оцінюючи значення талановито написаних історичних романів для національно-патріотичного виховання, висловив сумнів у тому, що такий роман зможе написати Винниченко. Він писав: “Що стосується до наміру Вашого написати щось історичне, то мене се лякає. Щоб написати щось історичне добре, треба не тільки добре знати історію зверхню – (політичну), а треба перечитати масу шпаргалів того часу, щоб уловити дух того часу і по дрібницях уявити собі, а значить і малювати живих людей тогочасних.

Я тої думки, що нам тепер найпотрібніша белетристика та драма іменно історична. Щоб читач захопився своєю минувиною і набрався духу для праці в настоящому. Нам треба (скажу по секрету) такого високоталановитого брехуна і шовініста, як Сенкевич. Поки не буде сього шовінізма, то не буде справжньої й боротьби. Се й Ви якось висловлювали, і се суша правда. Але для сього у Вас бракує знаній історичних і фантазії. Для белетриста історичного вони конче потрібні. Талант белетристичний у Вас єсть, але талант белетриста-реаліста; як тільки Ви одриваєтесь од реального життя, у Вас счезає талант і все написане в іншому штибі виходить нудним, нецікавим. Правда, може, у Вас змогла б і проявитись фантазія реалістична, якби Ви знали так історію, щоб по дрібним рисам, по бездушним описанням або по переписці якогось 17 чи 16 віку змогли уявити і витворити тогочасних живих людей.

Історія наша, се сплосна боротьба за національне існування, і вона має масу цікавих моментів, але не вірю я, щоб Ви тепер змогли написати щось захоплююче з історичних часів.

Якби Ви сиділи не в Парижі, а в Києві або принаймні у Львові, та штудіували старинні діаріуші, літописі, щоб Ви знали в дрібних рисах життя тогочасне, то справді Ви могли б написати щось добре, а тепер не сподіваюсь я, бо Ви окрім Костомарова, певне, нічого не читали, та, може, й Костомарова чи[тали] ще тоді, як були в гімназії” (Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упоряд. та вступ. ст. Н. Миронець. – К., 2010. – С. 110, 112).

98. **на адресу д[обродія] Бушона** – У щоденниковому записі 10 квітня 1928 р. В. Винниченко подає таку свою адресу: M-r G. Bouchon, 17, rue Emile Desvaux. Paris (Винниченко В. Щоденник. – К., 2010. – Т. 3: 1926–1928. – С. 488).

99. **разом з “Думами” Катрусі** – Йдеться про працю Катерини Грушевської “Українські народні думи” (К., 1927. – Т. I. – 176 с.).

100. **Катруся** – Грушевська Катерина Михайлівна (1900–1943) – етнограф, фольклорист, соціолог. Дочка історика М. Грушевського. Народилася у Львові. Початкову освіту одержала вдома. З 1915 р. разом з батьком перебувала на засланні в Сибірську, Казані, під поліційним наглядом у Москві. У 1917–1918 рр. жила в Києві; з 1919 р. – на еміграції; навчалася в Женевському університеті, з 1920 р. працювала секретарем Українського соціологічного інституту (м. Відень, Австрія). У 1924 р. повернулася до Києва, працювала в установах ВУАН: штатний науковий співробітник Культурно-історичної комісії та Комісії історичної пісенності, керівник Кабінету примітивної культури (1925–1930), редактор збірника “Первісне громадянство і його пережитки в Україні” (1926–1930). У 1931 р. разом з батьком виїхала до Москви; у 1934 р. повернулася до Києва, працювала в заснованій при ВУАН “Комісії для вивчення наукової спадщини академіка М. Грушевського”. У 1938 р. заарештована за звинуваченням у участі в “антирадянській українській організації”; у 1939 р. засуджена до позбавлення волі терміном на 8 років. Відбувала заслання в таборі “Ельген” на Далекому Сході; у 1940 р. вивезена до м. Владивостока, пізніше – до м. Москви для проведення повторного слідства. У 1941 р. евакуйована до м. Уфи, пізніше переміщена до табору “Темлаг” біля м. Новосибірська, де й померла. Похована в Новосибірську. Основні наукові праці: “Примітивні оповідання, казки та байки Африки та Америки” (1923), “З примітивної культури” (1924), “З примітивного господарства” (1927); упорядкувала видання “Українські народні думи” (т. 1–2, 1927–1931).

101. **Костомаров** – Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – український історик, етнограф, письменник. Автор праці: Богдан Хмельницький // *Костомаров Н. И. Собрание сочинений.* – СПб., 1904. – Кн. IV. – Т. IX–XI. – 740 с.

102. **з Львів[ської] книгарні** – Мова про книгарню Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, яка існувала фактично з 1893 р., з 1899 р. знаходилася по вул. Чарнецького, 26, з 1905 р. – у центрі Львова, на вул. Театральній, 1. Книгарня мала зв'язки з книжковими фірмами Австрії, Німеччини, Франції і Росії. У 1908 р. відкрила філію у Києві під назвою “Книгарня Літературно-наукового вістника” (знаходилася на вул. Фундуклеївській, 12, Володимирській, 28), у 1909 р. – у Харкові під назвою “Українська книгарня” та в 1913 р. – у Катеринодарі. У 1908 р. книгарня викупила магазин видань “Української видавничої спілки”, у 1910 була перенесена у приміщення, надані їй львівською “Просвітою”.

103. **Томашівського в VI [томі] Жерел** – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т. VI / Упоряд. С. Томашівський.

104. **Липинського “Україна на переломі”** – *Липинський В.* Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-тім столітті. – Відень, 1920. – 304 с.

105. **Кордуби в “Записках [Наукового товариства ім. Шевченка]”** – *Кордуба М.* Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – Львів, 1908. – Т. 84. – С. 5–32; *його ж.* Між Замостем та Зборовом. Сторінка зносин Семигороду з Україною і Польщею // *Там само.* – Львів, 1922. – Т. 133. – С. 39–56. Загальний перелік праць М. Кордуби у ЗНТШ див. у покажчику: *Бібліографія Записок Наукового товариства ім. Шевченка.* Томи I–CCXL: 1892–2000. – Львів, 2003. – С. 617.

106. **Буцинського о Богдані Хмельницьком** – *Буцинский П.* О Богдане Хмельницком. – Харьков, 1882. – 240+VI с.

107. **Kubala, “Szkice historyczne” I-II (“Oblężenie Zbaraża”, “Beresteczko”, “Krwawe Swaty”, “Wyprawa Żwaniecka”): “Szkice” теж кн. 3, ціла. Його ж “Wojna Brandenburska” [розділ] “Śmierć Chmielnickiego”** – *Kubala Ludwik.* Szkice Historyczne, ser. I. – Lwów, 1880. – 332 s. (зміст: “Królewicz Jan Kazimierz”, “Oblężenie Lwowa w roku 1648”, “Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem”, “Poselstwo Puszkina w Polsce w roku 1650”, “Bitwa pod Beresteczkiem”, “Kostka-Napierski”); *idem.* Szkice Historyczne, ser. II. – Lwów, 1880. – 325 s. (зміст: “Proces Radziejowski”, “Pierwsze «Liberum veto»”, “Krwawe straty”, “Czarna śmierć”, “Wyprawa Żwaniecka”, “Mieszczanin polski w XVII wieku”). Розділ “Śmierć Chmielnickiego” в монографії: *idem.* Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657 [= Szkice Historyczne, ser. V]. – Lwów; Warszawa, 1917. – S. 185–216.

108. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1928. – Т. IX. – Ч. 1. – 602 с.; К., 1931. – Т. IX. – Ч. 2. – С. 609–1632. Друк 1-ї частини IX тому було завершено у квітні 1928 р.; 2-га частина була здана у видавництво у 1930 р., проте її друк затримувався з різних причин, зокрема через укладання іменного та географічного покажчиків Катериною Лазаревською та Сергієм Шамраєм: *Плохій С.* Великий переклад: Незвичайна історія Михайла Грушевського. – К., 2011. – С. 265; *Федорук Я.* Коментарі: [До статті: Крип’якевич І. Турецька політика Б. Хмельницького] // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 187.

109. **подорожі патр[іарха] Макарія** – Макарій III (1647–1685), антиохійський патріарх. Його син архідиякон Павло Алеппський залишив подорожні нотатки під час супроводу патріарха у його подорожі до Москви. Ці нотатки містять важливий матеріал з історії України 50-х років XVII ст. з описами її природи, культури, побуту, церковного обряду, історії, звичаїв та ін.

110. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1931. – Т. IX. – Ч. 2. – С. 966–1010.

111. **російський переклад вийшов 1896–1900, в “Чтениях Общества Истории и Древностей при Москов[ском] унив[ерситете]”, в сих роках** – [*Алеппский П.*] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Москву в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / Пер. с араб. Г. Муркоса. – М., 1896. – Вып. 1: От Алеппо до земли казаков. – III–X, 156 с.; М., 1897. – Вып. 2: От Днестра до Москвы. – I–II, 202 с.; М., 1898. – Вып. 3: Москва. – III–IV, 208 с.; М., 1898. – Вып. 4: Москва, Новгород и путь от Москвы до Днестра. – I–V, 195 с.; М., 1900. – Вып. 5: Обратный путь: Молдавия и Валахия. Малая Азия и Сирия. Результаты путешествия. – I–X, 245 с.

112. **бібліотеці École des langues orient[ales] (2 rue de Lille), Instit[ut]. Slave, 9 rue Michelet** – Можливо, треба: Instit[ut] [d’Études] slaves, 9, rue Michelet.

113. **В. Дорошенко** – Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1963) – громадський діяч, бібліограф, публіцист. Співзасновник української Студентської громади, член РУП, УСДРП. З 1908 р. працював у Львові в бібліотеці НТШ, бібліографічному відділі товариства. Публікувався у виданнях “Киевская старина”, “Україна”, “Записки НТШ”, “Село”, “Засів”, “Украинская жизнь”. Один із засновників СВУ, редактор “Вісника Союзу визволення України”. Багаторічний бібліотекар НТШ (1908–1914; 1918–1944); у 1916–1918 рр. – директор бібліотеки НТШ у Львові.

114. **в бібл[іотеці] Тов[ариства] Шевченка** – Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові організована після перетворення у 1892 р. літературного

Товариства ім. Шевченка в наукове. Одним з її фундаторів був О. Кониський. Бібліотека одержувала багато видань в обмін з науковими установами різних країн, у тому числі й з УРСР. У 1894 р. бібліотека нараховувала 600 томів, а перед початком Другої світової війни – близько 300 000 томів.

115. **Іван Крип'якевич** – Крип'якевич Іван Петрович (1886–1967) – історик, учень М. Грушевського, дослідник історії Хмельниччини.

116. **атлас Яблоновського і Павінського** – Йдеться про атлас карт, що відображав заселення західноукраїнських земель Польської держави наприкінці XVI – на початку XVII ст.: Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. – Warszawa; Wiedeń, 1899–1904. – Dział II: “Ziemie Ruskie” Rzeczypospolitej. Атлас з 16 карт був створений на підставі опрацювання поборових реєстрів, опублікованих Александром Яблоновським у серійному виданні “Źródła dziejowe”.

117. **карти Бопляна, видані Ляскоронським** – Історик В. Ляскоронський (1860–1928) свої дослідження творчості Г. де Боплана, які він проводив за порадою свого вчителя В. Антоновича, в 1901 р. підсумував у монографії “Гийом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России: Карты Украины XVII века”, включивши до неї власний переклад праці Г. де Боплана “Опис України” та репродукції деяких його карт.

118. **Возняка “Історія укр[аїнської] літератури” II** – Ідеться про працю: *Возняка М.* Історія української літератури. – Львів, 1921. – Т. 2: Віки XVI–XVIII. – Ч. I. – 416 с.

119. **моя “Історія [української] літератури” т. V кінчиться 1610-м роком** – *Грушевський М.* Історія української літератури. – К., 1927. – Т. 5. – 232 с. Складалася з двох книг і охоплювала період 1580–1610 рр.

120. **Франка студії над народ[ними] піснями** – Капітальна фольклористична праця І. Франка “Студії над українськими народними піснями” у 3-х томах публікувалася у “Записках НТШ”, окремим виданням вийшла у 1913 р. (*Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 43. – С. 5–352).

121. **Антоновича і Драгоманова Малор[осийские] истор[ические] песни т. 2.** – *Антонович В. Б., Драгоманов М. П.* Исторические песни малорусского народа (два тома). – К.: Типография М. П. Фрица, 1874. – 378+189 с.

Надія Миронець (Київ). **Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928).**

Взаємне листування Винниченка і Грушевського суттєво доповнює уже опубліковані епістолярні джерела грушевськознавства та корпуси листування Винниченка з різними діячами і є важливим історичним джерелом. Головні сюжети поданих кореспонденцій пов’язані із виданням творів Винниченка, стосунками, які склалися між автором “Літературно-наукового вісника” і його редактором, з підготовкою до видання в російському перекладі творів українських письменників. У листах післяреволюційного періоду висвітлюються погляди різних груп українських соціалістів в еміграції на політику більшовиків в Україні та вироблення тактики єдиного революційного фронту, плани Винниченка щодо створення “Українфільму” та залучення Грушевського до написання для нього сценарію, рекомендація істориком літератури Винниченкові для написання задуманого ним роману про часи Хмельниччини.

Ключові слова: Винниченко, Грушевський, листування, видання, “Українфільм”, єдиний революційний фронт, історичне джерело.

Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)

Надежда Миронец (Київ). **Переписка Владимира Винниченко с Михайлом Грушевским (1908–1928).**

Взаимная переписка Винниченко и Грушевского существенно дополняет уже опубликованные эпистолярные источники грушевсковедения и корпус писем Винниченко к разным деятелям и является важным историческим источником. Главные сюжеты приведенной корреспонденции связаны с изданием сочинений Винниченко, отношениями, которые складывались между автором “Літературно-наукового вісника” и его редактором, с подготовкой к изданию в русском переводе трудов украинских писателей. В письмах послереволюционного периода освещаются взгляды разных групп украинских социалистов в эмиграции на политику большевиков в Украине и выработку тактики единого революционного фронта, планы Винниченко относительно создания “Українфільму” и привлечения Грушевского к написанию для него сценария, рекомендация историком литературы Винниченко для написания задуманного им романа о временах Хмельниччины.

Ключевые слова: Винниченко, Грушевский, переписка, издание, “Українфільм”, единый революционный фронт, исторический источник.

Nadiia Myronets (Kyiv). **The Correspondence of Volodymyr Vynnychenko with Mykhailo Hrushevsky (1908–28).**

The author writes about the correspondence between Volodymyr Vynnychenko and Mykhailo Hrushevsky and seeks to supplement information already presented and published by many cultural and political activists about the letters of these two prominent figures. The article focuses on the editing of Vynnychenko’s works in “Literaturno-Naukovyi Vistnyk” as well as relations between him and Hrushevsky, and the publishing of the works of Ukrainian writers in a Russian translation, etc. The post-revolutionary letters highlight mainly the views of the different groups of the Ukrainian socialists in exile. They are concerned with the Bolsheviks’ policy in Ukraine and development of the tactics of the united revolutionary front as well as with Vynnychenko’s plans to create “Ukrainfilm” and also with Hrushevsky’s involvement in writing of the script, and so on. The documents also present some of Hrushevsky’s advisements about the writing in Vynnychenko’s novel on the Bohdan Khmelnytsky uprising in Ukraine.

Key words: Vynnychenko, Hrushevsky, correspondence, edition, “Ukrainfilm”, united revolutionary front, historical source.

З М І С Т

1. АРХЕОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Наталія Черкаська</i> . З історії Чуднівського архіву Жевуських	7
<i>Світлана Потапенко</i> . Фамільний архів Красовських: спроба реконструкції: (За матеріалами фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)	24
<i>Валентин Кавунник</i> . Ризький прелімінарний договір від 12 жовтня 1920 року в документах Сергія Шелухина	47
<i>Ірина Преловська</i> . Методи і принципи дослідження документальних джерел з історії Української автокефальної православної церкви (1921–1930) – Української православної церкви (1930–1939)	63
<i>Тайса Сидорчук</i> . Матеріали Агатангела Кримського в архіві Омеляна Пріцака	101

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІОГРАФІЇ

<i>Андрій Фелонюк</i> . Неопублікований нарис Євгена Завалинського про польсько-турецькі відносини у XV–XVII століттях	119
<i>Лю Макот [Євген Завалинський]</i> . Польща заборолом культури	123
Коментарі (<i>Андрій Фелонюк</i>)	126
<i>Ярослав Федорук</i> . Нездійснений проект перевидання “Українських народних дум” Катерини Грушевської у “Гарвардській серії українознавства”	128
<i>Омелян Пріцак</i> . Kateryna Hruševśka (1900 – ?)	143
Коментарі (<i>Ярослав Федорук</i>)	146

3. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, КАРТОГРАФІЯ

<i>В'ячеслав Корнієнко</i> . Топоніми у графіті Софії Київської XI–XVII століть	155
<i>Володимир Ленченко</i> . Полтава на рукописних планах 1730 року	169

4. ІСТОРИЧНІ СТАТТІ

<i>Олександр Яцук</i> . Уявлення про верховну владу в першому зводі білорусько-литовського літописання: (На прикладі “Літописця великих князів литовських”)	175
---	-----

<i>Леонід Тимошенко</i> . Берестейська (Радзивілівська) Біблія 1563 року та її вплив на релігійні культури Східної Європи: (До 450-річчя видання пам'ятки)	196
<i>Ярослав Федорук</i> . Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою	219
<i>Віталій Ткачук</i> . “Да исправится молитва моя, яко кадило пред Тобою”: кадження у парафіях Київської митрополії XVII–XVIII століть	245
<i>Віктор Дудко</i> . Хронологія видання журналу “Основа”	272
<i>Галина Бурлака</i> . Лектура Михайла Грушевського доуніверситетських часів	296
<i>Валерій Старков</i> . Формування джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури людності України: кінець 1910-х – початок 1930-х років	311
<i>Сергій Гірик</i> . Ідеологія партії боротьбистів в українській історіографії	324
<i>Володимир Ковальчук</i> . Зміни в системі шифрування документів ОУН(б) у 1947–1948 роках	343
<i>Сергій Білокінь</i> . Про особливі методи боротьби НКВД з українським підпіллям (1947–1949)	354
<i>Юрій Черченко</i> . Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН	365
<i>Олексій Ясь</i> . Людина модерна та людина історична, або Переддень “антропологічного повороту” у рецепції Бориса Крупницького	379

5. ПУБЛІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ

<i>о. Назар Заторський</i> . “Послання Мисаїла” за Смоленським списком	401
<i>Володимир Кравченко</i> . Інвентар Володимирського замку 1636 року	429
<i>о. Юрій Мицик</i> . Три документи з історії Волині XVII століття	442
<i>Надія Миронець</i> . Листування Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським (1908–1928)	449
<i>Андрій Стародуб</i> . Переговори між польським дипломатичним представництвом у Москві та патріархом Тихоном (Беллавіним) у справі статусу та юрисдикції Православної церкви в Польщі (вересень 1921 – квітень 1922 років)	514
<i>Дмитро Бурім</i> . Інтеграційні процеси в українському студентському русі на теренах міжвоєнної Німеччини: (До історії створення та діяльності Союзу українських студентських організацій у Німеччині та Вільному місті Данцигу у 20-х роках XX століття)	547
<i>Ігор Гирич, Валентин Кавунник</i> . “Опортунізм” чи “соціалізм”: до проблеми про внутрішньопартійну дискусію в УСДРП 1909–1912 років. Листи В. Садовського до А. Жука	576
<i>Григорій Стариков</i> . Реституційні суперечки щодо фондів Кременецького ліцею	640
<i>Дмитро Гордієнко</i> . Дві автобіографії Василя Ляскоронського (1909–1913) та його особова справа (1923)	654

6. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Дмитро Гордієнко</i> . Спас на Берестові як писемна пам'ятка [Корнієнко В. В. Корпус графіті церкви Спас на Берестові (остання третина XI – перша третина XVII ст.). – К., 2013. – 304 с.]	681
---	-----

<i>Мирон Капраль</i> . Подільська шляхта XIV–XVI століть у дослідженні Віталія Михайловського [Михайловський В. Еластична спільнота: Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI століття. – К.: Темпора, 2012. – 450 с.; іл.]	693
<i>Володимир Потульницький</i> . Українська антропология як наука [Наулко В. Пошуки. Роздуми. Студії. – К.: Український письменник, 2013. – 392 с.]	704
<i>Василь Кононенко</i> . Тарас Чухліб. Відень 1683: Україна-Русь у битві за “золоте яблуко” Європи. – К.: КЛЮ, 2013. – 559 с.; іл.	718
<i>Володимир Маслак</i> . Нові дослідження про гетьмана Івана Самойловича в російській історіографії [Алмазов А. С. Политическим портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672–1687 гг.). – М., 2012. – 288 с.; Кочегаров К. Русское правительство и семья украинского гетмана Ивана Самойловича в 1681–1687 гг. – М., 2012. – 224 с.]	721
<i>о. Юрій Мицик</i> . Нова книга швейцарського професора з історії козацтва: [Kappeler A. Die Kosaken. Geschichte und Legenden. – München, 2013. – 127 S.]	727
<i>о. Юрій Мицик</i> . Нові дослідження японського славіста	731
<i>о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко</i> . Листи Юхима Сіцінського до Михайла Грушевського: Забагато помилок для маленької книги [Епістолярна спадщина Юхима Сіцінського. Листи до Михайла Грушевського (1891–1927 рр.) / Упоряд. О. М. Кошель. – К., 2009. – 138 с.]	735
<i>Світлана Іваницька</i> . Листування Михайла Грушевського: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2012. – 640 с. – (Серія: “Епістолярні джерела грушевськознавства”. – Т. 6)	748
<i>Валерій Ластовський</i> . Джерела з історії УАПЦ-УПЦ: нова інформація – нові погляди [Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939). – К., 2013. – 696 с.]	762
<i>Сергій Кот</i> . Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР 1917–1941: Джерелознавче дослідження – Том 2. – Дрогобич: Коло, 2013. – 1066 с.	766
<i>Володимир Ковальчук</i> . Олексій Данилишин. Повстанськими стежками Жидачівщини. Бої, бункери, криївки... – Дрогобич: Коло, 2012. – 514 с.	773
<i>Степан Макарчук</i> . Цивілізаційний підхід до української історії [Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с.; Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.]	778

7. MISCELLANEA

Документ XVI століття до історії подільської шляхти (Волковинські) (<i>о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко</i>)	785
--	-----

Справи про Данила Апостола у фондах Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі (<i>Володимир Пришляк</i>)	786
Ухвала Кам'янецького міського уряду від 21 травня 1734 року в судовому процесі між братством церкви Святого Миколая та малярем Іваном Камінським про завершення комплексу ікон (<i>Володимир Александрович</i>)	790
Продукція цивільних друкарень XVIII століття як вияв “пропащого часу” в історії України (<i>Сергій Білокін</i>)	794
Ігри Холмщини та Підляшшя: хто вперше опублікував збірку Якова Сенчика? (<i>Валерій Старков</i>)	802
Атрибуція авторства статей про Миколу Ковалевського в “Літературно-науковому вістнику” у 1909 році (<i>Ростислав Пилипчук</i>)	804
Ще один крок до з'ясування обставин смерті Михайла Грушевського (<i>Світлана Панькова</i>)	807
Доповнення до листів Богдана Кентржинського до Володимира Янева та Бориса Крупницького (<i>Юрій Черченко</i>)	812
Ще про реабілітацію Сергія Шамрая (<i>Ярослав Федорук</i>)	814
Ярема Євгенович Полотнюк (1935–2012) (<i>Валерій Рибалкін</i>)	819
Юрій Анатолійович Пінчук (1937–2012) (<i>Олексій Ясь</i>)	828
Марія Іванівна Бутич (1930–2013) (<i>Тетяна Себта</i>)	834
Відомості про авторів	839

TABLE OF CONTENTS

1. ARCHAEOGRAPHY, SOURCE STUDIES

<i>Nataliia Cherkaska</i> . On the History of the Rzewuski Family's Estate from the Archive in Chudniv	7
<i>Svitlana Potapenko</i> . The Krasovsky Family's Archive: An Attempt at Reconstruction: (Based on the Collections of the Institute Manuscripts of the Volodymyr Vernadsky National Library of Ukraine)	24
<i>Valentyn Kavunnyk</i> . The Preliminary Treaty of Riga (12 October 1920) in the Documents of Serhii Shelukhin	47
<i>Iryna Prelovska</i> . Methods and Principles in the Study of Documentary Sources relating to the History of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1921–1930) which became the Ukrainian Orthodox Church (1930–1939)	63
<i>Taisa Sydorчук</i> . The Documents of Ahatanhel Krymsky in the Archive of Omelian Pritsak	101

2. MONUMENTS OF HISTORIOGRAPHY

<i>Andrii Feloniuk</i> . An Unpublished Essay by Yevhen Zavalynsky about the Relations between Poland and the Ottoman Empire from the Fifteenth to the Seventeenth Century	119
<i>Liu Makot [Yevhen Zavalynsky]</i> . Poland as a Shield of Culture	123
Comments (<i>Andrii Feloniuk</i>)	126
<i>Yaroslav Fedoruk</i> . An Unrealized Project concerning the Editing of Kateryna Hrushevska's "Ukrainian Epic Songs" ("Ukrains'ki narodni dumy") in the "Harvard Series on Ukrainian Studies"	128
<i>Omelian Pritsak</i> . Kateryna Hruševska (1900 – ?)	143
Comments (<i>Yaroslav Fedoruk</i>)	146

3. HISTORICAL GEOGRAPHY, CARTOGRAPHY

<i>Viacheslav Korniienko</i> . Geographic Names in the Graffiti of St. Sophia Cathedral in Kyiv from the Eleventh to the Seventeenth Century	155
<i>Volodymyr Lenchenko</i> . Manuscript Maps of Poltava (1730)	169

4. STUDIES

<i>Oleksandr Yashchuk</i> . The Idea of a Supreme Authority in the First Code of the Belarusian-Lithuanian Chronicles: (Based on the Example of the “Chronicler of the Grand Dukes of Lithuania”)	175
<i>Leonid Tymoshenko</i> . The Berestia (Radziwiłł) Bible (1563) and Its Influence on the Religious Cultures in Eastern Europe: (Dedicated to the 450th Anniversary of Its Publishing)	196
<i>Yaroslav Fedoruk</i> . The Principality of Transylvania in 1656: Forming a Policy Choice between Ukraine, Sweden, and the Polish-Lithuanian Commonwealth	219
<i>Vitalii Tkachuk</i> . “Let My Prayer Be Set Forth before Thee as Incense”: On Incense in the Parishes of the Kyiv Metropolia in the Seventeenth and Eighteenth centuries	245
<i>Viktor Dudko</i> . A Chronology of the Issues Associated with the Publication of the Journal of “Osnova”	272
<i>Halyna Burlaka</i> . Books that Mykhailo Hrushevsky Read before Entering University	296
<i>Valerii Starkov</i> . Creating a Source Base for the Study of Traditional Play Culture of the Ukrainian Population (1910s–30s)	311
<i>Serhii Hirik</i> . The Ideology of the Ukrainian Communist Party (Borotbists) in Ukrainian Historiography	324
<i>Volodymyr Kovalchuk</i> . Changes in the Enciphering System as revealed in the Documents of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN-B) in 1947–48	343
<i>Serhii Bilokin</i> . On the Specific Methods of the Struggle of the NKVD with the Ukrainian Underground Movement (1947–49)	354
<i>Yurii Cherchenko</i> . Zynovii Knysn – a Historian of the Ukrainian Military Organization (UVO) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN)	365
<i>Oleksii Yas</i> . A Modern Person and a Historical Person, or Preday of the “Anthropologic Turn” In Borys Krupnytsky’s Reception	379

5. SOURCE PUBLICATIONS

<i>Rev. Nazar Zatorsky</i> . The “Epistle of Misael” according to the Smolensk Manuscript	401
<i>Volodymyr Kravchenko</i> . The Inventory of the Castle of Volodymyr dated 6 November 1636	429
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . Three Documents on the History of Volhynia in the Seventeenth Century	442
<i>Nadiia Myronets</i> . The Correspondence of Volodymyr Vynnychenko with Mykhailo Hrushevsky (1908–28)	449
<i>Andrii Starodub</i> . The Negotiations in Moscow of the Polish Diplomatic with Patriarch Tikhon (Bellavin) on the Status and Jurisdiction of the Orthodox Church in Poland (from September 1921 to April 1922)	514

<i>Dmytro Burim</i> . Processes of Integration in the Ukrainian Student Movement in Germany during the Time between the Wars: On the History and Activities of the Union of the Ukrainian Student Organizations in Germany and the Free City of Danzig in 1920s	547
<i>Ihor Hyrych, Valentyn Kavunyk</i> . “Opportunism” or “Socialism”: Considering the Issue of the Intra-Party Discussions in the Ukrainian Social Democratic Labor Party (1909–11). Valentyn Sadovsky’s Letters to Andrii Zhuk	576
<i>Hryhorii Starykov</i> . Restitutional Controversies Regarding the Fonds of the Lyceum in Kremenets	640
<i>Dmytro Gordiyenko</i> . Two of Vasyl Liaskoronsky’s Curricula Vitae (1909–13) and His Personal File (1923)	654

6. REVIEW ARTICLES

<i>Dmytro Gordiyenko</i> . The Church of the Savior on the Berestove as an Engraved Monument [Viacheslav Korniienko. Korpus hrafiti tserkvy Spasa na Berestovi (ostannia tretyna XI – persha tretyna XVII st.). – Kyiv, 2013. – 304 p.]	681
<i>Myron Kapral</i> . Podilian Gentry from the Fourteenth to the Sixteenth Century in Vitalii Mykhailovsky’s Study [Vitalii Mykhailovs’kyi. Elastychna spilnota: Podil’s’ka shliakhta v druhii polovyni XIV – 70-x rokakh XVI stolittia. – Kyiv: Tempora, 2012. – 450 p., il.]	693
<i>Volodymyr Potulnytsky</i> . Ukrainian Anthropology as a Science [Vsevolod Naulko. Poshuky. Rozdumy. Studii. – Kyiv: Ukrain’s’kyi pys’mennyk, 2013. – 392 p.]	704
<i>Vasyl Kononenko</i> . Taras Chukhlib. Viden’ 1683: Ukraïna-Rus’ u butvi za “zolote iabluko” Ievropy. – Kyiv: Klio, 2013. – 559 p., il.	718
<i>Volodymyr Maslak</i> . New Studies on Hetman Ivan Samoilovych in Russian Historiography [Almazov A. S. Politicheskii portret ukrainskogo getmana Ivana Samoilovicha v kontekste russko-ukrainskikh otnoshenii (1672–1687 gg.). – Moscow, 2012. – 288 p.; Kochegarov K. Russkoe pravitel’stvo i sem’ia ukrainskogo getmana Ivana Samoilovicha v 1681–1687 gg. – Moscow, 2012. – 224 p.]	721
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . A New Book by a Swiss Professor on the History of Cossackdom [Andreas Kappeler. Die Kosaken. Geschichte und Legenden. – München, 2013. – 127 S.]	727
<i>Rev. Yurii Mytsyk</i> . New Books by a Japanese Scholar in Slavic Studies	731
<i>Rev. Yurii Mytsyk, Inna Tarasenko</i> . Yukhym Sitsinky’s Letters to Mykhailo Hrushevsky: Too Many Mistakes for a Small Book [Epistoliarna spadshchyna Yukhyma Sitsins’koho. Lysty do Mykhaila Hrushevs’koho (1891–1927 rr.) / Ed. O. M. Koshel’. – Kyiv, 2009. – 138 p.]	735

<i>Svitlana Ivanytska</i> . Lystuvannia Mykhaila Hrushevs'koho: Lystuvannia Mykhaila Hrushevs'koho ta Yurii Tyshchenka / Comp. O. Mel'nyk; ed. L. Vynar, I. Hyrych. – Kyiv; New York; Paris; Lviv; Toronto, 2012. – 640 p. – (Series: “Epistoliarni dzerela hrushevs'koznavstva”. – Vol. 6)	748
<i>Valerii Lastovsky</i> . Sources relating to the History of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church which became the Ukrainian Orthodox Church: New Information – New Assessments [Iryna Prelovs'ka. Dzherela z istorii Ukraïns'koï Avtokefal'noï Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1930) – Ukraïns'koï Pravoslavnoi Tserkvy (1930–1939). – Kyiv, 2013. – 696 p.]	762
<i>Serhii Kot</i> . Serhii Bilokin'. Masovyi teror iak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR 1917–1941: Dzhereloznavche doslidzhennia. – Drohobych: Kolo, 2013. – Vol. 2. – 1066 p.	766
<i>Volodymyr Kovalchuk</i> . Oleksii Danylyshyn. Povstans'kymy stezhkamy Zhydachivshchyny. Boï, bunkery, kryïvky... – Drohobych: Kolo, 2012. – 514 p.	773
<i>Stepan Makarchuk</i> . Ukrainian History through the History of Civilization [Ukraïna naidavnishoho chasu – XVIII stolittia: tsyvilizatsiinyi kontekst piznannia / M. F. Yurii, L. M. Aleksiiievets', Ya. S. Kalakura, O. A. Udod. – Ternopil: Aston, 2012. – Bk. 1. – 700 p.; Ukraïna XIX – pochatku XXI st.: tsyvilizatsiinyi kontekst piznannia / M. F. Yurii, L. M. Aleksiiievets', Ya. S. Kalakura, O. A. Udod. – Ternopil: Aston, 2012. – Bk. 2. – 696 p.]	778

7. MISCELLANEA

A Document of the Sixteenth Century on the History of the Gentry in Podilia (Volkovynskys) (<i>Rev. Yurii Mytsyk, Inna Tarasenko</i>)	785
Documents about Danylo Apostol in the Fonds of the Russian State Historical Archives in St. Petersburg (<i>Volodymyr Pryshliak</i>)	786
A Decision of the Municipal Government in Kamianets on 21 May 1734 with Respect to the Trial Process between the Brotherhood at the St. Mykolai Church and the Painter Ivan Kaminsky Regarding the Finishing of the Work on the Icons (<i>Volodymyr Aleksandrovych</i>)	790
The Eighteenth Century Products of Civil Typographies as a Reflection of “The Lost Epoch” in the History of Ukraine (<i>Serhii Bilokin</i>)	794
Plays in Kholm and Pidliashia Regions: Who Was the First Publisher of the Yakiv Sienchyk's Collection? (<i>Valerii Starkov</i>)	802
Attribution of Authorship of the Articles on Mykola Kovalevsky in “Literaturno-Naukovy Vistnyk” (1909) (<i>Rostyslav Pylypchuk</i>)	804
One More Step to the Understanding of the Circumstances of Mykhailo Hrushevsky's Death (<i>Svitlana Pankova</i>)	807

Supplements to the letters of Bohdan Kentrschynskyj to Volodymyr Yaniv and Borys Krupnytsky (<i>Yurii Cherchenko</i>)	812
On the Rehabilitation of Serhii Shamrai (<i>Yaroslav Fedoruk</i>)	814
Yarema Yevhenovych Polotniuk (1935–2012) (<i>Valerii Rybalkin</i>)	819
Yurii Anatoliiiovych Pinchuk (1937–2012) (<i>Oleksii Yas</i>)	828
Maria Ivanivna Butych (1930–2013) (<i>Tetiana Sebta</i>)	834
About the Authors	839